

## NASSIN UYGULANIŞI

Mürtecimin Önsözü

Giriş

Görüşleri Sahih Hadis İle Çelişen Alimlerin Gerekçeleri

1. Hadisin Âlime Ulaşmaması

1) Ebubekir:

2) Ömer Bin Hattab:

3) Osman Bin Affan:

4) Ali b. Ebi Talib:

Hadisin Âlime Göre Sabit Olmaması

3. Hadisin Âlim Tarafından Zayıf Sayılması

4. Hadisin Sıhhati İçin Başkasının Şart Koşmadığını Şart Koşması

5. Alimin Hadisi Unutmuş Olması

6. Alimin Hadis Mânâsını Anlayamaması

7. Hadisin Muteber Bir Mânâyı Vermemesi

8. Alimin, Hadisin Delalet Ettiği Düşünölen Manasının, Bunu Kast Edilmediğini Gösteren Başka Bir Hadisle Çeliştiği Kanısında Olması

9. Ve 10. Hadisin, Nesh Edildiğini Yahut Zayıf Ve Müevvel Olduğunu Gösteren Başka Bir Nass İle Çelişmesi

Hadisin Terki

A- Caiz Terk

B- Caiz Olmayan Terk

Delâleti Açısından Sünnetin Çeşitleri

## 2- KİTAB VE SÜNNETLE AMEL ETMENİN GEREKLİLİĞİ

1- Kitap Ve Sünnete Sarılmanın Gerekliliği

A- Kitap Ve Sünnetin Delaleti Birdir

B- Kitap Ve Sünnete Uymanın Gerekliliğine Dair Deliller

C- Günümüze Kadar Hadisle Amel Etme Hususundaki Tartışmalar

1. Usûlcülerin Tartışması:

2. Hadisçilerin Tartışması

3. Fukahanın Tartışması

Sonuç

## 3- İCTİHAD

Tarifi Ve Çeşitleri

A- Müstakil Mutlak Müctehid

B- Münteslb Mutlak Müctehid

C- Mukayyed Müctehid

Müctehitte Bulunması Gereken Şartlar

A. Müctehitte Bulunması Gereken Vasıflar

İctihadın Gerçekleşmesi İçin Gerekli Şartlar

Müctehid Bilinen Bazı Alimler

Hakkında Nassın Bulunduğu Meselede İctihad Edilmez

İctihad Kapısının Kapandığını Ve Bu Hususta İcma Bulduğunu Söyleyenlere Bir Cevap

## 4- TAKLİD

Hoş Görölmeyen Taklid

Rey Din Değildir

Bir Kısım Alimlerin "Taklid"i Dört İmama İndirgemeleri

İttiba İle Taklit Arasındaki Fark

Ehl-i Taklid İle Olan Münazaralar

Allah Dostları Ve İzledikleri Yol

## NASSIN UYGULANIŞI

Muhammed B. Ali Es-Senusî

Şeyh Senusî 1787 yılında Cezayir'in "Musteğanem" şehrinin yakınlarında bulunan "el-vasıta" köyünde dünyaya geldi. Henüz iki yaşındayken babasını kaybedince akrabası olan Allâme Seyyid M. Senusî'nin yanında büyüdü. Küçük yaşlarındayken Kur'an'ı ezberleyerek hadîs, tefsir, fıkıh, Arapça, tasavvuf ilimlerini yanında kaldığı Seyyid M. Senusî'den tedris etmiştir. Daha sonra "el-Musteğanem" şehrinin önde gelen alimlerinden ders almıştır.

Şeyh Senusî, ilimlerin merkezi olan Fas'a giderek tanınmış alimlerden tasavvuf dersleri almıştır. Mekke ve Medine alimlerinden istifade etmek üzere Hicaz bölgesine gitmiştir. Hicaz'da belli bir seviyeye gelen es-Senusî hocası tarafından Yemen'e tasavvuf halifesi olarak gönderilmiştir. Bir süre Yemen'de kaldıktan sonra Mağrib'e dönüp Trablus'un Cebelul'l-ahdar bölgesinde tekke ve zaviyelerini kurarak öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Buralarda insanları iyiliğe çağırıp kötülüklerden alıkoymuş, peygamberin sünnetine, seleflerin yolunu takip etmeye ve Allah yolunda cihad etmeye çağırmıştır.

Es-Senusî, Afrika'da sahih İslâm'ın yayılmasında büyük gayretler sarfetmiş ve yabancı güçler olan İtalya, İngiliz ve Fransızların sömürsüne karşı çıkarak onlara karşı mücadele etmiştir.

Yabancıların baskısı Senusî hareketinin üzerinde artınca Şeyh Senusî, hareketine merkez olarak çölden bir yer seçmiştir. Burada taraftarlarına geceleri manevî eğitim, gündüzleri ise silah eğitimi yaptırmıştır.

Hareketinin yanı sıra ilmî boyutu da olan es-Senusî şu eserleri bırakarak 1859 yılında gözünü hayata kapamıştır.

### Eserleri:

1- İkazu'l-vesenan fi'l-ameli bi'l-hadîsi ve'l-Kur'an

2- el-Buğye

3- Selsebilü'l Mu'in fi't-Tarâiki'l-Erbain

4- ed-Dürerü's-Seniyye fi Ahbari's-Sülaleti'l-İdrisiyye

5- el-Muselselatü'l-Aşera fi'l-Ahadîs

6- el-Menhelu'r-Raviyyu'r-Râik

7- Mukaddimetü Muvatta İmam Malik

8- Şifau's-sadr [\[1\]](#)

### Mürteci'min Önsözü

İslam Ümmetinin İslamiyet'in temel kaynağı olan Kitap ve sünneti gerçek mânâda yaşadığı ve hayatın beraberinde getirdiği yeni problemleri sadece bunlara arz edip ikisinin ekseninde çözdüğü saadet asrı olduğundan kimsenin şüphesi yoktur.

Resulullah (s.a.v.)'in hayriyet ve faziletle vasıfladığı saadet asrında yaşayan Müslümanlar, sonraki Müslümanlar'a her hususta özellikle de Kur'an ve sünnetle amel etmek bunları her şeyden üstün tutmak, her kim olursa olsun, hiç kimsenin sözlerini rey ve içtihadlarını bunlara tercih etmemek, bilakis muhalif olduğu takdirde reddetmek hususlarında örnek olmuşlardır. Adeta Kitap ve sünnet için bir kalkan mesabesinde olan dine sokulmak üzere olan Saadet asrı Müslümanları dine sokulmak üzere olan bid'atlara karşı koyup uzaklaştırdıkları gibi dinin gövdesi olan Kur'an ve sünneti teslim aldıkları şekilde korumuşlardır. Ve böylelikle dinin tecdidiyetini muhafaza etmişlerdir.

Doğrusu dinde tecdid kavramı bu olsa gerek. Yoksa bazı cahil insanların sandıkları gibi dine sokulmak üzere dinde yeni şeyleri üretmek, eklemek, yeni hükümler ilave etmek değildir. Hülasa dinde tecdit, yemlik ve tazeliğini mastarı olan Allah ve Resulünden tebliğ edildiği şekilde muhafaza etmek bîd'atlardan arındırmaktır.

İşte elimizde olan bu kitabın yazarı Şeyh Muhammed b. Ali es-Senûsî (1787-1859) selefleri olan İbn Teymiye (1263-1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (1292-1350) İzz bin Abdusselam ve İmam Şevkanî ekolünün bir devamı olarak yapmak istediği budur.

Geçmiş asırlardan günümüze kadar bazı tutucu mutaassıp insanların ya da cahil bazı otorite sahibi yöneticilerin İslâm toplumunda yaydıkları, hatta bazen zorunlu kıldıkları belirli imam ve mezhepleri taklid olayı ve o imamları âdeta bir peygamber konumunda göstermeleri, her sözlerini körü körüne din olarak kabul etmeleri, Kitap ve sünnetten yüz çevirip tutarsız reye yönelme ve bunun aksini yapanlara işkence, baskı, görevden alma, görev vermemeye kadar giden baskı olaylarına bir sed koymak ve bu yapılanın dinle tamamen zıtlaştığını insanlara açıklamayı hedeflemektedir bu kitab.

İslâm ümmetine fikrî, itikadi, siyasî, içtimaî ve kültürel alanlarda birlik ve beraberliği sağlamada büyük katkıda bulunan, hatta en büyük rol oynayan mezhep imamların günümüzde bazı insanlar tarafından ve tutarsız fikir ve düşünceden kaynaklanan İslâm ümmetinin arasında tefrika ve bölme unsuru haline dönüştürüldüklerini anlatan Şeyh Senûsî, bu yegane imamlardan naklettiği sözleriyle bu garazlı insanların ve tutarsız düşüncelerin yaygaralarını çürüttüğü gibi, varsa bu imamların kasıtsız olarak yaptıkları hatalardan dolayı onları mazur göstermiştir. Ümmete ve dine sağladıkları yararlarından dolayı da onlara olan takdir borcunu ifade etmiştir. Bazı meselelerde Kitap ve sünnete muhalefet ettikleri gözükten hatalarının muhtemel bütün mazeretlerini ilmî bir şekilde okuyucuya sergileyen yazar Şeyh Senûsî, onlara hakaret yapan insanları da gösterdiği delil ve sergilediği burhanlarla uyarmış ve sakıdırıştır.

Şeyh Senûsî, bu kitabında dinî muhafaza ve tecdidiyetini korumakta, en büyük etken olan içtihadın doğru mânâsını ve gerçeğini şer'î ölçülerle beyan etmiş, şartlarını sıralamıştır. İctihad kapısının kapandığını söyleyenlere karşı geçmişten, yakın tarihten günümüze kadar örnekler sergileyerek bunun aksini ve kıyamete kadar içtihadın devam edeceğini savunmuştur. Ayrıca, alimler arasında ihtilafın sözkonusu olduğu içtihadın bölünüp bölünmeme olayına geniş yer vererek, bu meselenin mahiyetini açıkladıktan sonra içtihadın bölünmesini söyleyen görüşü kabul etmiştir.

İctihadın ardından ümmetin Kitap ve Sünnetten uzaklaşmasında, en büyük sebep görülen taklid olayının gerçeğini de açıklayarak körükörüne

taklid etmenin dinle hiç bağdaşmadığını ve asla ilim sayılmayan taklidin dinde yeri olmadığını ileri sürmüştür. Hele hele dinî bilgisi olan ve doğrudan Kitab ve sünnete müracaat edebilen, ancak halen başkasını taklid etmekte ve delilleri terketmekte olan alimlere bir hayli yüklenmiştir.

Başından beri, tutarsız olan taklidi sadece dört mezhebe indirgeyenlerin görüşlerini çürüttükten sonra dinde asıl olan ittibâyı savunarak, ittibâ ile taklid arasındaki farkı şöyle özetlemiştir. Taklid, şer'î bir delile dayanmayan kimsenin sözlerine din diye uymaktır. İttibâ ise şer'î delil olan Kitab ve sünnete uymaktır. Netice olarak dinde ittibâ caiz taklid ise yasaktır görüşünü ileri sürmüştür.

Daha sonra Şeyh Senûsî, kitabının en ilginç ve günümüzde daha fazla tasavvuf çevrelerinde ve tasavvufi akımlar arasında bariz bir konu olarak gözüken Allah'a ulaşmanın yolları ve Allah dostlarının mertebelerini konu eden kitabının son bölümünde yer vermiştir. Bu meselenin gerçeğini ve şer'î ölçülerini okuyucuya aklî ve şer'î burhanlarla açıklamıştır.

Bu konuda keşif ve fetih olayının mahiyetine de değinen Şeyh Senûsî, bunun takva mücahede ve şeriata bağlı kalmanın neticesinde Allah (c.c.) tarafından bazı kullarına olan bir bağış olduğunu söylemiştir. Keşif ve fethin vahiy, peygamberlik ve yeni bir şeriat mânâsına gelmediğini de ileri süren yazar, keşif ve fetih sahibi olanların Hz. peygamberin şeriatıyla mükellef olduklarını ve ondan asla kaymadıklarını bize delil ve örnekleriyle açıklamıştır. Ehl-i tarikatin ehl-i hadis metodunu izlediklerini ileri süren Şeyh Senûsî, sofinin taklid etmediğini ancak ehl-i hadis gibi sünnete uyduğunu açıklamıştır.

Başarı ancak Allah'tandır.

Bİsmillahirrahmanirrahîm

Ehl-i sülukun dayanağı, âlimlerden ehl-i tahkik sonuncusu, ehl-i hakkın kutbu, arifi billah, önderimiz Seyyid Muhammed bin Ali es-Senûsî, el-Hattabî, el-İdrisî, el-Hasanî şöyle diyor:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Deliller güneşinin hakkın uruğunda yayıldığı, Allah'ın nurunu söndürmeye çalışanların başarısız kaldıkları, bid'atların alevli ateş gibi keskin delillere hedef olduğu, bâtılın ordusunun Hakk'ın ordusuna kitap ve sünnet kılıçları ile yenildiği sürece, insanlara en doğru yolu gösteren Allah'a hamd olsun.

Allah'ın selam ve rahmeti Kur'ân-ı Kerim'i açıklayan Hz. Muhammed'in temiz ailesinin ve hak-hidayet üzere olan, peygamberle mücadele veren, her çeşit problemlerini sadece Kitap-Sünnete arzeden ashab-ı kirâmın üzerine olsun.

Rabbim! Bize Hz. Peygamber'in yolunu takib etmeyi nasib eyle ve hak yolunda yürüyebilmek için bize bir nur ve aydınlık bahşet.

Çok kıymetli bir inci ve parlak bir elmas değerinde olan bu kitaba "İkazu'l-Vesenân fi'l-ameli bi'l-hadîsi ve'l-Kur'an" adını verdik. Kitap, üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş, içerik, sonuç.

**Giriş:** Âlimlerin değerleri.

**İçerik:** Kitap ve Sünnetle Amel Etmenin Gerekliliği

a- Kitap ve sünnetin delaleti birdir.

b- Kitap ve sünnete uymanın gerekliliğine dair deliller

c- Günümüze kadar hadîsle amel etme hususundaki tartışmalar

1 - Usûlcülerin tartışması,

2- Hadîşçilerin tartışması,

3- Fukahanın tartışması.

**İctihad:**

a- İctihadın tarifi ve mahiyeti

b- Müctehidde bulunması gereken şartlar

c- Nassın bulunduğu bir meselede ictehad edilmez

d- İctihad kapısının kapandığını ve bu hususta icma bulunduğunu söyleyenlere bir cevap.

**Taklit:**

a- Hoş görülme taklit

b- Bir kısım âlimlerin taklidi dört imama indirgemeleri

c- İttiba ile taklid arasındaki fark

**Sonuç:** Allah erlerinin Allah'a kavuşmak için takip ettiği yollar. [\[2\]](#)

**Giriş**

Biz Bu Girişte Âlimlerin değerlerini ve her konumda kitap ve sünnete sarıldıklarını açıklamakla birlikte, bazı meselelerde kitap ve sünnete muhalefet etmelerindeki gerekçelerini de beyan edeceğiz; ve kitap ve sünnete aykırı düşen görüşleri karşısında taraftarlarına verdikleri buyruklarına geniş yer vereceğiz.

"Rafu'l-melâm ani'l-eimmeti'l-alam" kitabı konuyu şöyle açıklıyor: "Bil ki: Her Müslüman Allah'ı, Resülü Hz. Muhammed'i ve mü'minleri dost edinmelidir. Özellikle de ümmetin itibar ettiği, ortalığı zulmet bürüdüğünde insanlar için birer hidayet meş'alesi mesabesinde olan, peygamberlere varis olma şerefine ulaşan, kitap ve sünnetle amel eden âlimleri dost edinmelidir.

Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber oluşundan bu yana, İslâm ümmeti hariç diğer ümmetlerin en şerhileri âlimlerdir, İslâm ümmetinin ise âlimleri en seçkinleridir. Çünkü onlar Hz. Peygamberin ümmetine bıraktıkları halifeleridir. Sünnet onlarla ihya edilir. Kitap onlarla muhafaza edilir ve hakim kılınır. Kur'an onlarla, onlar Kur'an'ın esrarıyla konuşur.

Bu yüzden hiç kimse ümmetçe kabul gören âlimler hakkında, Hz. Muhammed'in sünnetine isteyerek muhalefet ettikleri iddiasında bulunamaz. Çünkü sünnet bu âlimler tarafında muhafaza ve ihya edilmiştir. Sünnete uymanın gerekliliği hususunda ümmet bazında fikir birliğini onlar oluşturmuştur. Hz. Muhammed hariç herkesin sözü alınır ve gereğinde reddedilir. Ögüdünü ümmete onlar vermişken, isteyerek sünnete muhalefet

[\[3\]](#)

edip kendi görüşlerine göre hareket etmeleri mümkün müdür?

## Görüşleri Sahih Hadis İle Çelişen Alimlerin Gerekçeleri

Bu mesele anlaşıldıktan sonra, bu vasıfları taşıyan âlimlerden birisinin sahih bir hadisle çelişen bir görüşü olduğu takdirde, mutlaka onun bir gerekçesi vardır.

Sözleri sahih hadis ile çelişen âlimlerin gerekçeleri şu on sebepte toplanmaktadır:

1. Hadisin âlime ulaşmaması,
2. Hadisin âlime göre sabit olmaması,
3. Hadisin âlime göre zayıf olması,
4. Âlimin hadisi unutmaması,
5. Âlimin hadisin mânâsını anlamaması,
6. Âlimce hadisin muteber bir mânâda olmaması,
7. Hadisin, delalet ettiği düşünülen mânâsının, bunun kast edilmediğini gösteren başka bir nassla çelişmesi,
8. Hadisin sıhhati için, başkasının şart koşmadığını şart koşması,
9. Hadisin zafiyetini veya nesh edildiğini gösteren başka bir hadisle çelişmesi,
10. Hadisin müevvel olduğunu gösteren bir nassla çelişmesi. [\[4\]](#)

### 1. Hadisin Âlime Ulaşmaması

Sahih hadis ile çelişen âlimin görüşü genelde hadisin kendisine ulaşmamasından kaynaklanır. Şüphesiz âlim, bu durumda mazurdur; çünkü Allah (c.c.) hiç kimseyi kendisine kavuşmayan bir hadisle amel etmediğinden dolayı sorgulamaz.

Bu durumda âlim konu hakkında bir âyetin zahir mânâsı, varsa başka bir hadis ile görüşünü belirtir ve bu görüşünü belirttiği takdirde sözü kendisine ulaşmayan hadise muvafık olabilmekle birlikte, muhalif de olabilir.

Bütün hadislerden haberdar olmak hiç kimsenin haddi değildir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) bir yerde birşeyler söylediğinde, bir hüküm veya fetva verdiği ancak yanında hazır bulunan sahabeler ona şahit olur ve güçleri oranında başkalarına iletmeye çalışırlardı. Peygamber (s.a.v.) başka bir yerde başka şeyler söylediğinde, önceki yerden farklı dâvalar hakkında hüküm veya fetva verdiği, bu sefer başka sahabeler orada bulunurdu ve güçleri nisbetinde şahit oldukları sünneti yaymaya çalışırlardı. Böylece bazılarında diğerlerde olmayan sünnet ve bilgi olurdu, ancak sahabenin birbirinden üstünlükleri daha fazla sünneti bilmekle idi.

Hadisin âlime ulaşmadığı hususunda Resulullah'ın sünnetini ve her çeşit hareketini en iyi bilen dört halifeden örnekler verelim. [\[5\]](#)

#### 1- Ebubekir:

İşte Peygamber (s.a.v.)'den hemen hemen hiç ayrılmayan geceleri onunla geçiren, seferlerde sohbetini hiç kaçırmayan ve Resulullah'ın hakkında "*Allah'ın bana bildirdiği herşeyi Ebubekir'e bildirdim*" dediği Hz. Ebubekir'e, bir nine gelip ölen torununun mirasından hakkını isteyince, Hz. Ebubekir kendisine: "Allah'ın kitabında sana düşen bir pay görmüyorum ve Resulullah'ın sünnetinde de bildiğim yoktur. Bekle Müslümanlara sorayım" demiştir. Hz. Ebubekir Müslümanlara meseleyi açtığında Muğire b. Şu'be ve Muhammed bin Mesleme, Resulullah'ın nineye "sudüs" (altıda bir) verdiği şahit olduklarını söylediler, ki Umran b. Hüseyin'in de bu sünnetten haberdar olduğu bildirilmiştir. [\[6\]](#)

#### 2- Ömer Bin Hattab:

Yine sürekli Resulullah (s.a.v.)'le beraber olan, hatta Resulullah'ın her "şuraya çıktım, şuraya gitim, şu yere geldim" dediğinde "Ben, Ebubekir ve Ömer" diye ifade buyurduğu Ömer:

**a-** Şöhretine rağmen, istizan sünneti kendisine ulaşmamıştı. Ebu Musa el-Eş'arî ona bu sünneti ulaştırdığında, Ensarîler de bu sünnete şahit olduklarını belirttiler.

**b-** Hz. Ömer, kadın kocasının diyetine varis olur sünnetim bilmiyordu. Dahhâk b. Süfyan ona Peygamber (s.a.v.)'in Eşyem ed-Dababî'nin karışma kocasının diyetinden miras verdiğini yazıyla bildirdiğinde Hz. Ömer, "Bunu öğrenmeseydik başka şekilde hüküm verirdik" dediği belirlenmiştir.

**c-** Cizyenin Mecusîlerden de alınacağını belirten Resulullah (s.a.v.)'in "*Onlara ehl-i kitap gibi muamele edin*" hadisi kendisine ulaşmamıştı. Abdurrahman bin Avf ona ulaştırdı.

**d-** Tâûn vebası ile ilgili Resulullah'ın sünneti kendisine ulaşmayan Hz. Ömer, Şam seferine çıkıp tâûn vebasının yaşandığı bir bölgeyle karşı karşıya kaldığında, Muhacirleri, Ensarı ve diğer Müslümanları yanına alıp ne yapacakları hakkında onlarla istişare etti. Fakat hiç kimseden cevap alamadı. Ancak hazır bulunmayan Abdurrahman b. Avf sonunda Hz. Ömer'e gelip Resulullah (s.a.v.)'in "*Bir yerde tâûn vebasını yaşıyorsanız, oraya girmeyin ve oradakiler de çıkmasınlar*" dediğini anlattı.

**e-** Bir gün İbn Abbas'la sohbet eden Hz. Ömer, Resulullah (s.a.v.)'in "*Namazda şüpheye düşen kişi şüpheyi bırakıp yakine göre namazını tamamlasın*" hadisinin kendisine ulaşmadığını bildirmiştir.

**f-** Şiddetli bir rüzgar estiği bir zamanda sefere çıkan Hz. Ömer, sahabilere "Resulullah'ın şiddetli rüzgar hakkında sünnetini bilen var mı?" diye sorduğunda, arka saflardan Ebu Hureyre devesiyle koşarak Hz. Ömer'e gelip, Resulullah'ın şiddetli rüzgarın estiği zamanda nelerin okunmasını emrettiğini anlattı.

Hız. Ebubekir ve Ömer'in, sünneti kendilerinden daha az bilen, adları geçen sahabilerden öğrendikleri daha nice hadîs vardır.

Hız. Ömer'in, sünnetin kendisine ulaşmadığı konularda fetva ve hüküm verdiği de olmuştur:

a- Parmakların diyeti hakkında her parmağın sağladığı faydaya göre hüküm vermiştir. Fakat yanında bulunan Ebu Musa el-Eş'ari ve İbn Abbas, kendisine Resulullah (s.a.v.)'in baş ve serçe parmaklarına işaret ederek buyurduğu: *"Bu ikisinin diyeti aynıdır"* hadîsini söylediklerinde verdiği hükümden vazgeçmiştir.

b- Hız. Âişe'nin "Ben Resulullah'a daha ihramını giymezen ve Kabe'yi tavaf etmezden önce koku sürdüm" sözleri kendilerine ulaşmayan Hız. Ömer, oğlu Abdullah ve başka ilim sahipleri ihramdan önce ve şeytan taşlama ile ifaza tavafı arasında koku sürmeyi menederlerdi.

c- Mest üzerine meshetmenin zamanını sınırlayan hadîslerin, çok ve sahih olmalarına rağmen, kendilerine ulaşmadığı Hız. Ömer ve ona uyan bazı selef âlimleri meshin süresiz olduğu görüşünde idiler. [7]

### 3- Osman Bin Affan:

a- Osman bin Affan; kocası ölen kadının iddetini kocasının evinde geçirmesini gerektiren sünneti, Furaya binti Malik'in Resulullah (s.a.v.)'in kendisine söylediği *"İddetin tamamlanana kadar evinde dur"* hadîsini bilmiyordu.

b- Hız. Osman ihramdayken kendisine bir hayvanın eti hediye edilince, eti yemeye azmetti. Bunu gören Hız. Ali ona, ihramdayken Hız. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine hediye edilen eti reddettiğini söyleyince, Hız. Osman eti yemekten vazgeçti. [8]

### 4- Ali b. Ebi Talib:

Hız. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamber (s.a.v.)'den bir söz işittiğimde Allah (c.c.)'ın dilediği şekilde ondan faydalanırım. Birileri bana Resulullah'ın bir sözünü naklettiğinde, ondan yemin etmesini isterim. Yemin ettiğinde ona inanırım."

Hız. Ali'ye de çok hadîslerin ulaşmadığı tesbit edilmiştir.

a- Hamile iken kocası ölen Sabiate el-Eslemiyeye hakkında Peygamber (s.a.v.)'in *"İddeti doğum yapana kadardır"* hadîsi kendilerine ulaşmayan Ali, İbn Abbas ve başkaları, kocası ölen hamile kadın hakkında eceleynin (kocası ölen kadının iddeti ve hamilelik iddeti) en uzununu beklemesine fetva vermişlerdir. Yalnız hadîs kendilerine ulaştığında artık ona göre fetva verdikleri nakledilmiştir.

b- Hız. Ali, Zeyd ve İbn Ömer, nikah akdinde mehir istemeyen kadın, kocasının ölümünden sonra mirasından mehir hak etmez demişlerdir. Fakat bu hususta Biru binti Vasık hakkında Resulullah'ın sünneti kendilerine ulaştığında bu görüşlerinden vazgeçtiler.

Bu konu çok geniş bir konudur. Sahabilerden örnekler çoktur. Diğer âlimlerden örnekler ise sayılmayacak kadar boldur. Ümmetin bilgini, muttaki, fakih ve hayırlısı olan sahabenin durumu böyledir. Resulullah'ın dört halifesi için durum bu iken, sahabeden asırlar sonra gelen âlimlere sünnetin ulaşmaması, pekâlâ mümkündür; açıklamasına ve örnekler verilmesine hiç de ihtiyaç yoktur.

Bütün sahih hadîslerin her âlîme veya belirli birisine ulaştığı kanısında olanlar yanıldıklarını bilmelidirler.

Burada konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken iki önemli meseleye yer vermekte yarar vardır:

a- Sünnet, cem ve tedvin edildikten sonra bazı hadîslerden habersiz olma ihtimali uzaktır denilmez. Çünkü sünnet ancak mezheb imamlarından sonra tedvin edildi. İkinci bir hususta hadîsleri bazı belli kitaplara indirgemenin zaten doğru olmadığıdır. Bunu kabul ettiğimiz takdirde, âlimin kitaplardaki bütün bilgilere vakıf olmasının imkan dışı olduğunu anlarız. Hem, kişide çok kitapların bulunması, o kitaplardaki bütün bilgilere sahip olması da demek değildir.

Sünnet tedvin edilmezden önce yaşayan âlimler, tedvininden sonraki âlimlerden daha çok hadîs bilirlerdi. Çünkü onlara sahih olarak ulaşan çok hadîsler, sonrakilere ancak meçhullerden veya senedi kesik olarak ulaşmıştır veya hiç ulaşmamıştır. Sünnet yazılmadan önceki âlimlerin kitapları, elimizdeki kitaplarda mevcut hadîslerin kat kat fazlasını içeren kalbleri idi.

b- Resulullah'ın bütün hadîslerini bilmeyen müctehid olamaz denilmemelidir. Çünkü ictihad için Resulullah'ın ahkâmıla ilgili bütün fiilî ve kavli sünnetinde vukufiyeti şart koşarsak, müctehid derecesine ulaşacak kimseyi bulamayız. Ancak müctehidin bu hadîslerin çoğunu bilmesi gereklidir.

Bu durumda müctehidin bilemeyeceği bazı hadîsler olacaktır ve kendisine ulaşmayan bazı hadîslere muhalif görüşü de olacaktır. Fakat dediğimiz gibi, o mazurdur. [9]

### Hadîsin Âlîme Göre Sabit Olmaması

Hadîsin âlîme göre sabit olmaması hadîsin muzdarib ya da munkatı', ya da senedinde bir illetin olmasından kaynaklanır. Aynı hadîs başka bir âlîme tam tersine sahih bir senetle ulaşmış olabilir. Bu durumda hadîsin sıhhati mutabaat ve şevahitle bilinir. Bu yüzden sadece bu konu hakkında nice eserler yazılmıştır.

Bu durum daha ziyade, sahabeden sonraki devirlerde görülmektedir. Birinci asırda ise, böylesi durumlara çok nadir rastlanır.

Hadîsler bütün islâm bölgelerine yayılırken bazı âlimlere çoğu zaman zayıf senedlerle ulaşırken, başkalarına sahih senetle ulaşıyordu. Bundan dolayı hadîs, bu ikincisi açıdan hüccet sayılıyordu. Bu yüzden çok sayıda âlim hadîsle amel etmeyi sıhhatine bağlamışlardır. [10]

### 3. Hadîsin Âlim Tarafından Zayıf Sayılması

Alimin hadîsi zayıf sayması, sözkonusu hadîsin diğer senedlerine bakmamasından kaynaklanır. Bunun da hadîs usûlü ilminde çok sayıda nedenleri vardır. [11]

#### 4. Hadîsin Sıhhati İçin Başkasının Şart Koşmadığını Şart Koşması

Bunun birkaç örneği vardır.

a- Bir grup âlim, sadece bir adilin rivayet ettiği hadîsin sıhhati için, hadîsin kitab ve sünnetle çelişmemesini şart koşmuştur.

b- Fıkıh usulü âlimleri, kıyas ile çelişen hadîsin sıhhati için, bir fakihin o hadîsi rivayet etmesini şart koşmuştur.

c- Umumun mübtela olduğu olay hakkında varid olan hadîsin sıhhati için çok değişik bölgelere yayılmış olması şart koşulmuştur. [12]

#### 5. Alimin Hadîsi Unutmuş Olması

Bu gerekçe, hadîs için geçerli olduğu gibi Kur'an için de geçerlidir. Bunun sahabeden nice örnekleri vardır.

a- Hz. Ömer: "Seferde cünüb olup yıkanmak için su bulamayan kişi ne yapar?" sorusuna "Suyu buluncaya kadar namaz kılmayacaktır" şeklinde cevap verdi. Bunu duyan Hz. Ammar; başlarından geçen bir olayı hatırlatarak Hz. Ömer'e şöyle dedi: "Bir yolculukta ikimiz cünüb olduk, ben hayvanın toz-toprakta debelendiği gibi toprakta debelendim ve namaz kıldım, sen ise namaz kılmadın? Ben bu olayı Resulullah'a anlattığımda Resulullah her iki elini yere vurdu. Ellerini ve yüzünü meshetti. Sonra, 'Sadece bunu yapsaydın yeterdi' dedi." Hz. Ömer: "Allah'tan kork ey Ammar!" diye cevap verince, Ammar: "Dilersen bunu bir kez daha anlatmam" şeklinde karşılık verdi.

Hz. Ömer: "Hayır, üstlendiğin bu sünneti sana bırakıyoruz. Bu Ömer'in şahit olduğu, sonra da unuttuğundan dolayı aksine fetva verdiği bir sünnettir, bu sünnet kendisine hatırlatıldığında hatırlayamadı ve yalanlamadı da" tarzında cevapta bulundu.

b- Hz. Ömer bir hutbesinde kadınların velilerini yüksek miktarda mehir istemeden men edince, arka saflardan bir kadın "Eşlerinizden birisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan birşey almayın" [13] âyetini Ömer'e hatırlattı. Bu yüzden Ömer söylediği sözünden vazgeçti. Ömer bu âyeti ezberlemiş olmasına rağmen hatırlayamamıştı.

c- Cemel vak'asında Hz. Ali, Hz. Zübeyr'e Resulullah (s.a.v.)'ın kendilerine söylediği birşeyi hatırlatınca Hz. Zübeyr hatırladı ve Hz. Ali ile savaşmaktan vazgeçti. [14]

#### 6. Alimin Hadîs Mânâsını Anlamaması

Bazen âlim, hadîsin neye delalet ettiğini fark edemeyebilir. Bunun da birkaç sebebi vardır:

a- Hadîsin, farklı mânâlarda kullanılan bazı kelimeleri içermesi, örneğin Arapların farklı mânâlarda kullandıkları "muhalaka," "muhabere" ve benzeri kelimeler.

b- Sözkonusu kelimenin, âlimin lehçesinde veya örfünde, Resulullah'ın lehçe ve örfündeki mânâda olmaması dolayısıyla âlim, kelimenin Resulullah (s.a.v.)'ın lehçe ve örfündeki mânâsını bilmediği takdirde kelimeye kendi lehçe ve örfündeki mânâyı yükler. Meselâ bazı âlimler hurma veya üzüm şırası mânâsında olan "nebiz" in ruhsatı hakkında varid olan hadîsleri sarhoş edici diğer şarap çeşitlerine de indirerek helal kılmışlardır. Oysa Peygamber (s.a.v.)'ın örfünde bazı hadîslerde açıklandığı gibi "nebiz" daha olgunlaşmadan suyu güzelleşsin diye bekletilen hurma veya üzüm suyuna denilir. Yani daha sarhoş edici hale gelmezden evvel. Ve içki mânâsında olan "hamr" kelimesini, özellikle olgunlaşmış üzüm suyu olarak tanımlamışlardır. Oysa çok sayıda sahih hadîslerde "hamr" her sarhoş edici şarap olarak tanımlanmıştır.

c- Hadîsin, "müşterek" veya "mücmel" veya "hakikî ile mecazî" mânâsını taşıyan kelimeleri içermesi. Bu durumda âlim, kelimeyi en yakın mânâsına hamleder. Oysa maksat kelimenin diğer mânâsıdır. Örneğin bazı sahabiler Bakara sûresinde geçen "el-haytu'l-ebvedu mine'l-hayti'l-esvedî" kelimelerini, ilkin hakikî mânâsı olan beyaz ve siyah ip şeklinde anladılar. Oysa maksat mecazî mânâsı olan gecenin karanlığı ve fecrin aydınlığıdır.

Bazı sahabiler de "Ellerinizi ve yüzünüzü mesnediniz" mealindeki âyette geçen "el" mânâsındaki "yed" kelimesini parmaklardan omuzlara kadar anladılar. Oysa maksat, parmaklardan dirseklere kadardır.

d- Hadîste kapalı mânâ veren sözlerin yermalması. Şüphesiz sözler ifade yönüyle çok farklı şekillere sahiptir. İnsanlar da Allah'ın kendilerine verdiği anlama kabiliyeti hasebiyle, sözlerin mânâsını kavramakta birbirlerinden farklıdırlar. Bu yüzden bir ibaredeki maksat, ibarenin siyakından anlaşılıyorsa, bazı âlimler bunu fark edemeyebilir veya unuttur. Bazen de âlim yanlış olarak ibareye Arap dilinin hiç kabullenemeyeceği bir anlamı yükler. [15]

#### 7. Hadîsin Muteber Bir Mânâyı Vermemesi

Alimin, hadîsin mânâsını anlamaması burada sözkonusu değildir. Ancak sözkonusu olan doğru veya yanlış görüşte olması bir yana âlime göre hadîsin muteber bir mânâyı taşımamasıdır. Meselâ "mefhum-u muhalife" ve "tahsis edilmiş âmm" in hüccet olmadığı kanısında olması, ya da âlimin "âmm" bir kelimeyi sebebine indirgemesi, ya da "mutlak emr" in fevriyeti (anında olması) veya vücubiyeti ifade etmediği ve "lam" la muarraf kelimenin veya "muktazi" nin umumiyeti ifade etmediği kanısında olması. [16]

#### 8. Alimin, Hadîsin Delalet Ettiği Düşünülen Manasının, Bunu Kast Edilmediğini Gösteren Başka Bir Hadîsle Çeliştiği Kanısında Olması

Örneğin "âmm" bir hadîsin "hâs" bir hadîsle, "mutlak" bir hadîsin "mukayyed" bir hadîsle "emr" in vücubiyetini reddeden bir "nas" ile ve hakikî mânâyı ifade eden bir hadîsin mecazî mânâsını gösteren başka bir hadîsle çelişmesi, lafızların delaleti birbirleriyle çelişmesi ve bir delaleti diğerine



tercih etme konusu çok geniş bir konudur. Burada tafsilatına giremiyoruz. <sup>[17]</sup>

## 9. Ve 10. Hadîsin, Nesh Edildiğini Yahut Zayıf Ve Müevvel Olduğunu Gösteren Başka Bir Nass İle Çelişmesi

Alim, nesh edilmeye, zayıf ve müevvel olmaya maruz olan hadîsleri araştırırken, yanlış neticelere varabilir. Örneğin nesh meselesinde birbirleriyle çelişen iki hadîsin hangisinin önce ve hangisinin sonra söylendiği hususunda önce söylenenin sonra söylendiği zannedildiği takdirde, nasih hadîsi mensuh olarak alması; müevvel bir lafza kabullenemeyeceği bir mânâyı yanılarak yükleyebilmesi; birbirleri ile çelişen, sened veya metin açısında aynı güçte olmayan nasslardan birisini diğerine tercih ederken, râcihi mercuh şeklinde alması...

Aynı yanılma bir meselede icmanın bulunduğu iddiası için de sözkonusudur. Çünkü icma iddiası genelde verilen hüküm hakkında muhalif görüşün bilinmemesinden ibarettir. Bu yüzden belirgin bazı âlimler bir mesele hakkında muhalif görüşte olan kimseyi bilmedikleri zaman o meselede icma vardır demeyi âdet edinmişlerdir. Bilmedikleri bir konu hakkında icmanın varsayımı nedeniyle görüş belirtmekten kaçınmışlardır. Görüş belirttikleri takdirde hep ihtiyatlı davranarak şöyle diyorlardı: "Şayet meselede icma varsa, doğrusu ben ona uyarım, icma olmadığı takdirde benim görüşüm budur" Örneğin:

**a-** Bazı âlimler "Kölenin şهادetini kabul eden kimseyi bilmiyoruz" demişlerdir. Oysa, Alî, Enes ve Şurayh'ten "Kölenin şهادeti kabul olunur" şeklinde ifade olunan rivayetler bizce sabittir.

**b-** Bir grup âlim, "Mubaad olan köle (bir kısmı hür, diğer kısmı köle) varis olmaz hükmü hakkında icma vardır" naklinde bulunmuşlardır. Oysa Alî ve İbn Mes'ud'dan "Mubaad köle varis olur" şeklinde rivayetler tesbit edilmiştir.

Bu durumun nedenini şöyle açıklayabiliriz: O devirlerde âlim ancak yaşadığı bölgede bulunan müctehidlerin görüşlerinden haberdar olabilirdi. Ayrıca son devir âlimlerin bir kısmı sadece Medine veya Kûfe'de yaşayan âlimlerin ya da mezhep âlimlerinden iki veya üçünün görüşüyle yetinerek icmayı iddia ederlerdi. Bu yüzden diğer görüşleri icma dışına bırakırlardı. Kulaklarına her ne kadar muhalif hadîsler geldiyse de delillerin en güçlüsü olan temaya muhalefet etme korkusuyla kabul etmekte güçlük çekerlerdi.

İşte bazı hadîsleri terk ederken çoğu insanların gerekçeleri budur. Fakat bir kısım insanlar gerçekten mazurdurlar. Diğer bir kısmı ise bir açıdan mazur, başka açıdan mazur değiller. Çünkü bazen âlimin sahih hadîse muhalefeti gerçek muhalefet sayılmaz. Örneğin bazı Kûfe âlimleri zahiri umum olan âyetlerle amel edip hadîsi bırakmışlardır. Çünkü zahiri umum olan âyet hadîsten daha güçlüdür. Bu yüzden âyeti tercih etmişlerdir.

Ayrıca nasslar, delalet açısından çok yönlü olduğu için, âlim delaleti zahir olmayan bir nassı bazan zahir olarak algılar. Örneğin, davacının şahit getirmesi ile birlikte yemin de etmesi hususunda varid olan hadîsleri reddetmişler ve bu husustaki âyetleri zahir olarak kabul etmişler. Oysa başka âlimler, "Kur'an-ı Kerim'de davacının şahit getirmesiyle birlikte yemin etmesini men eden birşey yoktur ve olduğu takdirde de sünnet onu açıklar" şeklinde görüşlerini açıklamışlardır. "Sünnetin Kur'an'ı açıklaması" kaidesiyle ilgili İmam Şafi'nin malum sözleri vardır, İmam Ahmed de sünnetin açıklamasına gerek duymadan, Kur'an-ı Kerim'in zahiri ile yetinir diyenlere reddiye olarak meşhur risalesini yazmıştır. Âyetin umumunu tahsis, mutlakımı takyid eden ya da ziyade getiren hadîsleri reddetmek bunun birkaç örneğidir.

Ayrıca Medine âlimlerinden bir grup, Medine halkının icması ile çelişen sahih hadîsi terk edip, kendilerince sahih hadîsten daha güçlü olan Medine halkının icması ile amel etmişlerdir ve "Hiyârü'l-meclis" ile ilgili hadîsleri hüccet olarak almamışlardır. Oysa Medine halkının da bu meselede ihtilaf ettikleri belirlenmiştir. Buna benzer durumlarda, Medine halkı bir mesele hakkında icma etmişse ve başkaları onların icmasına muhalefet etmişlerse, bizim için hüccet olarak kabul olunacak tek delil sünnettir.

Bir grup Kûfe âlimi "kıyas-ı celi" ile amel ederek "külli kaideleri" etkilemeyen hadîslere muhalefet etmişlerdir. Ve bazı âlimlerin hadîse muhalefet etmelerinin daha nice gerekçeleri vardır. Çünkü âlim bizim fark etmediğimiz başka bir delile dayanarak hadîse muhalefet etmiş olabilir. Kaldı ki âlim bazen delilini göstermiyor; gösterdiğinden, bize ulaşmıyor; ulaştığında doğruluk veya yanlışlığı bir yana, istidlal yerini idrak edemiyor olabiliriz. Ancak konu hakkında sahih hadîs varken, yanında bu hadîsi reddedecek bir hücceti var ihtimaline dayanarak, bir âlimin sıradan bir sözüne yönelmek asla doğru olmaz. Çünkü şer'î deliller, âlimlerin görüşleri hataya maruz olduğu şekilde bir hataya maruz değildir. Şer'î delil bütün insanlar için hüccettir; âlimin görüşü ise öyle değil... Şer'î deliller birbiri ile çelişmediği sürece yanlış olması akıl dışıdır. Oysa âlimin görüşü hataya daima maruzdur. Hadîs var iken âlimin görüşünü alacak isek, delillerin bir mânâsı olmaz. Neticeden maksadımız olan şu gerçeğe değinmemiz lazım: âlim, hadîsin birine muhalefet edildiği zaman şüphesiz onun geçerli bir mazereti vardır. Ancak o hadîsin sıhhati bize açıklandığında, âlimin görüşünü bırakıp hadîse yöneldiğimizde biz de mazeretliyiz ve gerekçemiz vardır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar geçmiş birer ümmettir, kazandıkları kendilerine, kazandıklarınız da sizedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz."* <sup>[18]</sup> "Eğer

birşeyde çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız, onun durumunu Allah'a ve Resulüne bırakın" <sup>[19]</sup>

Hiç kimsenin Resulullah'ın hadîsine muhalefet edip herhangi bir âlime uyması asla doğru olmaz. İbn Abbas, kendisine soru soran birisine hadîs ile cevap verdiğinde soru soran: "Ebubekir ve Ömer başka şekilde demişlerdir" deyince, İbn Abbas "Neredeyse gökten başımıza taşlar yağacaktır. Ben 'Resulullah (s.a.v.) buyurdu' diyorum, siz 'Ebubekir ve Ömer şöyle dediler' diyorsunuz" diye cevap verdi.

Bu sıraladığımız gerekçelerden birisine dayanarak sahih hadîse muhalefet eden âlimler için "Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal kıldılar veya Allah'ın dini ile amel etmediler veya falan iş imubah kılan âlim ve ona uyanlar, şu veya bu âyetin tehdidi kapsamına girerler" diye söylemek ve bu inançta olmak apaçık bir yanlışlıktır ve neredeyse ümmet bu gerçek üzere icma etmiştir. Fakat Mûrisî ve benzeri bazı Bağdat Mu'tezilîleri, müctehidin hatası üzere cezalandırılacağı inancına sahip çıkmışlardır. Oysa bir kimsenin hatasından dolayı bir tehdidin kapsamına girmesi, onun o şeyin haram oluşuna cezayı engelleyen sebeplerin olmamasına ve öğrenme imkanına sahip olmasına bağlıdır. Bu yüzden helallığına dair hiçbir serî delile dayanmadan haddi gerektiren birşeyi bilmeyerek işleyene had uygulanmaz ve mazur sayılır; hadîs kendisine ulaşmayan ve şer'î bir delile dayanmış olan kimsenin hatasından dolayı mazur olması daha evladır. Bu nedenle âlim içtihadı üzere mükafatlanır ve övülür. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Davud ve Süleyman da milletin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlarken biz onların hükmüne şahittik. Davud'a bu meselenin hükmünü anlatmıştık. Her birine hüküm ve ilim verdik"* <sup>[20]</sup>

Cenab-ı Allah'ın bu âyetle ilk başta sadece Hz. Süleyman'ı "anlamak"la övdükten sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ı bilgi ve hikmetle övmesi bu gerçeğe bir işarettir.

Buhari ve Müslim, Amr bin el-Âs'tan Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu naklediyorlar: "*Alim icthad eder de doğuruyu bulursa, Allah katında onun için iki ecir vardır. Âlim icthadında hata ederse onun için bir ecir vardır.*" Şüphesiz bu, icthaddaki hatanın affedildiği demektir. Rabbimiz

şöyle buyurmuştur: "*O dinde sizin için zorluk kılmamıştır*" [21] "*Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.*" [22] Resulullah (s.a.v.), Beni Kurayza savaşında sahabilere: "*Beni Kurayza'ya ulaşınca kadar ikinci namazı kılmayın*" dediğinde, sahabilerden bir kısmı "hitabın umumuna" dayanarak vaktinden çıksa bile namazın kılınmayacağı icthadına vardılar. Diğer kısmı ise "hitabı umumundan" çıkartarak, maksat acele edip bir an evvel orada olmaktır, icthadına vardılar ve namazlarını yolda kıldılar. Resulullah (s.a.v.)'e bu olay anlatıldığında, kimseyi, niye böyle yaptın, diyerek kınamadı. Bu olay meşhur "umumu kıyasa tahsis etme" kaidesinin kapsamına giriyor.

Hz. Bilal, iyi hurmadan bir sa', düşük iki sa'a değiştirdiğinde, Peygamber (s.a.v.) ona hurmaları sahibine geri vermesini emretti ve Resulullah (s.a.v.) Bilal'e faiz yiyenlere yönelik tehdit ve lanetleri yükledi. Çünkü Bilal, bunun faiz olduğunu bilmiyordu.

Adiyy bin Hatem ve bazı sahabiler Bakara sûresinde "*el-haytu'l-ebyadu mine'l-hayti'l-esvedî*" âyetindeki "hayt" kelimesini normal siyah ve beyaz ip olarak anladıklarından, Peygamber (s.a.v.) Adiyy bin Hatem'e "*O ancak gecenin karanlığı, fecrin aydınlığıdır*" diye açıkladıktan sonra kafasının kalın olduğuna işaret ederek "*Öyleyse yastığın çok geniştir*" diye latifede bulundu ve icthadlarından dolayı, Adiyy ve arkadaşlarına Ramazan'da orucunu bozanlara yapılan zemmi yükledi -ki Ramazan'da orucu bozmak büyük günahlardan sayılır-.

Yalnız soğuk havada kafasından yaralı bir cünüb hakkında yıkanması vaciptir diye fetva verenler ise, bu yükümlülüğün altına girdiler ve Resulullah (s.a.v.) onlar için "*Onu katlettiler. Allah onları katletsin. Bilmediklerinde bilenlere neden sormadılar? Cehaletin şifası ancak sormak iledir*" dedi. Çünkü onlar ilim ehli olmadıkları halde fetva vermişler, dolayısı ile hataları icthaddan kaynaklanmamıştır.

Katlı haram olduğu halde "La ilahe İllallah" diyen kişiyi öldürmesi ile Usame (r.a.) hiçbir şeyle yargılanmadı. Çünkü Usame, İslâm'ı kabul etmediği, ancak korkusundan kelime-i şehadet getirdiği icthadına vararak öldürmenin helal olduğu inancında idi.

Selef ve fukahadan cumhur, öldürme ve savaşmaları haram olduğu halde, yalnız geçerli bir te'vile dayanarak bagilerin döktükleri ehl-i hakkın kanlarına karşı kısas veya diyet veya kefaretilerle muhatap olmadıkları hükmü üzere ittifak etmiştir. Biraz önce, kişinin bir tehdit kapsamına girmesi için onun o şeyin haram olduğunu bilmesini şart koşmuştuk. Fakat bu şart herşey için geçerli değildir. Örneğin toplumda haramlığı yaygınlaşmış, yerleşmiş şeyler bu şartın kapsamına girmez. Allah'ın vaad ettiği mükafat da genel değildir. Ancak halis niyet ve amelleri bozan "riddet" in hasıl olmayışına bağlıdır. Tevbe, istiğfar, kötülükleri gideren iyilik, sadaka, dünya belaları, musibetler, şefaata ve Allah'ın rahmeti bütün bunlar kişinin tehdit kapsamına girmesine birer engeldir. Bu engeller ancak devenin sahibinden kaçtığı gibi Allah'tan kaçanlar için geçerli olmayabilir ve onlar tehdidin kapsamına girer. Tehditi şu iş bu cezaya sebep olur demektir. Birşey hakkındaki tehdit o şeyin olmasını gerektiriyor, ama haram işleyen kişinin illâ ki belirlenen cezayla cezalandırılacağı ise şüphesiz bätıldir. Çünkü, biraz önce belirttiğimiz gibi, o ceza ile cezalandırılması bazı şartların

bulunmasına ve engellerin olmamasına bağlıdır. [23]

## Hadisin Terki

### A- Caiz Terk

Alimin kendisine ulaşmayan bir hadis ile amel etmemesinden sorumlu olmadığı hususu üzerinde bütün Müslümanlar ittifak etmişlerdir. Çünkü kendisine hadis ulaşmamıştır. Bilmediği birşeyle nasıl amel eder. Fetva veya hükmünü öğrenmeye son derece özen gösteren, hadisi aramakta hiç ihmal etmeyen âlim kendisine ulaşmayan hadis ile amel etmemenin akibetinden sorumlu değildir. Hiçbir Müslümanın bu gerçekte kuşkusu yoktur. [24]

### B- Caiz Olmayan Terk

Terki caiz olmayan hadise muhalefet etmek, neredeyse mezhep imamları için sözkonusu değildir. Fakat bazı müctehid âlimlerin bir meselenin hükmünü idrak edip etmemesinden, her ne kadar bir mesele hakkında bir bakış sahibi olup icthad etmiş olsa da, gereksiz yerde hükmünü anlatmasından, istidlal ederken yanılmasından, bir delile dayandığı halde daha meseleyi sonuna kadar araştırmadan hükmünü açıklamasından, bir gelenek veya amaç etkisinde kalmasından, ve konu hakkında araştırmasını tamamlamamasından korkulur. Ve âlim her ne kadar icthad ederek bir meselenin hükmüne varmış olsa da, icthadın net sonucu bazan kendisine açık gözükmez. Bu yüzden âlimler, muteber olmama korkusu nedeniyle böylesi icthadlardan sakınmışlardır. İşte bu tür hatalardan kaynaklanan yanlış icthadlar müctehidi günaha sokar. Ancak, biraz önce belirttiğimiz gibi, günahın vebalini tevbe etmeyen çeker ve zikri geçen sebeplerle affedilir.

Fakat heva ve hevesine yenilip bätılı savunanlar, hiçbir delile dayanmadan bir sözün doğruluk veya yanlışlığını kesin olarak iddia edenler ise cehennem ateşinde yanacaklardır. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Kadılar üçtür; ikisi cehennemlik, birisi cennetlidir; hakkı bilip, hak ile hüküm veren cennetlidir, bilmediği halde hüküm veren ve hakkı bildiği halde bätül ile hüküm veren cehennemlidir.*" Fetva veren müftüler de bu hadisin kapsamına dahildir. Ümmetçe kabul gören bazı temayüz etmiş âlimlerden böylesi hataların vukuu durumunda -ki bu çok uzak olmuş da değildir-, mutlaka bu günahı silecek, saydığımız sebeplerden birisi vardır ve bu hatalar âlimin değerini asla zedelemeyiz. Biz onların masum olduklarını savunmuyoruz bilakis günahlara maruz oldukları inancındayız. Fakat bununla birlikte Allah katında yüksek derecelerde olmalarını umuyoruz. Çünkü Allah (c.c.) muvaffak kıldığı salih ameller ve doğru ahvaller onlara bir miad tanımıştır ve onların sahabeden daha yüksek derecede olduklarını da söyleyiyoruz.

Bu bakışımız, öncelikle sahabe arasında vuku bulan savaş, kan davaları, icthad ve fetvalar için geçerlidir. Sahabe, tabiîn, tebe-i tabiîn ve dört mezhep imamlarının insanları sahih hadise muhalefet etmekten sakındırmaları, her kimin görüşü olursa olsun, onu bırakıp sahih hadis ile amel etmenin gerekliliğini savunmaları, bizim bu söylediklerimizi çok açık bir şekilde destekliyor, işte sözlerinden birkaç örnek:

a- Said b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet olunur: "İbn Abbas, Resulullah'ın (s.a.v.) haccı temettu' şeklinde (yani önce umreye niyet edip, sonra hacca niyet ederek) eda ettiğini söyleyince Urve (r.a.) kendisine Ebubekir ve Ömer'in bunu menettiklerini hatırlattı. İbn Abbas, buna karşı Urve'ye şu cevabı verdi: 'Neredeyse bunlar helak olacaklardır. Ben Resulullah şöyle buyurdu diyorum, onlar ise Ebubekir ve Ömer şöyle buyurdu



diyorlar." Başka bir rivayette İbni Abbas'ın "Neredeyse başlarına gökten taşlar yağacaktır" dediği belirlenmiştir.

**b-** Ebu Derda etrafındaki insanlara "Muaviye'nin hakkından kim gelir. Ben ona Resulullah'ın hadîsini anlatıyorum, o ise kendi görüşünü bana anlatmaya kalkışıyor" dedi. Sonra Muaviye'ye yönelerek "içinde bulunduğun bölgede duramayacağım" şeklinde ifadede bulundu. Mağrib (Fas) muhaddisî Hafız İbn Abdilber kitaplarında bu rivayetleri sahih senetlerle nakletmiştir. Kısaltmak için burada o senetlere yer vermedik.

**d-** Hanefi kitaplarından "Ravdetu'l-ulûmu'z-zendüsiyyeti" şunu nakletmektedir: "Allah'ın kitabı ile çelişen bir sözüne rastladığımızda ne yapalım diye Ebu Hanife'ye soruldu, İmam Ebu Hanife 'Sözümü bırakın, Allah'ın kitabına sarılın' dedi. Ya Resulullah'ın sünneti ile çelişen bir sözüne rastladığımızda ne yapalım, sorusuna cevaben İmam Ebu Hanife, 'Resulullah'ın sünnetine sarılın' diye cevap verdi. Sahabenin sözleri ile çelişen bir sözünle rastladığımızda ne yapalım, sorusuna da şu cevabı verdi. 'Sözümü bırakın sahabenin sözlerine sarılın.'

İbrahim bin Yusuf, Züfer bin Huzeyl, Ebu Yusuf, Afiye bin Yezid ve başkaları Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Neye dayanarak söylediğimizi bilmeden sözlerimiz ile fetva vermek, hiç kimse için caiz değildir."

İmam Şafî, Ebu Hanife Sammak bin el-Fazl'dan şu olayı bize nakletmiştir: "Sammak bin el-Fazl İbn Ebu Zi'b Makbarî'den, o da Ebu Şureyh el-Kabî'den fetih senesinde Resulullah'ın şöyle buyurduğunu bana söyledi: 'Bir kimsesi öldürülen kişi için iki seçenek vardır. Dilerse kan bedelini alır, dilerse kisası ister.' Sammak bin Ebu'l-Fazl İbn Ebu'z-Zib'e 'Bu hadîsi delil olarak alıyor musun, Ey Ebu'l-Haris?' diye sorduğumda, İbn Ebu'z-Zi'b, her iki eliyle göğsüne vurdu, son nefese kadar bağırıp biraz beni incitti ve şöyle dedi: 'Ben sana Resulullah'ın hadîsini anlatıyorum. Sen ise bana bu hadîsi delil olarak alıyor musun' diye soruyorsun. Evet ben bu hadîsi delil olarak alıyorum. Benim ve bunu işiten herkesin yapması gereken de budur. Allah (c.c.) Hz. Muhammed'i (s.a.v.) insanlardan seçti, onları onunla yola getirdi, insanlar için sözlerini dayanak kıldı ve herkese ancak ona uymasını gerekli kıldı.' Sammak bin el-Fazl İbn Ebu'z-Zi'b'ten susmasını temenni edinceye kadar susmadı."

İmam Malik'ten şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ben ancak bir beşerim, doğruyu söyler, hata da ederim. Sözlerime bakınız. Kitap ve sünnete muvafık olanı alınız, muhalif olanı bırakınız."

İsa bin Kasım, İmam Malik'in şöyle buyurduğunu söylüyor: "Her ne kadar fazilet sahibi olsa da, bir insanın söylediği her sözüne uyulmaz, Allah (c.c.) "Onlar ki işittikleri sözün en iyisine uyuyorlar" buyuruyor."

Sahnun İbn Vehb'in şöyle dediği naklolunmuştur: "Malik b. Enes, bana çok meselelere dalmaya karşı olduğunu anlatırken, 'Ey Abdullah, bildiğin şeyleri anlat ve insanlara öğret. Bilmediğinde de sus sakın insanlara yanlış hükümleri yüklemek' dedi.

Malik bin Enes'e bir adam gelip bir meselenin hükmünü öğrenmek istedi, İmam Malik, ona Resulullah'ın mesele hakkındaki hadîsini anlattı. Adam İmam Malik'e "ya senin görüşün nedir?" diye sorunca Malik, şu âyeti okudu: "Onun emirlerine aykırı hareket edenler, başlarına bir belanın

gelmesinden ve can yakıcı bir " azaba uğramaktan sakınsınlar" <sup>[25]</sup> Önceden insanlara fetva veren selef, ben böyle diyorum görüşleri ile fetva vermezlerdi. Ancak rivayetle yetinir ve ona razı olurlardı, dedi.

İsa b. Dinar, İbn Kasım'ın şöyle dediğini söylüyor. İmam Malik'e "fetvayı kim verebilir?" diye soruldu. Malik, "insanların hakkında ihtilaf ettikleri meseleleri bilen kişi ancak fetva verebilir" yanıtını verdi.

Abdullah bin Mesleme el-Kanebi şöyle diyor: "Bir gün İmam Malik'in ziyaretine gittim. Evina girerken, ağladığını hissettim, içeri girip selam verdim, İmam Malik selamımı aldı. Kısa bir suskunluktan sonra tekrar ağlamaya başladı. Kendisine 'Ey Ebu Abdullah, nedir seni ağlatan?' diye sorduğumda bana şu yanıtı verdi. 'Ey İbn Kaneb, Allah bana ne yapacaktır? Acaba din hususunda söylediğim her kelimeye karşı keşke sopalarla dövülseydim de bu meseleler ve görüşlerde şu gaflları yapmasaydımkı, o meseleleri söylemek zorunda değildim' buyurdu." Başka bir rivayette Abdullah bin Mesleme "Bu görüşlerden vazgeç" dediğinde Malik şöyle yanıt vermişti: "Görüşlerim her yere yayılmış, nasıl vazgeçerim ve siz halimi görüyorsunuz." Sonra biz onu vazgeçirene kadar yanından ayrılmadık, der el-kanebî. İmam Malik elleri ile Resulullah'ın mezarına işaret ederek, "Bu mezarın sahibi hariç herkesin sözü alınır ve reddedilir" dedi.

Heysem bin Cemil'den şöyle dediği rivayet olunur. Malik bin Enes'e "Ey Ebu Abdullah! Birtakım kitapları yazan insanlar vardır. Birileri, falan kişi, Ömer bin Hattab'dan birşeyler rivayet eder, başkası da İbrahim'den birşeyler rivayet eder. Sonra İbrahim'in görüşünü alır, Ömer'inkini bırakır" diye anlattı. İmam Malik, "Ömer'in sözü kendilerine sahih bir senetle kavuştuğu halde nasıl bunu yapıyorlar?" diye sorunca, "Ömer'in görüşü ancak bir rivayettir, İbrahim'in görüşü de onlarca sahihtir" dedi. Bazıları Malik'in Heysem'e şöyle dediğini eklemişlerdir: "Bu durumda Ömer'in sözünü terkedenin tevbe etmesi isteniliyorsa, Allah ve Resulünün sözlerini bırakıp İbrahim en-Nehâî'den daha az bilgili birisinin sözlerini kabul edene ne yapılmalı?" İkaz kitabının sahibi bunu naklederken, şu açıklamada bulunmuş. Yani Malik'e göre bunu yapan kişi, iki küfrün en büyüğüne girer. Ondan tevbe etmesi istenilmez, o zındıklardan sayılır.

Rebi bin Süleyman'ın şöyle dediği rivayet olunur. "Adam'ın biri İmam Şafî'ye gelip bir meselenin hükmünü öğrenmek ister, İmam Şafî, mesele hakkındaki Resulullah'ın hadîsini adama anlattı. Adam: 'Ey Ebi Abdullah! Sen de bu görüşte misin?' diye söyleyince, İmam Şafî'yi birden bir titreme aldı, rengi sarardı, sonra: "Yazıklar olsun sana! Resulullah'ın hadîsini anlatıp da evet başım ve gözüm üstüne evet baş ve gözüm üstüne demesem, hangi yer beni taşır ve hangi gök beni gölgelendirir' diye söyledi.

Yine Rebi İmam Şafî'nin şöyle dediğini rivayet eder. "Her âlimin göremediği, bilemediği bir hadîs-i Resulullah mutlaka vardır. Söylediğim her söz, koyduğum her kaide ne olursa olsun, Resulullah'ın bir hadîsi ile çelişiyorsa söz Resulullah'ın sözüdür ve ben de onu diyorum. Söz Resulullah'ın sözüdür ve ben de onu diyorum."

İmam Şafî'nin talebelerine şöyle dediği de rivayet olunmuştur. "Kitabımda Resulullah'ın sünnetine aykırı birşey bulduğunuzda Resulullah'ın sünnetini alınız, sözümü bırakınız.

İmam Şafî'nin şöyle dediği de nakledilmiştir. "Resulullah'ın sünnetinde sözlerime muhalif birşey varsa ben sünneti söylüyorum ve ona dönüyorum. Söylediğim her mesele hakkında Resulullah'tan muhalif hadîs varsa hayatımda ve ölümünden sonra o sözümünden geri dönüyorum. Sözlerimin Resulullah'ın sahih hadîsleriyle çeliştiği durumlarda daha evla olan hadîse uyunuz, sözüme uymayınız."

İmam Şafî kendisine aynı soruyu yönelten başka birisine şöyle demiştir: "Kiliseden çıktığımı mı gördün, belimde Hıristiyanların kuşağını mı gördün? Ben sana Resulullah'ın hadîsini anlatıyorum. Sen bana onu alıyor musun, şeklinde soru yöneliyorsun. Ben Resulullah'tan hadîsi rivayet ederim de sözünü nasıl almayacağım, dedikten sonra, Resulullah'ın sünneti varken başkasının sözüne yer yoktur. Sünnet varken başkasının sözü delil olarak alınmaz, hükmü üzere ümmet icma etmiştir. Şüphesiz Allah herkese ancak Resulullah'a uymalarını emretmiştir. Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetinden başka hiçbir sözün itibarı yoktur. Başkalarının sözü Kur'an ve sünnete tâbidir. Resulullah'ın sünnetini kabul etmek

Allah'ın bize, bizden öncekilere ve bizden sonrakilere kesin bir buyruğudur. Hadis sahih ise sözlerimi duvarın yüzüne vurunuz ve gerçekten hadis sahih ise mezhebim de odur."

İmam Şafî'nin bu son cümlesinin aynısı diğer üç imamdan da rivayet edilmiştir.

Kaleme aldığımız İmam Şafî'nin bütün bu sözleri mezhebinin ancak kitap ve sünnet çerçevesinde olduğunu gösteriyor. Hadise aykırı bir sözü ona nisbet etmek ve onun mezhebi diye o sözle fetva vermek kesinlikle doğru değildir. Daha doğrusu bunu yapmak İmam Şafî'ye apaçık bir iftiradır. İmam Şafî'nin talebelerinden bazı âlimler de bu söylediklerimizi savunarak, İmam Şafî'ye ait sahih hadis ile çelişen bir meseleyi gördüklerinde okuttukları talebelerine "Bu meseleye çarpı işareti koyunuz, bu İmam Şafî'nin mezhebi değildir" diye vurgulamayı adet edinmişlerdi ki, en doğrusu budur ve bütün imamlar taraftarlarına böyle yapmalarını emretmişlerdir. Haklarında bunun aksini sananlar imamları değerlerinden düşürmüş ve haklarında çok büyük kötülükte bulunmuş olurlar.

Nurettin es-Senhurî, konu ile ilgili İmam Malik'ten de buna benzer rivayetlerin kendilerine ulaştığını belirtmiştir. İbn Musdî ise bu gerçeği bize açıklayarak şöyle demiştir: "Şüphesiz İmam Malik'in kitap ve sünnete aykırı olan görüşleri onun mezhebi olarak sayılmaz. Ancak İmam Şafî'nin görüşleri olduğu gibi İmam Malik'in de kitap ve sünnete muvafık olan görüşleri mezhebi olarak sayılır." El-İkâz kitabının sahibi bu sözlerin aynısını naklettikten sonra şöyle demiştir:

"Müctehidlerin kitap, sünnet ve icmaya muhalif olan sözlerinin mezheplerinden sayılmadığını kabul ettikten sonra mezheplerine uyan tebaaların daha çok kitap, sünnet ve icmaya özen göstermeleri gerçeği tayyün eder. Ki imamlarının mezheplerini doğru bir şekilde öğrensinler. Dört mezhebin son devir fakihlerinin delillerden soyutlanmış kısa metinlerle yetinip hadis usûlü, fıkıh usûlü ve hadis kitaplarından tamaen yüz çevirdikleri gibi yapmasınlar, yoksa bu durumda onlar imamlarının mezheplerini bilmeyen insanların en cahil sınıfında yer alırlar. Çünkü imamların mezhebi diye bildikleri sünnet ve icmaya aykırı olan nice meseleler vardır. İmam el-Karafi "Kavaid" kitabında şöyle demiştir: "Taklit ettiği imamda, Kitap ve icmaya aykırı bir meseleye rastlanan kişinin o meseleyi insanlara nakletmesi veya onunla fetva vermesi asla caiz değildir. Allah'ın dinidir bu şeriata aykırı fetva vermek haramdır. Fetvanın asıl sahibi, her ne kadar günahkâr olmasa da, bilakis ictihadından dolayı ecir alıyorsa da o fetvanın şeriata aykırı olduğunu farkedenden mukallidin kasıtlı olarak o fetvayı yaymakla günahkâr olur. Bu yüzden her asrın fakihleri, mezheplerini inceleyerek şeriata aykırı bir meseleyi gördüklerinde —ki hiçbir mezhep buna benzer meselelerden hâli değildir— onu mezhep dışına almaları gerekir. Şeriata aykırı olan o mesele ile fetva vermeleri kesinlikle haramdır. Biraz önce İmam Şafî'nin "Her âlimin Resulullah'ın sünnetinden göremediği veya anlamadığı bir sünnet vardır" sözlerini zikretmiştik. İbn Dakiku'l-İd, dört mezhep imamlarının sahih hadis muhalif olan görüşlerini topladığı kitabının başında şunları demiştir: "Buna benzer meseleleri müctehid imamlara nisbet etmek haramdır. Onları taklit eden fakihlerin bu meseleleri öğrenmeleri gereklidir. Ki, onlara nisbet ederek haklarında yalan etmiş olmasınlar."

Cezayirli Şeyh İsa es-Salibi bu sözleri naklettikten sonra şunları eklemiştir: "İmamların sözlerinden şu gerçekleri anlıyoruz. Kitap, sünnet, icma veya kıyas-ı celi ile çelişen bir mesele hakkındaki bir müctehidin görüşünü alan kişi taklit davasında yalancıdır. O nevasına ve mezhebi taassubuna tutunmuştur. Şüphesiz o taklit ettiği müctehidden beridir. O tıpkı Ehl-i Kitap papazlarının peygamberleri ile olan konumdadır. Peygamberleri onlara Hz. Muhammed'e iman etmeyi, ona destek vermelerini ancak ona uymalarını emrettikleri halde, Hz. Muhammed'e inanmayıp ona eziyet etmişlerdir. Bununla birlikte peygamberlerine tâbi olduklarını iddia etmeyi de hiç ihmal etmemişlerdir. Oysa Hz. Muhammed'e inanmamak, bütün peygamberlere inanmamak demektir. Şüphesiz her peygamber ümmetinden Hz. Muhammed'e inanmaları ve ona destek olmaları üzere söz almıştır. Bu yüzden Yahudi ve Hristiyanlar Hz. Muhammed'e inanmadıkları halde Hz. Musa ve İsa'ya inanıyorlar davalarında yalancıdırlar.

Ebu Davud, İmam Ahmed'e "Malik'e mi uyayım, yoksa Evzai'ye mi?" diyerek görüşünü almak istedi, İmam Ahmed, Ebu Davud'a "Dininde bunların hiçbirisine uyma. Resulullah ve sahabeden gelen hadisleri al, onlara uy. Tabiînin sözlerine uymakta ise insan muhayyerdir" diyerek yol gösterdi, İmam Ahmed, taklit ile ittiba arasındaki farkı anlatırken, ittiba şöyle tanımlamıştır: "İttiba, Resulullah ve sahabeden gelen hadislere uymaktır." Başka bir rivayette İmam Ahmed'in Ebu Davud'a şöyle dediği nakledilmiştir: "Ne bana, ne Malik'e, ne Şafî'ye ne Evzai'ye, ne de Sevri'ye uy. Onlar nereden aldysalar sen de oradan al. Ancak din bilgisinden yoksul olan kişi din konusunda başka insanlara uyar." Bazıları İmam Ahmed'in fıkıh ile ilgili eser yazmamasını bu gerekçeye bağlıyorlar. Ancak talebeleri fıkıh, görüşlerini sözlerinden, davranışlarından, verdiği fetvalarından toplayarak fıkıh mezhebini oluşturmuşlardır.

İmam Ahmed'e göre zayıf ve mürsel hadis ve İmam Malik'e göre de mürsel belağat hadisleri ve sahabe sözünün kıyasa takdim edilme gerekliliği vardır. Hallal'in rivayetine göre İmam Şafî, aynı görüşü İmam Malik ile paylaşıyor. Çünkü kıyas ancak zaruret durumunda itibar kazanıyor.

İmam Ebu Hanife'nin talebeleri zayıf hadis kıyasa takdim edilmesi üzere icma etmişlerdir. Şüphesiz İmam Ebu Hanife, bu esasa dayanarak mezhebini oluşturmuştur, İmam Nesaî terki üzere ittifa edilmeden hadisleri istisnasız delil olarak alma görüşünü taşıyor. Ebu Davud, Müsned'inde bu metodu izleyerek bir konuda sahih hadisi bulamadığı zaman zayıf hadisleri kıyasa tercih ederek delil olarak almıştır. Böyle nice müctehidler istisnasız zayıf hadisi kıyasa tercih ederek öncelik tanımışlardır.

İmam Ahmed, Müsned'inde "El inzal al el hüküm" hadisini zikrederken Peygamber (s.a.v.) emir olarak tayin ettiği sahabeye ictihad ettiği meselenin hükmünü kendisine nisbet etmesini emretmiş, Allah'a nisbet etmesini menetmiştir, şeklinde buyurmuştur. Düşünün Peygamber (s.a.v.) Allah'ın hükmü ile müctehid emirin hükmünü birbirlerinden nasıl ayırmış, müctehidin hükmünün Allah'ın hükmü ile adlandırılmasını menetmiştir. Bu yüzden Hz. Ömer: "Allah ve emiru'l-mü'mininin Ömer'in emri budur" yazan katibine "Böyle yazma, ancak emiru'l-mü'mininin görüşü budur yaz" dedi.

İbn Ebu Davud, İbn Ömer'den şunu rivayet etmiştir: "Babamın şu sözleri söylediğini hatırlıyorum: Ancak kötü niyetli olanların kıyasla amel ettiklerini görüyoruz."

Konu ile ilgili daha nice rivayet vardır. Zikrettiğimiz bu rivayetler kalbi duyarlı olanlar için yeterlidir. Sahih hadisi terkederek âlimin mazur olduğunu bilmemizle birlikte mânâsını geçersiz kılacak bir muarızı olmayan sahih hadisleri aramamızı araştırılıp kabul ve tebliğ edilmesinin ümmetin üzerine vacib olduğu inancında olmamızı engelleyecek hiçbir şey yoktur. Bu hüküm, hakkında âlimlerin ihtilaf etmedikleri sahih hadis için geçerlidir. Terki hakkında âlimlerin ihtilaf ettikleri hadis ise, mensuh olmadığı, icma veya daha güçlü bir delil ile çelişmediği neticesine varana kadar bununla amel edilmez, bu vasfı taşıyan hadis ile ancak mensuh olmadığını icma veya daha güçlü delil ile çelişmediğini bilince delil olarak alınır. Bazıları konu ile ilgili ihtilafı ve onunla amel etmenin vücubiyetini açıkladıktan sonra şu görüşü ileri sürmüşlerdir. Böylece, bilindi ki, hadisin mensuh olmadığı icma ve daha güçlü bir delil ile çelişmediği neticesine varıldıktan sonra hadis askıya alınmaz; bir mani görülmediği

müddetçe onunla amel edilmelidir. Bu gerekliliğe dayanak olarak aslı itibara alıp hiçbir engelin olmaması yeterlidir; ki âlimler eşyada aslına itibar etme kaidesi üzere şu ve benzeri gibi çok hükümler bina etmişlerdir. Bu meselenin açıklamasını daha geniş bir şekilde ictihad konusunda ele alacağız. [\[26\]](#)

## Delâleti Açısından Sünnetin Çeşitleri

Ayrıca sünnet delaleti açısından ikiye ayrılır. Delaleti kat'î olan ve delaleti zannî olan. Kat'î delaletten maksat hadîsin rivayet ve dirayet (sened ve metin) açıdan kat'î olmasıdır. Yani Resulullah'ın onu aynen bu şekilde dediğini ve bu mânâyı kasdettiğini yakinen bilmektir. Zannî delaletten maksat, hadîsin ifade ettiği mânâ kesin olmamakla birlikte, delaleti zahir olanıdır. Delaleti kati olan hadîsin, itikadî ve amelî gereğine inanmak vaciptir. Bu, âlimlerin hakkında ihtilaf etmedikleri bir hükümdür. Yalnız âlimler bazı hadîsleri senet veya delaletleri açısından kat'î olup olmadığı hususunda ihtilaf edebilirler. Hadîs usûlü kitaplarında âlimlerin bu hususta geniş tartışmaları vardır.

Delaleti, kat'î olmayan hadîse gelince; amelî ahkâmda delil olarak alınmasının gerekliliği ve gereğince amel etmenin vacip olduğu üzere âlimler ittifak etmişlerdir. Yalnız tehdit, void" ve benzeri itikadî meseleleri içeren hadîsleri delil olarak almakta âlimler farklı iki görüş ileri sürmüşlerdir.

Thedit içeren, adaletli birisinin rivayet ettiği, delaleti zannî olan hadîs ile, tehdit edilen şey haram kılınır, görüşünü bazı fakihler savunmuşlardır ve onlara göre vasfî geçen hadîsin itikadî yönüyle amel edilmez. Yani mükellef o inançta olmak zorunda değildir. Çünkü itikadî meseleler ancak yakini ifade eden nasslarla sabit olur.

Selef fakihlerinin büyük kısmı buna benzer hadîslerin hem amelî, hem de itikadî bütün yönleriyle hüccet olduğunu savunmuşlardır. Amelî açıdan delil olarak aldıkları gibi, tehdit, "void" ve benzeri itikadî açılardan da hüccet olarak almışlardır. Bu yüzden, hadîsin içerdiği tehdidin hak edene ineceğini açıkça söylemişlerdir. Selef âlimlerinin fetvalarına ve konuşmalarına baktığımızda bu gerçeği görürüz. Çünkü tehdit ve void, bazen zannî, bazen kat'î delillerle sabit olan şer'î hükümlerden biridir.

İşte âlimlerin sünnetle çelişen sözlerinin mazeret ve gerekçeleri bunlardır. Ve her durumda sınıksız sünnete sarıldıklarını, taraftarlarına ve bütün insanlara aynı buyrukta bulduklarını ifade eden sözleri size kendilerinden varit olduğu şekilde aktardığımız rivayetler de bunlardır. Neticede müctehid imamların sünnetle çelişen bazı sözlerinden dolayı Kitap ve sünnete sarılmadıkları iddialarının yaşantılarına tamamen ters ve doğruluktan son derece uzak iddialar olduğu bizce kesinleşmektedir. Kitap ve sünnete sarılanları sövenler, aslında onların sonsuz kemalini gösteriyorlar. Haklarında "Kusuru kemalidir" darb-ı meseli ne kadar uygundur! Şüphesiz Allah velilerinin en güzel medihlerini düşmanlarına söyletiyor. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Bu inkarcıların mü'minlere kızmaları, onların sadece övülmeye lâyık ve güçlü olan Allah'a inanmış olmalarındandır."*

[\[27\]](#)

Taassubun hakkı görmekte kör ettiği bazı insanlar "Kitap ve Sünnet yetmişiki fırka arasında müşterektir. Biri hariç, diğer bütün fırkalar ateştedirler. Hak fırka sadece dört mezhepten birine uyan firkadır" diye saçmalamışlardır. Biz kendilerine soruyoruz: İstisna ettiğiniz fırkanın dışındaki insanlar cehennemde mi olacaklardır? Çünkü bu söz Peygamber (s.a.v.)'in meşhur hadîsinde üstünlüklerini belirtmiş olduğu ilk üç asırda yaşayan Müslümanların ateşte olacaklarını ifade etmektedir. Çünkü onlar dört mezhepten birisine de uymamışlardır. Dolayısıyla onlar da, istisna edilen fırkaya girmiyorlar. Neticede onlara göre sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn ateşte olacaklardır. Kitap ve sünnete sarılan bir tek grubun yetmiş ikiye değil, iki gruba ayrılabilceğini hangi akıl kabul eder? Cenab-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın ipine toptan sarılın, ayrılmayın."* [\[28\]](#) *"Kendilerine belgeler geldikten sonra ayrılan ve ayrılığa düşenler gibi olmayın."* [\[29\]](#) *"Allah inananları ayrılığa düştükleri*

*gerçeğe kendi izniyle erişirdi."* [\[30\]](#) Şüphesiz Allah'ın ipi Kitabıdır. Hirzu'lmaani kitabının sahibi şöyle buyurmuştur: "Bizce Allah'ın ipi Kitabıdır. Onunla cihad et, düşmanın ipine karşı." Resulullah (s.a.v.) Kitab ve sünnet hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onlar varken haktan sapmazsınız. Sizi gecesî-gündüzü gibi parlak olan hak yol üzere bıraktım, benden sonra o yoldan ancak helak olanlar saparlar. Sizden uzun ömür yaşayacak olanlar, çok ihtilafları görürler. Sünnetime sarılın, ondan asla ayrılmayın."* Arapça'yı en güzel konuşan Resulullah'ın sözlerini tam zıddına nasıl hamlediyor bunlar? Resulullah (s.a.v.)'in apaçık sözlerinin tam aksini savunanlar imandan ne kadar uzaklar. Resulullah (s.a.v.) ümmetinin ayrılığa düşeceğini söylemiş, hak fırkayı ancak Kitap ve sünnete sarılanlar olarak tanımlamıştır. Oysa onlar Kitap ve sünnete sarılan hak fırkanın ayrılığa düşeceğini iddia edip hak fırkanın sadece dört mezhepten birisine uyanlar olduğunu söylüyorlar. "Lâ ilahe illallah" diyeni tekfir etmekten kaçınarak tevil etmek olmasa, bunları tekfir etmemek için başka bir yolu göremiyorum.

Bu iddianın doğrulukta hiçbir payı olmadığını açıklayan Resulullah'ın sahih hadîsi şöyledir: Darekutnî hadîsi sahih senetle şöyle rivayet etmiştir: *"İsrailoğulları yetmişbir fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim ise yetmişiki fırkaya ayrılacaktır. Ümmetime en zararlı olanı Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal eden ve dini kendi görüşlerine göre yorumlayandır."*

Başka bir rivayette Resulullah (s.a.v.) fırka-i nâciye yani "kurtulmuş" fırkayı açıkça beyan etmiştir. Hadîsin metni şöyledir: *"Ümmetim yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Yetmişiki ateşte, birisi de cennette olacaktır. O da cemaat olanıdır."* İmam Ahmed'in rivayetine göre *"Benim ve sahabemin şu an üzerinde bulunduğumuz yolda olanlardır"* buyurmuştur. Resulullah (s.a.v.) bu hadîsle sünnete sarılanları cemaatle tanımlarken, bu insanlar onları ayrılıkla nasıl tanımlıyorlar? Başka bir rivayette Resulullah (s.a.v.) sapık fırkayı şöyle tanımlamıştır. *"Dinini bırakıp cemaatten ayrılanlardır."* Şüphesiz bu hadîsler onların savunduklarının tam tersini ifade etmektedir. Hak fırkayı sadece meşhur dört mezhebin taraftarlarında indirgemek sahabe tabiîn ve diğer meşhur mezheplerin hatalı olduğu sadece dört mezhebin taraftarlarının hak üzere olduğu demektir. Şüphesiz bu aklın kabul edemeyeceği, hiçbir delile dayanmayan bir iddiadır. Bir iddiadan öte, gülünç bir sapmadır.

Bu sapma bazı insanları ilim ve takvası ile bilinen salih insanlar hakkında gıybet ve suizana kadar götürür. Cenab-ı Allah velilerini insanlardan korumak için onları gizli kılar. Haklarında gıybet edip suizanda bulunanların hiç farkına varmadan akıbeti kötü olan durumlara düşecekleri kesindir. Kudsi hadîste Cenab-ı Allah, velilerine eziyet edenlere şu tehditte bulunmuştur: *"Velilerimin birisine eziyet edene beklemediği bir anda harp ilan ederim. Şüphesiz her mü'min Allah'ın velisidir."* Cenab-ı Allah *"Allah iman edenlerin velisidir"* [\[31\]](#) buyurmuştur: Gıybet doğru olan kusuru ifşa

etmeye denilir. İftira ve yalanın akıbeti daha vahimdir. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur, *"İman etmeyenler ancak yalanla iftira ederler."* [\[32\]](#) Hiç mi

şu âyetleri algılamıyorlar? "Bilmediğin şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur." [33] "Onu işittiğinizde 'Bu konuda konuşmanız yakışık almaz, hâşâ bu büyük bir iftiradır' demeniz gerekmez miydi?" [34] "Ey inananlar, eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse onun içyüzünü araştırın. Yoksa bilmeden bir millete fenalık edersiniz de sonra ettiğinize pişman olursunuz." [35] Düşman fasıkların uydurdıkları sözlerden başka hiçbir dayanağı olmayan akıllı bir insanın, ilim ve takva sahiplerini sövmeye nasıl cesaret ettiğini bir türlü inanamıyorum? Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Kimse kimsenin gıybetini etmesin; hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır?" [36]

Oruçlu iki kadının sabahtan akşama kadar beraber oturup gıybet ettikleri, bir haftadan beri et yemedikleri halde et kustukları rivayeti, bu gerçeğin doğruluğunu göstermektedir. Resulullah (s.a.v.) "İslâmda gıybet etmek otuz altı kez zina etmekten daha büyük bir günahdır" buyurmuştur. Resulullah'ın zevcelerinden birisi başka birinin boyunun kılalgına işaret ederek: "Böyle olmasaydı ne güzel bir kadın olurdu?" deyince Resulullah (s.a.v.) ona şöyle dedi: "Sen öyle bir kelime söyledin ki, şayet denize atılsaydı denizin rengini değiştirecekti." Resulullah (s.a.v.) başka bir hadîste şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz adam hiç aldırmadığı bir kelimeyi söyler. Allah'ı kızdıran bu kelime onu doğu ve batı arasındaki mesafeden daha uzak bir şekilde cehennemine dibine atar." Başka bir hadîste "Bir Müslümanın gıybetini yapan kişi kıyamet gününe dili ensesiyle bağlı olarak gelir, ancak Allah ve gıybetini yaptığı kişinin onu affetmesiyle dili çözülür" buyurmuştur. Efendimiz Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: "Kabe haram kılındı, Müslümanın kanı, malı namusu ve hakkında kötü zan edilmesi de haram kılınmıştır." Adamın biri Resulullah'ın yanında başka bir adam hakkında kötü şeyler söyleyince Peygamber (s.a.v.) ona kızarak şöyle dedi: "Kalk buradan, senin şehadetin kabul olunmaz" Adam "Bir kez daha bunu yapmam" deyince Resulullah (s.a.v.) ona "Kur'an'la alay etmeye mi başladın? Kur'an'ın haram kıldığını helal eden ona inanmış olmaz" diyerek öfkesini bir kez daha belirtti.

Resulullah (s.a.v.)'den bir kudî hadîs şöyle rivayet edilmiştir: "Ey peygamberlerin kardeşi! Ey uyarıcıların kardeşi! Uyar milletini, birisinin hakkını zulmen almış olanlar evlerime girmesinler, namaz kılarken ayakta olduğu müddetçe zulmen kardeşinden aldığı şeyi geri verene kadar ona lanet ederim; hakkını geri verdiğinde Ben onun işiten kulağı, gören gözü olurum ve cennette peygamberlerim ve seçtiğim salih kullarımla beraber konuşum olacaktır."

Bazı insanlar âlimlere kötü zanda bulunmayı aşarak, hak nazarında hiç olan bir şüpheye dayanarak ve Peygamber (s.a.v.)'in "Bir Müslümanı tekfir eden kendisi kafir olur" ve "Bir adam kardeşine 'ey kafir' dediği zaman ikisinden birisi kafir olur" sözlerini hiç aldırmadan onları tekfir etmekten kaçınmamışlardır.

Rafi'i. El-Aziz kitabında et-Tetimme adlı kitaptan naklederek şöyle demiştir: "Şüphesiz hiçbir tevil yapmadan bir müslümânâ ey kafir diyen kafir olur. Çünkü o İslâm'ı küfürle adlandırmış oluyor." Aynı sözü İmam Nevevî, Ravza kitabında mütevelliden nakletmiştir. Son devir âlimlerinden İbnü'r-Ruf a, el-Kamulî, en-Neşvaî, el-Esnevî, el-Evzaî, Ebu Zer'a, el-Envâr kitabının sahibi ve başkaları hiçbir gerekçeyi araştırmaya gerek bulmadan aynı görüşü savunmuşlardır.

Mütevelliden önce üstad Ebu İshak, el-İsfarayini, el-Halimî, Şeyh Nasr Makdisî, Gazali ve İbn Dakikulid gibi âlimler, bu sözü söylemişlerdir. Hatta bunlara göre ister tevil etsin, ister etmesin, bir müslümânâ ey kafir diyen doğrudan kafir olur.

Allame İbn Hacer, El-A'lam kitabında şöyle demiştir: "Zikretmemizde fayda olacağı kanısında olduğum bazı hadîsleri burada yazalım.

a) İmam Müslim, Resulullah'ın şu hadîsini rivayet etmiştir: 'Her kim kardeşine ey kafir dediği zaman ikisinden birisi o vasfı hak eder. Şayet dediği gibi ise o öyledir, yoksa kendisi o vasfı hak eder.'

b) Müslüman birisi, kardeşini tekfir ettiği zaman ikisinden birisi kafir olur.'

c) Her kim bildiği halde kendini babasından başkasına nisbet ederse kafir olur. 'Müslüman olan bir insanı küfür kelimesiyle çağıran veya hakkında Allah'ın düşmanıdır diyen kendisi o vasıfları hak eder.' Ebu Umare'nin rivayetine göre 'şayet dediği gibi ise, o öyledir, yoksa kendisi kafir olur.'

Tekfir etmenin birkaç çeşidi var, tekfir etmek küfürle vasıflamak "bir kafir gördüm, ey kafir" gibi sözleri söylemek ve küfre nisbet etmekle gerçekleşir. Bir de bir kimsenin kafir olduğunu sanmakla olur. Örneğin Hariciler günah işlemekle Müslümanların kafir olduklarını sanmışlardır. Yalnız kesin delillere dayanarak nevasına uyan belli bir grubu tekfir etmek bu hadîslerin kapsamına girmez."

Allame İbn Hacer "A'lam" kitabında zikri geçen hadîslerin yorumu ile ilgili birkaç görüşü naklettikten sonra üçüncü görüşü şu şekilde anlatmıştır. "Bu hadîsler mü'minleri tekfir eden Haricilere hamledilir. Kadı İyaz'ın naklettiği bu görüş zayıftır. Çünkü tercih edilen sahih görüşe ve çoğu âlimlere göre de Hariciler diğer ehl-i bid'at gibi tekfir edilmezler."

Sonra İbn Hacer "A'lam" kitabında imam Buhari, imam Müslim ve mütevellî gibi kardeşine "ey kafir" diyenin kafir olduğu görüşünü savunmuştur. Ed-Dürretü'l-Behiyye kitabının sahibi bir Müslümanı tekfir etmenin hükmünü soran kişiye cevaben şöyle demiştir: "Bu insan söylediği sözün ne kadar tehlikeli ve ona yükleyeceği vebalin ne derece vahim olduğunu bümemiştir. Resulullah (s.a.v.)'den 'Bir kişi başkasına ey kâfir dediği zaman o söz ikisinden birisine döner' şeklinde hadîsler oldukça çoktur. Müslümanları tekfir etmeye nasıl cesaret etmiştir? O sanki İslâm'ın sadece kendisinde olduğu ve Hz. Muhammed'in ümmetinden kendisi ve kendisine uyanlardan başka hiç kimsenin Müslüman olmadığı kanısındadır. Keşke

o ve benzeri gibi insanlar Cenab-ı Allah'ın şu sözünden ibret alsalardı: "Size Müslüman olduğunu söyleyene mü'min değilsin demeyin." [37]

Eskiden beri ümmet, Müslümanları tekfir etmekten kaçınmıştır ve mümkün olduğu kadar bu meselede acele etmekten de sakınmıştır. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazalî, konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: "Bir çıkış yolu var olduğu sürece âlim birisinin insanları tekfir etmekten kaçınması gereklidir. Lâ ilâhe illallah diyen ve kibleye yönelerek namaz kılanların mallarını ve kanlarını mübah saymak affedilmeyen bir hatadır. Bir kafiri hayatta bırakma hatası, bir Müslümanın bir damla kanını akıtmaktan daha ehvendir." Hanefilerden el-Hulasa ve El-haznetu's-suğra kitaplarının sahipleri şöyle demişlerdir: "Bir meselede tekfiri gerektiren çok sayıda vecih, tekfiri men eden bir tek vecih varsa müftünün meseleyi tekfiri men eden veçhe hamletmesi gerekir."

Et-Tahkikatü'l-Vehbiyyetu fi'r-reddi ale'l-vehhabiyye kitabının sahibi şöyle demiştir: "Hanefiler bütün kitaplarında 'Elfâz-ı küfür' konusunun girişinde şu ibareyi kaydetmeyi âdet etmişlerdir: 'Bir Müslümanın sözü bin açıdan tekfir edici, bir tek açıdan tekfir edici değilse, müftünün o sözü tekfir etmeyen veçhe hamletmesi gerekir.' Tekfir etme hususunda gerekçelerin çok ve güçlü olmasına göre tekfir vechi tercih edilmez. Hanefi



mezhebinde ittifak edilmiş bir meseledir bu."

Malikî âlimlerimiz de bu meseleye değinerek şöyle demişlerdir: "İçki müstehabdır" diyenin küfrüne hüküm verilmez. Çünkü sözlük mânâsını kast ederek "nefis onu sever" şeklinde kastetmiş olabilir. Ve abdesti bozan şeylerden birisinde tereddüt etmekle abdest bozulur dedikleri halde abdesti bozan "riddet"te tereddüt etmek ise abdesti bozmaz demişlerdir. Ayrıca İmam Malik ehl-i ehva tekfir edilir mi sorusuna cevaben: "Onlar küfürden kaçmışlar" demiştir.

Takiyuddin Subkî ise aşırı bid'at ehli tekfir edilir mi, sorusuna şu objektif yanıtta bulunmuştur: "Bil ki ey sail! Allah'tan korkan her kimse, lâ ilahe illallah Muhammedun Resulullah diyeni tekfir etmekten kaçınmalıdır. Çünkü tekfir etmek son derece tehlikeli ve korkunç bir iştir. Bir şahsın kafir olduğunu söylemek, onun akıbeti âhirette ebedî olarak cehennemde kalmak olacaktır; dünyada ise malı, kanı mubahtır; Müslüman kadınla evlenemez; hem hayatta, hem ölümünden sonra Müslüman olarak muamele edilmez, demektir. Bin kafiri hayatta bırakma hatası Müslüman bir kimsenin bir damlacık kanını akıtmaktan şüphesiz daha ehvendir. Resulullah (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde şöyle demiştir: *"Bir emirin suçluyu bağışlamadaki hatası ile ceza verme hatasından Allah'a en sevimsi birincisidir."* Ancak küfrünü açıkça belirten ve küfrü din edinin İslâm şahadetini inkar ederek İslâm dininden çıkan kişi tekfir edilir.

İmam Şaranî, Tabakat kitabında konuyla ilgili olarak Mısır mahrusa de Elgümarî camiinin imamı Şeyh Eminu'd-din'den şu olayı, bize şu şekilde anlatıyor: "Birisinin küfür şüphesini veren bir sözünden dolayı Mısır âlimleri onun kafir olduğuna fetva verdiler. Mahkemede idamı istenildiği zaman, günün sultanı mahkemeye katılan âlimlere yönelerek "Hazır bulunmayan âlim var mı?" diye sordu. Şeyh Celaluddin el-Mahallî'nin hazır olmadığını söylediler. Sultan el-Mahallî'ye haber göndererek gelmesini istedi. El-Mahallî mahkeme salonuna girer girmez zincirle bağlı olan adama gözü çarptı ve bunun suçu nedir diye sordu? Kafir olmuştur yanıtını alınca küfrüne fetva verenin dayanağı nedir diye öğrenmek istedi. Şeyh Salih el-Balkinî ilerleyerek 'Babam şeyhülislâm Şeyh Siracuddin'in bu durumda olanın küfrüne fetva verdiği şahit olmuştum.' dedi. El-Mahallî, Şeyh Salih'e yönelerek şöyle dedi: 'Ey evladım! Babanın bir fetvası için Allah ve Resulünü seven muvahhid bir Müslümanı öldürmek mi istiyorsun?' Sökün o zincirleri; zincirler hemen söküldü. El-Mahallî adamın ellerinden tutup dışarı çıkarttı. Ne sultan, ne de başkası birşey söylemeye cesaret etti. Sonra El-Mahallî adamı oradan uzaklaştırdı." Hasiyetü't-Tilimsani ale's-Şifa kitabının sahibi ümmeti tekfir eden sözleri söyleyen kişinin küfrüne böylece karar veririz dedikten sonra, şu sözlere yer vermiştir. "Resulullah'tan bir Müslümanı tekfir edenin kafir olduğunu belirten kesin nasslar bize ulaşmıştır, islâm âlimleri bir Müslümanı tekfir etmekten bu kadar sakındıkları halde bunlara ne oluyor? Allah'ın velilerini, büyük müctehid imamları, tekfir ediyorlar."

Cahilsin cahil olduğunu bilmiyorsun, Bilmediğini de bilmediğini kim bilir

Sözü sanki onlara denilmiştir. Aslında bunların Kur'an-ı Ke-rim'i okuyan, ama gırtlaklarından geçmeyenlerden olduklarından korkulur. Karilerin cehaletinden Allah'a sığınırız.

Bir Müslümanı tekfir eden kişinin çok iyi düşünmesi lazım. Bu sözü söylediğinde acaba hiç mi bir şüphesi yok ki kendinin küfre gireceğinden korkmuyor. Kendisi ile uğraşması daha iyi değil midir? Gözündeki ağacı görmüyor da başkasının gözündeki çöple uğraşıyor. Nelerle emrolunmuş, o gidip neleri yapmaya kalkışıyor. Sahibini bu kadar aşırı sapıtmaya götüren ölü kalpten Allah'a sığınırız. İlim yolu olan istikamette olmayı ve

bütün sapmalardan selamette kalmayı kendimize ve bütün Müslümanlara Allah'tan dileriz. Ona sonsuz şükürler olsun. [\[38\]](#)

## 2- KİTAB VE SÜNNETLE AMEL ETMENİN GEREKLİLİĞİ

Bu böüm üç ana konudan meydana geliyor: [\[39\]](#)

### 1- Kitap Ve Sünnete Sarılmamanın Gerekliliği

Kitap ve ünnete uymak Allah ve Resulünün bir emridir. İslâm ümmeti Kitap ve sünnete uymamanın gerekliliği üzere icma etmiştir. Onlarla amel etmek son derece Önemli bir vecibedir. Çünkü bütün dinî vecibeler onlardan türemiştir. Bu yüzden kitap ve sünnet her görüşe takdim edilmeli ve onlara öncelik tanınmalıdır. Bu gerçekten, âyet, hadîs ve selefîn sözlerini bilmekte son derece cahil olanlar kuşku eder. Bu konu üç meseleden oluşuyor:

[\[40\]](#)

#### A- Kitap Ve Sünnetin Delaleti Birdir

Şüphesiz sünnet Kur'an'ın açıklayıcısıdır. Hz. Muhammed de maksatlarını güzelce açıklamakla onun tercümanı olmuştur. Şüphesiz Hz. Muhammed'in sözleri, fiilleri ve onaylamaları Allah tarafından kendisine bildirilen vahiydir.

Kur'an-ı Kerim'de bu gerçeği destekleyen birkaç âyeti Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:

"O kötü arzularına göre konuşmaz; onun konuşması, kendisine vahyedilenden başkası değildir" [\[41\]](#)

"Ben bana vahyolunan Kur'an'dan başkasına uymam" [\[42\]](#)

"İnsanlara kendilerine indirileni açıklamak için sana da bu Kur'an'ı indirdik" [\[43\]](#)

"Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermekteisin. (O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur" [\[44\]](#)

"Hüküm Allah'tan başkasının değildir" [\[45\]](#)

"O kendi hükümlerine kimseyi ortak etmez" [\[46\]](#) "Sana düşen yalnızca duyurmaktır" [\[47\]](#)

Bu buyruklarla Cenab-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Kur'an'ın açıklamasını farz kılmıştır. Ona uymasını da şu âyetlerle gerektirmiştir. "Sen



sana vahyedilene sımsıkı sarıl, zira sen dosdoğru yoldasın" <sup>[48]</sup> "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet" <sup>[49]</sup> "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik. Hainlerden taraf olma." <sup>[50]</sup> "Bugün size dininizi ikmal ettim. Üzerinize nimetimi tamamladım". <sup>[51]</sup> "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp bunların hepsi yaptığından sorumludur." <sup>[52]</sup> "Rabbinizden size indirilene uyun" <sup>[53]</sup> "O (şeytan) size ancak kötülüğü, çirkin işi ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder" <sup>[54]</sup> Hz. Cabir, Resulullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Neredeyse biriniz Allah'ın kitabının helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kılarız, der. Dikkat ediniz kendisine bir sözüm ulaşsın da onu yalanlayan kişi, Allah'ın resulünü ve kendisine hadisi anlatanı yalanlamış olur." Ve Mikdam bin Ma'dikerib, aynı anlamda başka bir hadisi şöyle rivayet etmiştir. "Allah haram kıldığı gibi Resulullah da haram kılmıştır." Başka bir rivayette "Allah'ın size emrettiği herşeyi ben de size emrettim, sizi sakındırdığı herşeyden ben de sizi sakındırdım. İmam Evzaî, Hasan bin Atiye'nin şöyle dediğini anlatmıştır. "Resulü Allah'a Kur'an vahyolurken, Cebrail beraberinde onu açıklayan sünneti de Resulullah'a bildirdi." Başka birisi "Sünnet okunan bir vahiydir" şeklinde, sünnetin ehemmiyetini belirtmiştir. <sup>[55]</sup>

## B- Kitab Ve Sünnete Uymanın Gerekliliğine Dair Deliller

Resulullah (s.a.v.)'e Kur'an-ı Kerim'le beraber onu açıklayan sünnetin vahyedildiği zaman Resulullah'ın yanında Allah'ın kendisine seçtiği sahabiler bulunurdu. Her an vahiy inmesini bekler, hemen öğrenmeye koşarlardı. Bu yüzden Resulullah'tan sonra Kur'an'ı en iyi anlayan, maksatlarını doğrudan kaynağından öğrenip idrak eden onlardır. Ve Resulullah'tan sonra Kur'an'ın gerçek tercümanları da onlar olmuştur. Bundan dolayıdır ki Resulullah (s.a.v.) "Sahabilerim birer yıldız gibidir. Hangisine uyarırsanız hakka erersiniz" diyerek sahabeyi övmüştür. Bu sözlerimizde şu gerçek ortaya çıkmıştır: Sünnet Kitabdandır. Ona uymak Kur'an'a uymaktır. Resulullah (s.a.v.)'a itaat Allah'a itaattir. Resulullah (s.a.v.)'a muhalefet Allah'a muhalefet etmek demektir, ikisinin aynı şey olduğunu ve uymanın gerekliğini ispat etmek için delilleri ardarda zikretmeye gerek duyuyorum. Çünkü bu, tıpkı gündüz gibi açık bir gerçektir. Şairin biri şöyle demiştir:

"Gündüze delil aranırsa aklın neyine güven kalır"

Fakat konumuz gereğince birkaç delili sizlere açıklıyorum. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:

"Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiş olur". <sup>[56]</sup>

"Ey Muhammed, de ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın" <sup>[57]</sup>

"Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden sakındırırsa ondan sakının". <sup>[58]</sup>

"Onun emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar". <sup>[59]</sup>

"Ey inananlar, Allah ve peygamber sizi hayat verecek şeye çağırdığı zaman icabet edin". <sup>[60]</sup>

"Allah ve peygamberine kim itaat ederse, onu içlerinde ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada temellidirler. Büyük kurtuluş budur. Kim Allah'a ve peygamberlerine başkaldırır ve yasalarını aşarsa, onu temelli kalacağı cehenneme sokar, alçaltıcı azab onadır". <sup>[61]</sup>

"Bu dosdoğru olan yoluma uyun, sizi Allah yolundan ayrı düşürecek yollara uymayın" <sup>[62]</sup> "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerdir" <sup>[63]</sup>

"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir". <sup>[64]</sup>

"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fasık olanlardır". <sup>[65]</sup>

Cenab-ı Allah'ın aynı âyeti üç defa değişik vasıflarla tekrar etmesi, Allah'ın indirdiği ile hükmetmemenin ne kadar büyük tehlike teşkil edeceğini gösteriyor.

Cenab-ı Allah insanları "Bu helaldir ve bu haramdır" söylemekten sakındırarak onların bu yaptıklarında yalancı olacaklarını belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Diliniz yalana alışmış olduğu için şu haram bu helaldir demeyin. Zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz." "Allah'a karşı yalan uyduranlar ise kurtuluşa şüphesiz erişemezler". <sup>[66]</sup>

"Eğer birşeyde çekişirseniz Allah ve ahiret gününe inanmışsanız onu Allah'a ve Resulüne havale edin. Bu daha hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir". <sup>[67]</sup> "Ayrılığa düştüğünüz herhangi birşeyde hüküm vermek Allah'a aittir. İşte bu Allah, benim Rabbimdir. Ona güvenirim ve ona yönelirim". <sup>[68]</sup>

Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sizler onlara sarıldığınızda sapıtmayacağınız iki şey bıraktım. Allah'ın Kitabı ve sünnetimi." "Sözlerin en güzeli Allah'ın kitabı olan sözüdür. Yolun en hayırlısı, Muhammed'in yoludur."

İbn Mes'ud, Resulullah (s.a.v.)'in Müslümanlara hitap ederken, hitabına şu şekilde başladığını anlatıyor: "Ancak kelam ve yol vardır. Kelamın en iyisi ve en doğrusu Allah'ın kelamıdır. Yolun en iyisi Muhammed'in yoludur, işlerin en kötüsü dine uydurulanıdır. Dine uydurulan her şey bid'attir. Sakın arzular sizi alıp götürmesin, ameller sizi meşgul etmesin, gelecek olan herşey yakındır. Uyanınız. Uzak olan birşey henüz gelmiş değildir."

Resulullah (s.a.v.)'ın kalplere korkunun girdiği, gözlerden yaşların aktığı bir vaz'ında şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Sizleri gecesi gündüzü gibi bembeyaz bir yol üzere bıraktım. Benden sonra o yoldan ancak helak olanlar saparlar. Sizden uzun ömür yaşayacak olanlar, çok ayrılığı, ihtilafı görecektir. Sakın sünnetimden ve raşit halifelerin yolundan ayrılmayın. Emiriniz Habeşistanlı bir köle bile olsa ona itaat edin. Şüphesiz mümin

*sahibinden kaçan deve gibidir. Bağlandığı sürece itaat eder.*

Hilal bin Umeyye, karısının Şerik bin Samha ile zina ettiğinden dolayı, karısının aleyhine Resulullah'a dava açtı. Neticede mülâene (liân) ile ayrılmalarından sonra Resulullah (s.a.v.) şöyle dedi: *"Allah'ın kitabındaki hüküm olmasaydı, o kadına başka şekilde davranırdım."* Allahu a'lem Resulullah (s.a.v.)'ın Kur'an'daki hükümden kastı "mülâene" âyetidir. "Başka şekilde davranırdım" sözlerinden kasıt had uygulamaktır. Çünkü kadının doğurduğu çocuk Şerik bin Samha'ya oldukça benziyordu. Yalnız Allah (c.c.) bu dava ile ilgili hükmünü açıklayınca başka hiçbir söze yer ve itibar kalmadı. Bu durumda ictihad da artık geçersiz oldu. Çünkü Kur'an'da nass varken ictihada yer kalmaz.

İmam Şafî "Risale" kitabında şu olaya yer vermiştir: "Hz. Ömer, Zahra kabilesinden bir adamı çağırıp kendisine cahiliye döneminde doğan bir kız çocuğun nesebini sordu. Adam Hz. Ömer'e 'Çocuk falanca adamın karısındandır. Babası ise falanca adamdır' dedi. Hz. Ömer ona: 'Doğru söyledin ama, Resulullah (s.a.v.) çocuğun yatağında olana ait olduğunu söyleyerek hüküm vermiştir' dedi."

İmam Şafî, Ömer b. Abdulaziz'in, verdiği bir hükme muhalif olarak, Hz. Aişe'nin Resulullah'tan bir rivayetini iştirince, verdiği hükmü reddedip yeniden hadîse göre hüküm verdiğini rivayet ettikten sonra, Ömer b. Abdulaziz'in şu sözlerini nakletmiştir.

"Bir mesele hakkında verdiğim bir hükmün Resulullah'ın sünneti ile çeliştiğini farketdiğim zaman -ki Allah ancak hakkı istediğimi biliyor-verdiğim hükmü reddedip Resulullah'ın sünnetini uygulamak bana gayet kolay geliyor."

Tekrar imam Şafî bize şu olayı nakletmiştir: "Sa'd bin İbrahim, Rebia bin Abdurrahman'ın görüşüne dayanarak açılan bir dava hakkında hüküm verdi. Bunu, gören İbn Ebu Zi'b Sa'd'a yönelerek Resulullah'ın bu meselede tam aksine hüküm verdiğini anlattı. Hazır bulunan Rebia Sa'd'a şöyle dedi: 'Ben ictihad ettim ve sen hüküm verdin ve verdiğin hüküm de yürürlüğe girdi. Sa'd dehşete kapılarak şöyle dedi: 'Nasıl olur, Sa'd bin Ümmü Sa'd'ın verdiği hükmü yürürlüğe geçirip Resulullah'ın verdiği hükmü reddederim. Sonra dava vesikasını isteyip paramparça etti ve dava hakkında yeniden Resulullah'ın sünnetine muvafık bir şekilde hüküm verdi.'

Ebu Davud ise bize şu olayı rivayet etmiştir: "Sakif kabilesinden bir adam, Hz. Ömer'e gelip bir meselenin hükmünü sordu. Adam cevabını aldıktan sonra Hz. Ömer'e, 'Resulullah bana başka şekilde fetva vermişti', deyince Hz. Ömer adamın üzerine giderek, 'Resulullah'ın hakkında sana fetva verdiği bir meseleyi tekrar gelip bana mı soruyorsun?', diyerek sopayla onu dövmeye başladı."

Ömer b. Abdulaziz "Resulullah'ın sünneti varken başka hiçbir görüşe yer yoktur" demiştir.

Ayrıca sahabilerin verdikleri fetva ve hükümlerden Resulullah'ın sünneti ile çelişmesi nedeniyle vazgeçtikleri daha nice olay vardır. Örneğin: İbn Mes'ud, bir kadın hakkında verdiği fetva ile ve sarraflara "ribe'l-fazl" hakkında verdiği fetvadan geri dönmüştür. Hz. Ömer, İbn Abbas ve başkalarının da sünnetle çelişen fetvalarından vazgeçmeleri sahabe, tabiîn ve diğer Müslüman âlimlerin bu görüşte olduklarını göstermektedir.

Müctehid hakimın verdiği hükmün Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünneti ile çeliştiğini farketdiği zaman verdiği hükümden vazgeçip Kitap ve sünnete dönmesi vaciptir.

Bazı tutucu fakihlerin ve cahil taklitçilerinin müctehid imamların sünnetle çelişen bazı sözlerini gördükleri zaman "Müctehid imamımız bu nassı görmüştür, ama kendisine görünen bir gerekçeden dolayı veya bir başka delile dayanarak sünnete muhalefet etmiştir" diyerek mezhep imamlarını savunmuşlardır. Oysa Kitap ve sünnetin nassları olası aklî ihtimallerle, nefsanî hayallerle, şeytanî tutuculukla reddedilmez. [\[69\]](#)

## C- Günümüze Kadar Hadîsle Amel Etme Hususundaki Tartışmalar

Bu konuda usûlcülerin, hadîşçilerin ve fıkıh âlimlerinin tartışmalarını ele alacağız: [\[70\]](#)

### 1. Usûlcülerin Tartışması:

Tartışmada usûlcülerin izlediği metod diğer ekulların izlediği metodlara nisbeten esas sayılmaktadır. Usûlcülerce hadîs âlimi ikiye ayrılır. Açıklaması gelecek olan mutlak müctehid ve ictihadın bölünmesine cevaz verildiği takdirde mukayyet müctehid.

Usûlcüler ictihadın bölünüp bölünmemesi hususunda iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. En doğrusu ictihadın bölünmesine cevaz veren grubun görüşüdür. Cem'u'l-Cevâmî kitabında çoğu âlimlerin bu görüşte olduğu kaydedilmiştir. Hatta el-İmam, Mahsûl kitabında ve İbnü'l-Hümmam Tahrir kitabında hak görüşün bu olduğunu söylemişlerdir.

Siracu'l-Hindî Şerhu'l-Bedi kitabında şunu demiştir: "Alim bazı meselelerde ictihad edebilme yeteneğine sahip olup da diğer meselelerde ictihad etme kabiliyetinde değilse, kabiliyetli olduğu meselelerde ictihad eder. Çünkü ictihadın bölünmemesi müctehidin bütün delilleri bilmesini gerektirir. Bu da onun bütün hükümleri bilmesini gerektiriyor. Bu ise, insan gücünü aşan birşeydir. Çünkü çok sayıda hükümleri bilmeyen nice âlimler olmuştur. Müctehid olduğundan şüphe edilmeyen İmam Malik'e sorulan kırk sorudan otuzsekizine bilmiyorum cevabı alınmıştır.

Allame Nizam en-Nisaburî Şerhu Muhtasar İbn el-Hacib kitabında şöyle demiştir: "İctihadın cüzlere ayrılması hakkında âlimler arasında farklı görüşler vardır, ictihadın bölünmesinden âlimlerin maksadını şöyle özetleyebiliriz. Âlim miras gibi sadece belli konularda ictihad edebilme kabiliyetine sahip ise ve bazı konularda kabiliyetli değilse, kabiliyetli olduğu meselelerde ictihad eder mi, etmez mi sorusunun cevabını araştırdığımızda iki farklı görüşle karşılaşırız. Bazıları ictihadın bölünmemesi, müctehidin, bütün ahkâmı bilmesini gerektirir, bu da imkân dışıdır diyerek, ictihad eder görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşü destekleyen canlı örnekler vardır. Örneğin: Müctehid olan İmam Malik'e sorulan kırk sorudan otuzsekizini bilmiyorum cevabını vermiştir.'

Ebu Hanife'ye sorulan sekiz mesele hakkında bilmiyorum cevabı verdiği rivayet edilmiştir. Âlimin, bazı meselelerle ilgili gereken bilgileri elde etmesi neticesinde meydana gelen ictihadı ile bütün meselelerde ictihad edebilme kabiliyetine sahip olan âlimin İctihadı arasında hiçbir fark yoktur. Bazı meselelerde kabiliyetli olmaması ictihad edebilme yeteneğine sahip olduğu meselelerde ictihad etmesine bir engel teşkil etmez. Şerhu'l-Kutb-u Şirazi kitabında şu metne yer verilmiştir: "Bil ki, miras konusunda karşılaşılan yeni hadîsenin kökü ve dayanağı ibadet ve icarat konularında değil, ancak genelde miras konusunda bulunur. Dolayısıyla bir konuyla ilgili âyet, hadîs ve icmayı bilen kişinin o konuda ictihad edebilme yeteneğine sahip olmuş olması gerek. Olsa olsa meseleyi ilgilendiren ancak şaz bir dayanağı konu dışında olabilir. O da nadirdir, itibar edilmez. Tıpkı mutlak müctehid gibidir. Her ne kadar konu hakkındaki delilleri araştırırken kendini zorlatmış olsa da, kaçırıldığı birşeyler mutlaka

olur.

İmam Gazalî de aynı görüşü savunarak şöyle demiştir: "Her ne kadar bazıları farklı görüş ileri sürmüşlerse de, bence icthad bölünmez paylaşılmaz bir koltuk değildir. Her âlim icthad derecesine ulaşamaz diye birşey yoktur. Bazı konularda âlim icthad edebildiği gibi diğer bir kısmında icthad edemeyebilir. Hata bazen belli bir konunun bir meselesinde icthad etme yeteneğine sahip olurken, başka meselelerde sahip olmayabilir."

Karâfi Tenkih kitabında şöyle demiştir: "İctihad edebilmek için her mesele hakkında tam bilgi sahibi olmak gerekmez. Âlim bir konuda icthad edip başkasından edemeyebilir. Hatta bir meselede bile icthad ederken başkasında edemeyebilir."

Allame Zennâfi konuyla ilgili şu açıklamada bulunmuştur, "İctihadın bölünüp bölünmemesinden kastımız âlimin bazı meselelerde icthad edip başkasında edemiyor olması mânâsında icthad etmenin caiz olup olmamasıdır. Doğrusu cumhurun da kabul ettiği cevaz veren görüştür ve müctehidin örneğin miras konusunda İctihad edebilecek kadar bilgi sahibi olup, hadîs ilminde tam bilgi sahibi olmaması miras meselesinde icthad etmesine mani değildir. Bunun açıklaması, El-Celaî kitapta olduğu gibi, şöyledir. Kişi bazı meselelerde icthad etme yeteneğine sahip olup bazılarında olmayabilir. İctihad edebilme kabiliyeti şu şekilde elde edilir. İctihad etmek istediği konu ile ilgili ahkâm âyetleri ve ahkâm hadîslerini tefsir ve hadîs kitaplarında çalışıp araştırarak delilleri elde etmeye çalışır ya da o delilleri mutlak veya mukayyet bir müctehidden öğrenerek müctehidlerin metodlarına göre delilleri inceler. Ve hiç kimseye uymadan kendi icthadının neticesini belirtir. Elbetteki bazı konularda icthad edebilme kabiliyetinde olmaması kabiliyetli olduğu meseledeki icthadını etkilemez."

El-Bedi kitabının sahibi, mukayyet müctehidin sadece icthad edilecek meseleyi ilgilendiren bilgilere sahip olmasının yeterli olduğunu ileri sürmüştür.

Siracu'l-Hindî Şerhu'l-Bedi kitabında mutlak müctehidin şartlarını sıraladıktan sonra şu metne yer vermiştir: "Bu meseleleri bilmek ancak fikhın bütün meselelerine dair fetva ve hüküm vermeye kalkışan mutlak müctehid için gereklidir. Ancak sadece bazı meselelerde hüküm vermeye kalkışan mukayyet müctehid için bunları bilmesi gerekli değildir. Sadece miras konusu gibi icthad etmek istediği konu hakkındaki bilgilere sahip olması yeterlidir. Ve fihhi diğer meseleleri ilgilendiren bilgilere sahip olmaması bildiği meselelerdeki icthadını asla etkilemez."

Neticede mukayyet müctehidin iki ayrı yönü vardır. Bunlar itibar edilecek şekilde hakkında bilgi sahibi olduğu meseledeki icthad yönü ve hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı meseledeki taklit etme yönüdür. Âlimlerin "Müctehid olmayan kişinin belli bir müctehide uyması gereklidir" sözleri bu iki yönle anlaşılmaktadır. Yani âlim mutlak müctehid derecesinde olmadığı zaman taklit etmeye ihtiyacı vardır. Her ne kadar mukayyet müctehid bazı konu ve meselelerde bilgi ve icthad etme yeteneğine sahip olsa da, bilmediği meselede uyma zorundadır. Dolayısıyla hakkında tam bilgi sahibi olmadığı noktada taküt etme gerekliliği mukayyet müctehid için de geçerlidir.

Celaluddin el-Mahallî Şerh-u Cemu'î-Cevami kitabında aynı görüşü destekleyerek şöyle demiştir: "Taklit etme gerekliliği fikhın bazı meseleleri veya miras gibi bazı konularında icthad eden kişiyi de kapsar. Racih olan görüşe göre icthadın tecezzünün caiz olduğuna binaen, icthad etme kabiliyetinde olmadığı meselelerde başkasını taklit eder."

İbnu'l-Hümmam Tahrir kitabında şöyle demiştir: "Mutlak müctehid derecesine ulaşmayanın, fikhın bazı meseleleri veya miras gibi bazı konularında müctehid olduğu halde, icthad etme kabiliyetinde olmadığı meselelerde başkasına uyması gereklidir."

Taklit etme gerekliliği ile icthad edebilmek arasında tezatlık yoktur. Çünkü her birisinin özel yönü farklı açıları vardır. Ancak sakıncalı tarafı aynı açıda birleşmeleridir.

[\[71\]](#)

Bu meselenin geniş açıklaması mukayyet müctehid konusunda gelecektir.

## 2. Hadîşçilerin Tartışması

Muhaddislerce hadîsle amel etmenin gerekliliği ve sahih hadîsin her yedi çeşidi ile istidlal edilmesi üzere ittifak sağlanmıştır. Muhaddislein çoğu hasen hadîsin delil olarak alınması ve faziletli işlerde zayıf hadîsle amel edilmesini kabul etmişlerdir.

Er-Ravzu'l-Hasim f'iz-Zabbi an sünneti Ebi'l-Kasım kitabı sahibi, hadîs kitaplarına işaret ederek şöyle demiştir: "Bu kitaplarda bulunan hadîsler üç çeşide ayrılır.

**a-** Sıhhati üzere ittifakın sağlandığı sahih hadîsler. Bu vasfı taşıyan hadîslerle amel etmek âlimlerin ittifakı ile vaciptir. Fakat âlimler bu vasıftaki hadîsin kat'î veya racih, zannî bilgiden hangisini ifade ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Sıhhati üzere ittifakın sağlandığı hadîs, sahih hadîsin yedi kısmı içinde en üstün derecede olduğu da kesindir.

**b-** Sıhhatinde ihtilaf edilmiş olan hadîsler: Bu nitelikte olan hadîslerin delil olarak alınması için cerh ve tadil ilmüne bakılır, sonra taaruz durumunda tercih kaideleriyle ölçülmelidir.

**c-** Hadîs âlimlerince zafî kararlaştırılmış olan hadîs: Sözkonusu hadîsin sıhhatini belirten herhangi bir hadîşçi olmadığı takdirde ahkâm konularında delil olarak alınmaz. Ancak faziletli ameller hususunda delil olarak alınır. Seleften İbn Hanbel, en-Numan ve başkaları gibi 'Zayıf hadîs, bizim için şahsî görüşlerden daha sevimselidir' diyen nice âlimler olmuştur."

Hadîsin delil olarak alınması için âlimlerce iki şart koşulmuştur.

**1-** Şu iki nitelikte delil olarak almak isteyen ilgilendirir,

**a-** Hadîsi anlama kabiliyetinde olması: Yani fıkıh usulünce belirlenen delalet mertebelerine göre hadîsin içerdiği hükümleri ve hadîsin muhtevasını ve tazammunlarını bilmesi gereklidir. Şüphesiz bu ancak Arapça'yı güzelce bilmesi ile gerçekleşir.

**b-** Hadîsi yerinde kullanabilecek güçte olması: Yani nasih mensuh ilmini, mütevatir ve âhad hadîsleri geniş bir şekilde maksatları ile birlikte kavramış olması gereklidir; ki önceliği mensuha değil; nasihe, âhada değil mütevatire versin. Ravilerin bibliyografyalarını, cerh ve tadil ilimlerini de bilmesi lazımdır; ki, hadîs âlimlerinden muteber bir âlimin sahih veya hasen olduğunu belirtmediği hadîslerin bu ilimlerin kaidelerine göre tashih ve tahsisini yapabilsin.

Asrımızda hadîslerin kritiğini yaparak herhangi bir hadîse sahih veya hasen lâkabını vermenin mümkün olduğunu İmam Nevevî, el-Kettanî, el-Münzirî ve başka âlimler de ileri sürmüşlerdir. Bunun mercii ancak hadîs imamlarıdır. Şüphesiz icthad kapısı ancak fıkıh usulü ve hadîs usulünü kullanabilmekle çalınır.

Şeyhu'l-İslâm bu şartla ilgili şunları demiştir: "Müsned kitaplarında gördüğü bir hadîsi delil olarak almak isteyen kişi delil alınan ve alınmayan

hadisleri birbirinden ayırt edecek konumda ise hadisin kritiğini yapmadan evvel onu delil alamaz. Bu konumda olmayan kişi ise, hadis imamlarından birisi o hadisin sahih veya hasen olduğunu belirtmiş ise, ona uyararak hadisi delil alır.

2- Bu şart delil olarak alınacak olan hadisin kendisini ilgilendirir.

Hadisin metninin Resulullah'ın ağzından çıktığı şekilde düzgünce yazılmış olması, tahrif veya hataya uğrama olasılığın sözkonusu olmaması. Bu da ancak elindeki hadis kitabını mutemed birkaç sahih nüshayla karşılaştırma neticesinde gerçekleşir. İmam Nevevî şöyle diyor: "Sünnet kitaplarındaki bir hadisi delil almak isteyen kişinin hadisi güvenilir bir âlim tarafından sahih kaynaklarla karşılaştırılan birkaç nüshadan alması gereklidir. Karşılaştırmanın bir kişi tarafından yapılması yeterlidir. Karşılaştırılan asıl çok sayıda nüshaları olmasını İbnu's-Salah da şart koşmayarak şöyle demiştir: "Sahihi Müslim ve benzeri sünnet kitaplarından bir hadisi delil alırken hadisin güvenilir sahih kaynaklarla adaletli iki kişi tarafından karşılaştırılması uygun görülür. Böylece kitabın şöhretli ve güvenilir olmasıyla birlikte, birkaç asıl nüshanın üzerinde ittifak ettiği hadisin sıhhatine güven hasıl olur. Bu inceleme neticesinde karşılaştırılan asıl nüshalar, ravilerinin çoğalmasıyla tevatür ve istifaza lakabını hakeder. İmam Nevevî, İbn Salah'ın bu sözlerini istihbaba hamletmiştir. Yoksa asıl nüshalar ve ravilerinin belli bir sayıda olması gerekmez. Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim gibi bir hadis kitabının mutemed sahih bir asıl nüshası ile ve bir kişi tarafından karşılaştırılması yeterli görülmüştür.

El-Karafi, İmam Nevevî'nin bu tesbitini destekleyerek şöyle demiştir: "İbn Salah'ın 'Hadisin güvenilir sahih kaynaklarla adaletli iki kişi tarafından karşılaştırılması uygun görülür' sözleri bunun şart olduğunu değil, ancak müstehab olduğunu gösteriyor ki doğrusu da budur."

Karşılaştırmada en güzel yöntem, Nevevî, Karafi ve başkalarının da belirttikleri gibi, şöyledir: Kişi hocasıyla birlikte kitaplarını açarak her ders esnasında nüshalarını karşılaştırarak hiçbir hata kalmayncaya kadar düzeltir. Ebu'l-Fazl el-Carudi ise şöyle demiştir: "Karşılaştırmayı sadece kendin yap'. Çünkü iki kitabın birbirlerine uyup uymadığını ancak yakîni olarak sen farkedersin." Kadı İyaz da bazı araştırmacıların "Karşılaştırmayı nüsha sahibinin tek başına yaptığı zaman ancak doğru olabilir. Ve bu hususta başkasına uyulmaz" dediklerini nakletmiştir.

Neticede gaye hadis metninde herhangi bir tahrifin olmadığına dair güvence hasıl olmasıdır. Hadis ve kaynaklarını incelemiş kişilerin bu güvenceyi elde etmeleri gayet kolaydır. Şüphesiz rivayetler çoğalmış ve çoğu İslâm bölgelerinde şöhret bulmuştur. Hadislerin çoğu senet ve metin açısından en güzel ve en açık bir şekilde toplatılmış ve düzeltilmiştir. Böylece hadislerin cümle ve ibarelerindeki kelimelerin doğruluğuna son derece güvenmekle birlikte hadisi alıp öğrenmek bir hayli kolaylaşmıştır.

El-Musayli El'A'lamu's-Şamîh kitabında şöyle demiştir: "Şüphesiz sünnet, mütevatir bir şekilde bize ulaşan hadis kitaplarında toplatılmıştır. Hadisler ve konuları fevkalâde muntazam bir sanatla düzeltilmiştir. Sahih ve hasen gibi çeşitlere harika bir şekilde ayrılmıştır. Sonra bu kitaplara mustahrec hadisler, kitaplar şeklinde eklenmiştir. Rivayet şartları harika bir yöntemle belirlenip metodolojisinin zirvesine yetiştirilmiştir. Hadislerden sahih olanı, hadis kitaplarında açıklandığı gibi bütün illetlerden salim, en üstün olandır. Ondandır bir derece aşağı hasen hadis gelir. Hasen hadis şevâhit ve mutabaatlarla sahih hadisin derecesine ulaşır. Ondandır sonra zayıf hadis gelir, farklı çeşitlere ayrılan zayıf hadis şevâit ve mutabaatlarla hasen hadisin derecesine ulaşır. Bazı âlimler çok zayıf olmadığı takdirde zayıf hadis mutabaat ve şevahitlerle sahih hadisin derecesine de ulaşabilir demişlerdir. Hadis üzere bu harika çalışmalarda bulunan âlimler mevzu olarak adlandırılan yalan, uydurma hadisleri de ezberleyip yazarak kitaplar karalamışlardır. Hadis İlmîni çok sayıda dallara ayırıp her dalda eser yazmışlardır. Fıkıh usulü ilmiyle eş dereceye getirilen hadis ilmi öylesine sistemleştirilmiştir ki artık kişi ne konuda olursa olsun, aradığı hadisi ravilerin hadisteki konumlarıyla birlikte kolayca bulur. Makbul ve geçerli ve geçersiz hadisleri birbirinden ayırt eder."

Sonra el-Musayli hadis talebelerine hitap ederek şöyle demiştir: "Muhaddisler hadisleri sizlere ulaştırmışlardır. Geçerli ve geçersiz olanı artık senin ayırdetmen lazım. Şüphesiz Allah bu kitapları sizlere emanet bırakmıştır. Bu kitaplarda kaydedilmeyen bir hadis varsa, yazarları hiç yılmadan arayıp hadisleri topladıkları gibi sizler de hiç yılmadan onu arayın ve bulun.

Neticede şu şart iki meselenin gerçekleşmesiyle gerçekleşir:

1- Hadis kaynaklarına müracaat ederek aranan hadisin Resulullah (s.a.v.)'a dayanıp dayanmadığını tespit etmek,

2- Öğrenmek istenen hükme delalet eden hadisin kelime ve ibarelerinin tahrife uğramadığı güvencesinin hasıl olması ve tahrif ve hatanın olamayacağı bir şekilde asıl ve sahih nüshalarla karşılaştırarak güvenilir bir kitaptan nakledilip sıhhatine yakının hasıl olması gereklidir. Kritiğin uzmanı ve hikmetin bilginleri olan hadisleri şerheden âlimlerin şerhlerine müracaat edilerek, bu neticeye daha kolay bir şekilde ulaşılır. Aslında konu ile ilgili olarak sadece hadislerin şerhlerine müracaat etmek kâfidir. Çünkü bu şerhlerde hadis senetlerinin kritiği yapılarak hadisin tashihine büyük önem verilmiştir ve garib kelimeler açıklanmış, i'rablar yapılmış ve metinler düzeltilmiştir.

Mutemed hadis kaynaklarının her birisi için nice şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden birine müracaat eden biri, hiç kimseye soru sormaya veya hadisin senedini isbat etmek için çaba sarfetmeye ihtiyaç göremeyeceği bir şekilde, bu şerhlerde yeterli bir açıklamayla hadisin maksadını en güzel şekilde açıklanmış ve senedinin kritiğinin harika bir yöntemle yapılmış olduğunu görür.

Yalnız Hafız Ebubekir Muhammed bin Hayr el-İşbili konuyla ilgili ilginç bir görüşü iddia ederek şöyle demişlerdir: "Alimlerin ittifakıyla hiçbir Müslümanın kendine kadar senedi uzamadığı halde bir söz için Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu demesi asla caiz olmaz. Resulullah (s.a.v.), şöyle buyurmuştur: '*Kasıtlı olarak yalan söyleyerek bana söz uyduran kişi yerinin ateş olduğunu bilsin.*' Kasıtlı, kaydın bulunmadığı bazı rivayetlerde sabittir."

El-İşbili'nin bu iddiası iki açıdan eleştirilerek çürütülür:

a- Şeyhülislâm ve başkalarının da dedikleri gibi İşbili'nin dayandığı delil iddiasına mutabık değildir. Çünkü Sahih-i Buhari gibi bir hadis kitabından bir hadisi nakledene Resulullah'a hadis uydurdu denilmez.

b- İşbili'nin iddia ettiği ittifak ve icma doğru değildir. Ez-Zerkeşi bu iddiayı eleştirerek şöyle demiştir: "İşbili'nin naklettiği ittifak, hayli ilginçtir. Bu görüşün ancak birkaç muhaddisten hikaye edildiği söylenmektedir. Ayrıca iddia edilen bu ittifak İbn Burhan ve Ebu İshak el-İsferâyini'nin "güvenilir hadis kitaplarından hadisleri nakletmenin caiz olduğuna dair açıkladıkları icma ile çelişiyor. Hiç kimse hadisi nakledenin senedi naklettiği kitabın yazarına kadar uzatmasını şart koşmamıştır. Ayrıca el-İşbili'nin bunun caiz olmadığına dair gösterdiği delil daha ilginçtir. Çünkü gösterdiği hadis Resulullah'a bir sözü nisbet ederken senet silsilesinin rivayet edilmesini asla ifade etmiyor ve şart koşmuyor. Hadis sadece Resulullah'ın bir sözü söylediğini gerçek olarak bilmediği zaman kişinin onu Resulullah'a nisbet etmesinin haram olduğunu ifade ediyor. Dolayısıyla hadisin mutemed bir kitapta bulunması yeterlidir.

Ayrıca el-İşbili'nin bu davası bir hadisi yazılı olarak bulma anlamında olan "vicade"nin delil olarak alınmasının caiz olmadığı hususu üzere de

ittifak sağlanmasını gerektiriyor. Oysa âlimler bu meselede farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. El-Lekkanî, vicade hadislerinin delil olarak alınmasıyla ilgili üç görüşü şu şekilde özetlemiştir.

a- Bazı Şâfiî âlimleri kesin olarak vicade delil olarak alınmalıdır görüşünü kabul etmişlerdir.

b- Senedi muttasıl olmayan vicade mürsel hadîse kıyas edilerek delil alınmaz.

c- Kadı İyaz ve Cüveynî'nin savunduğu ve başkalarının da tercih ettikleri, İmam Şâfiî'ye nisbet edilen vicadenin delil olarak alınması caizdir, görüşü de ileri sürülmüştür.

El-İrakî ise vicadenin delil olarak alınmasının gerekliliği görüşünün daha doğru olduğunu savunarak şöyle demiştir: "Son asırlarda insanlar, hadisleri, senetleriyle rivayet etme azimlerini yitirmişlerdir. Ancak vicadeye yönelmişlerdir. Ve asrımızda hadislerin naklinin ancak vicade ile gerçekleştiğini görüyoruz." İmam Nevevî de Takrib kitabında bu görüşü savunmuştur. Muhaddisler de hadislerin nakledildiği kitaba güvenin hasıl olduğu durumda vicadenin delil olarak alınmasının vücubiyetini kaydetmişlerdir. Ve zamanımızda hiç kimsenin vicadenin dışında başka hiçbir

şekille yönelmedikleri, görülüyor. Doğrusu, zamanımızda uyulması gereken görüşün de zaten bu olması gerekiyor. <sup>[72]</sup>

### 3. Fukahanın Tartışması

Fakihler, mukallidin doğrudan hadîsle amel etmesi hususunda birbirinden farklı ve ilginç açıklamalarda bulunmuşlardır. Fakihlerin bu açıklamaları iki görüşe dayanmaktadır:

A. Hükümü öğrenmek istenen hadîsin mukallidin uyduğu imamın mezhebine muvafık olduğu takdirde bile mukallidin doğrudan hadîs ile amel etmesini yasaklayanlar

el-Karâfî, ez-Zahire kitabında şöyle demiştir: Mukallit bir kimsenin doğrudan hadîslere uyması haramdır. Dayanağı kendisine açık olmasa bile, müctehid bir âlime uyması vaciptir. Çünkü icthad edebilme kabiliyetinden yoksundur.

Şeyh Salim es-Senhurî Şerhu'l-Muhtasar kitabında şu sözleri kaydetmiştir: "Cumhura göre icthad etmeye ehil olmayan bir kimsenin âlim olsa bile, müctehid bir imama uyması gereklidir." Fakat bazı âlimler, âlim vasfını taşıyanların hükümleri delillerinden alma yeteneğine sahip oldukları için taklitle başkasına uymasının caiz olmadığını söylemişlerdir.

Yalnız dediğimiz gibi, cumhura göre müctehid âlimler olan "ulu'l-emr'e itaat gereğince, az bilen, bildiğini bırakıp daha çok bilene uymakla mükelleftir.

Aşağıda zikredeceğimiz rivayetler bu görüşü destekliyor. Taberanî el-Evsat kitabında Ebi Melike'den, İmam Ahmed Müsned'inde değişik senedlerle şu olayı nakletmişlerdir: Urve bin Zübeyr Abdullah bin Abbas'a giderek "Ne oluyor sana, insanları saptırıyorsun ey İbn Abbas!" dediğinde İbn Abbas ona "Neymiş o ey Urve?" diyerek, açıklamasını istedi. Urve, "Adam hac veya umreye ihram edip tavaf ettiği zaman ihramdan çıkmış olduğunu sanıyorsun. Oysa Ebubekir ve Ömer insanları bunu yapmaktan alıkoyuyorlardı" dedi. İbn Abbas, Urve'ye iyice yaklaşarak "Sana yazıklar olsun, sence onlar mı daha evla, yoksa Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın ümmetine bıraktığı sünnet mi daha evla?" diyerek şaşkınlığını belirtti. Urve "Onlar Allah'ın kitabını ve Resulullah'ın sünnetini benden ve senden daha iyi biliyorlardı", diyerek İbn Abbas'la mücadeleye girdi.

Urve'nin bu sözü ve İbn Abbas'la olan mücadelesi az bilen bildiğini bırakıp daha çok bilene uyması gerektiğini gösteriyor. Bunun çok sayıda canlı örnekleri vardır.

Hz. Ömer çok meselelerde Hz. Ali'ye müracaat ederek: "Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu." "Ebu'l-Hasan'ın (Hz. Ali) aralarında bulunmadığı bir kavimle yaşamaktan Allah'a sığırım" demiştir. Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Osman'a bey'at ettiği zaman "Resulullah'ın sünneti, Ebubekir ve Ömer'in sireti üzere sana bey'at ediyorum" dediği belirlenmiştir. Ebu Musa'nın birisine işaret ederek "Bu bilge aranızdayken bana gelip soru sormayın" dediği nakledilmiştir. Sahabe ve tabiîn zamanında vuku bulan buna benzer daha nice söz ve olaylar vardır.

El-Hattab, Şerhu'l-Muhtasar kitabında şöyle demiştir: "Cumhura göre ister âlim ister avam icthad etmeye ehil olmayan herkesin, müctehid imamlardan birisine uyması gereklidir. Çünkü icthad derecesine ulaşamayan âlimin bilgisi müctehidlerin bilgisine nisbeten yok sayılır. Bu yüzden bildiğini bırakıp müctehid imamlardan birisine uymalıdır.

Şeyh Fazıl eş-Şâfiî şöyle demiştir: "Mükellef bir insan müctehidde bulunması gereken şartlardan birisine haiz değilse, icthad etmeye ehil olmaz ve müctehid bir âlime uyması lazımdır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilmiyorsanız bilenlere sorun'* <sup>[73]</sup> Şüphesiz kişi güç yetiremediği şeyden

sorumlu değildir. Rabbimiz şöyle buyurmuştur. *'Gücünüz yettiği kadar Allah'a isyan etmekten sakınınız'* <sup>[74]</sup> İctihad derecesine ulaşamayan âlim normal bir insanla eşittir. Başkasına uyması gereklidir."

Abdülhak ed-Dihlevî Şerhu's-Sirâtu'l-Müstakim kitabında, şunun veya bunun ihtilafına bakmaksızın Resulullah'tan bize ulaşan sahih hadîslere dayanmanın gerekliliğini açıkladıktan sonra, şunları demiştir: "Doğrusu bunu yapmak lazımdır. Bize ulaşan sahih haberlerin başımız ve gözümüzün üzerinde yeri vardır. Onlara göre amel etmek dünya ve âhirette saadet ve mutluluğu gerektirir. Fakat asrımızda bu neredeyse tasavvur edilemeyecek bir hale gelmiştir. Çünkü müctehid imamlar hadîs ve sahabe sözlerini inceleyerek sahih ile zayıfı ve nasih ile mensuhu birbirinden ayırmışlardır. Tevil etmeye kabil olan nassları tevil ederek uygulamışlardır ve mezheplerini tedvin ederek yaymışlardır. Zamanımızın hangi âlimi bu güce, bu kabiliyete sahiptir ki, bu işin altından çıkarak bu yükü kaldırabilsin.

Bu yüzden asrımızda adları geçen büyük müctehid imamlara uyup yollarından gitmekten başka hiçbir yol yoktur. Oysa ilk devrin muhaddisleri böyle değillerdi. Onlar açıkladığımız imkânâ sahip ve icthad etmeye kabiliyetli idiler. Gerçeğe baktığımızda da, icthad ve kıyas olmadan yeni hadîselere dair hükümler verilemez."

El-Esnevî Mahsul kitabında icthad derecesine ulaşamayan kişinin bir müctehide uymasının caiz olup olmadığı hususunda üç görüşe yer vermiştir. El-Esnevî ve el-Âmidîye göre en doğrusu caiz olması değil, vacip olmasıdır. Çünkü Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

*'Bilmiyorsanız bilenlere sorun'* <sup>[75]</sup> Kaldı ki insanlar icthadla uğraşacaklarsa geçimlerini nasıl sağlayacaklardır. Nevevî, er-Ravza kitabında şöyle demiştir: "Biz insanları fer'î meselelerde taklitten men edersek onları şaşkınlıkla başbaşa bırakmış oluruz. Fakihlere göre avam insan fer'î ahkâmı delillerinden alma kabiliyetine sahip olan ve icthad etme yolunu bilmeyendir. Onun müctehid bir imamı taklit etmesi caizdir. Hatta vacip olduğunu



söylüyorum. Çünkü Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilmiyorsanız, bilenlere sorun.'* [76] İctihad derecesine ulaşmayan âlim de avam gibidir. Onun da müctehid bir imama uyması vaciptir."

El-Esnevi Nihayetu's-Sûl kitabında, alimlerin taklidin tarifi ve taklit etmenin gerekliliği hakkında farklı deyimler kullandıklarını şu şekilde açıklamıştır: "Bazı âlimler mukallit icthad derecesine ulaşmayandır derken başka bir grup icthad etmeye ehil olmayandır, deyimini kullanmıştır. Ayrıca mukallit mutlak müctehid olmayandır şeklinde tarif edenler de olmuştur. Sonra hükmü ile ilgili, taklit etmesi lazımdır, vaciptir demiş veya aynı mânâda olan değişik ifadeler kullanmışlardır.

Mukallid bir kimsenin taklit ettiği müctehidin verdiği bir hükümle çelişen sahih bir nassı bulduğu takdirde bile imamına uyması lazımdır. Nass'ın muktezasiyla amel etmesi yasaktır. İmamının mezhebine uymalıdır.

İ'lâmu'l-Muvakkîn kitabı, "Adamın birinin Sahihayn veya güvenilir herhangi bir hadîs kitabında bulunduğu bir hadîs ile fetva vermesi caiz mi?" sorusuna şu yanıtı vermiştir: "Son devrin âlimlerinden bir grup veremez diyerek şöyle bağlamışlardır: Çünkü hadîs mensuh veya daha güçlü bir hadîsle çelişiyor olabilir. Kişi hadîsin delaletini yanlış anlayarak mendubiyeti ifade eden bir emrin vucubiyeti ifade ettiğini düşünebilir, tahsis edilmiş bir âmm lafzını âmm olarak alabilir ve takyid edilmiş mutlak bir nassın mutlak olduğunu sanabilir. Bu yüzden ilim erbabına sormadan hadîsle amel edip fetva vermesi asla caiz değildir:

Neticede mukallidin doğrudan hadîsle amel edemeyeceği görüşünü savunan âlimler görüşlerini şu üç esasa dayanmışlardır.

**a-** İctihad bölünmez.

**b-** Şer'i nasslar delalet ettiği hüküm itibarıyla icthad edilmiş kabildendir.

**c-** Şer'i bir nassla amel etmeden önce muarız var mı, yok mu diye araştırmak lazımdır. İctihad konusunda bu üç esasın tam aksi tercih edilecektir.

**B-** Mukallidin doğrudan hadîsle amel etmenin caiz veya vacip olduğu görüşünü savunanlar.

El-Cami kitabının yazarı şöyle demiştir: "Medine halkının ameli ile çelişmeyen hadîsleri reddetmek asla caiz değildir."

El-Karâfi ise şöyle demiştir. "Bir meselede delili zayıf olan hiçbir imama uymak caiz değildir. Ancak diğer meselelerde ona uyar. Örneğin Malikî birisinin İmam Malik'e delili zayıf olan bir meselede uyması doğru değildir. Ancak şer'i nasslara muvafık olan veya delilinin daha güçlü olduğu meselelerde ona uyar. Böylece İmam Malik'in şu meşhur tavsiyesini de yerine getirmiş olur. 'Ben ancak bir beşerim, doğruya ulaşım hataya da düşerim, görüşlerimi inceleyiniz. Kitab ve sünnete muvafık olanı alınız, olmayanı bırakınız.

İzzeddin bin Abdusselam şöyle demiştir: "Zamanımızda mukallit uyduğu imama ait görüşün za'fiyetini farketmediği halde ona uymaktan vazgeçmiyor. Sanki imamı gönderilmiş bir peygamberdir. Bu ne kadar garip birşeydir? Hak ve doğrudan nasıl bir sapmadır?"

Mukallidin doğrudan hadîsle amel etmesine cevaz verenlerin taklidin doğru olabilmesi için koştuıkları yedi şarttan birincisi, uyulan görüşün Kitab ve sünnete aykırı olmamasıdır.

El-Karâfi de şöyle demiştir: "Kitab, sünnet, icma, kaide ve daha güçlü bir nassla çelişmeyen kıyas-ı celiye muhalif düşen bir müctehidin fetvasını topluma yaymak veya onunla fetva vermek asla caiz değildir. Bir hakimin böylesi bir fetvaya dayanarak verdiği hüküm iptal edilmelidir. Ve şeriata göre hakimin verdiği böylesi hükümleri reddetmeliyiz. Çünkü şeriata muvafık olmayan fetvayla fetva vermek haramdır. Dolayısıyla böylesi bir hükmün yürürlüğe geçirilmesi haramdır. Fakat icthadı nedeniyle o müctehid günahkâr olmaz. Bilakis ecir alır, çünkü o emredildiği şekilde hakka kavuşmak için gücünü sarfetmiştir. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *'Müctehid icthad ettiği meselede hata ettiği zaman ona bir ecir vardır. İsbet ettiği zaman iki ecir vardır.'* Bu yüzden her asrın fakihlerinin mezheplerini inceleyip gözden geçirerek bu tür meseleleri mezheplerinden atmaları gereklidir. Az veya çok, hiçbir mezhep bu tür meselelerden temiz değildir."

Şeyh Takiyuddin bin Salah şöyle demiştir: "Müctehid bir imamın görüşüne aykırı hadîs görüldüğü takdirde ehil birisi tarafından o hadîs üzere yapılan inceleme neticesinde herhangi bir muarızına rastlanmadığı zaman müctehid imamın görüşü reddedilir. Hadîsle amel edilmelidir. Şüphesiz bu, bizim için güçlü bir delildir." Nevevi de Şerhu'l-Muhezzeb kitabında buna benzer sözleri kaydetmiştir.

Nihayetu'n-Nihaye kitabında İbn eş-Şahne el-Hanefî şöyle demiştir: "Mezhebimize muhalif bir sahih hadîs görüldüğü takdirde hadîse göre amel edilir ve mezhebimizin görüşü de o olur. Ve bunu yapmakla kişi mezhebimizden çıkmaz. Ebu Hanife'nin şöyle dediği sabit olmuştur. 'Hadîs sahih ise mezhebim odur.'"

Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî Şerhu's-sirâtu'l-müstakim kitabında şöyle demiştir: Mukallidin uyduğu müctehidin hadîsle çelişen bir sözünü bulduğu zaman müctehidin sözünü bırakarak hadîsle amel etmesi caiz midir? Bu meselede farklı görüşler var. İlk devrin âlimlerine göre mezhebini bırakır, hadîsle amel eder. Çünkü uyulan asıl imam Resulullah'tır. Müctehid imamlar da ona tabidirler. Bir hadîsin gerçekten Resulullah'ın sözü olduğu bilindikten sonra başkasına uymak akıl kârı değildir." El-Kamus kitabının yazarı Meciduddin eş-Şirâzî de bu görüşü seçmiştir.

İ'lâmu'l-Muvakkîn kitabında şu sözlere yer verilmiştir: "Adamın birinin Sahihayn veya güvenilir herhangi bir hadîs kitabında bulunduğu bir hadîsle fetva vermesi caiz midir? Son devrin âlimlerinden bir grup caiz değildir yanıtını vermişlerdir. Başka bir grup ise caizdir yanıtını vererek şöyle demişlerdir: 'Ancak hadîsle amel etmesi lazımdır.' Nitekim sahabe de böyle yapardı, kendilerine Resulullah'ın bir hadîsi ulaştığı veya anlatıldığı zaman hiç ara vermeden ve muarız var mı yok mu diye araştırmadan onunla amel etmeye koşuyorlardı ve falan şu veya bu hadîsle amel ediyor mu diye hiç sordukları da olmazdı. Olduğu takdirde de şiddetle azarlanırdı. Sahabeden sonra gelen tabîinin de aynı şekilde davrandıkları herkesçe malumdur. Hadîslerin son kullanma tarihi yoktur. Uzun zamanın üzerinden geçmesi hadîslerin terkedilmesini asla caiz bırakmaz. Falanca müctehid şu veya bu hadîs ile amel etmediği müddetçe o hadîs ile amel edilemiyor olsaydı o zaman falanca müctehidin sözlerine hadîs ölçü değil, onun sözleri hadîse ölçü olurdu. Şüphesiz bu büyük bir yanıldır. Allah insanlara ancak Resulünü hüccet göstermiştir, falan veya filanı değil...

"Resulullah (s.a.v.), ümmetine sünnetini tefhîm etmelerini emretmiştir ve bunu hakkı ile yerine getirene de dua etmiştir. Hadîsin kendisine ulaştığı kişi, falan müctehid veya filan âlim o hadîsle amel etmedi diye kendisi amel etmeyecek olursa, o zaman Resulullah'ın hadîslerini tefhîm etmenin bir faydası olmaz ve şu veya bu müctehidin sözleri ile yetinilirdi.

"Ümmetin üzerinde ittifak ettiği mensuh hadîsler, beş on hadîsi geçmez. Neshedilmiş bir hadîsle bilmeyerek amel etme hatasına düşme ihtimali neredeyse sözkonusu değildir. Oysa bir mesele hakkında binbir görüşü nakledilen, söylediği bir sözünden hemen vazgeçebilen, çelişkili sözler söyleyen icthadında isabet ettiği gibi hata da eden müctehid bir imama uymaktaki hataya düşme oranı bir hayli yüksektir. Resulullah'ın sözlerine dayanarak yanlış anlamaktan kaynaklanan yanlış fetvaların meydana gelmesi neredeyse sözkonusu olmazken, neyi doğru neyi yanlış bilinmeyen bir kimseye uymaktan kaynaklanan nice hatalar meydana geliyor."

İbn Abdilber şöyle demiştir: "Sahabe zamanında da ihtilafın olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Fakat sahabenin ihtilafı gelişigüzel bir ihtilaf değildi. Onlar ancak işittikleri veya gördükleri hadislerin birkaç mânâya gelen ibaresinde ya da meşhur olmayan, herkesçe bilinmeyen hadislerde ihtilaf etmişlerdir. Sahabenin ittifak ettiği bir meselede sonraki âlimlerin ihtilaf etmelerine itibar edilmez. Şüphesiz ihtilaf durumunda merci âlimlerin sözleri değil, ancak Resulullah'ın sözleridir. Nitekim İbn Ömer Resulullah'ın sünnetini bildiğinden dolayı bir meselede arkadaşlarına muhalefet etmekten hiç endişe etmezdi. Kendisinden hadisi işiten İbn Cüreyc de hadise dönmüştür ki, herkesin de yapması gereken budur. Ve İbn Cüreyc zamanımızda bazı cahillerin yaptıkları gibi, İbn Ömer'e 'Çoğunlukta olan arkadaşların bu meseleyi senden daha iyi biliyorlar, yanılmış olabilirsin' demedi."

Şeyh İzzedin bin Abdusselam Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâihî'l-En'am kitabında şöyle demiştir: "Bazı tutucu mukallit fakihler uydukları müctehidin görüşünü zayıf bulduğu ve savunacağı hiçbir kanıtı olmadığı halde ona uymaktan asla vazgeçmiyor. Mezhebine kupkuru bağlılığından dolayı mezhebi ile çelişen Kitab sünnet ve sahih kıyasları reddeder. Kitab ve sünnetin zahir ibarelerini, uyduğu imamı savunmak için bâtil ve uzak tevillerle tevil etmek amacıyla hile arar. Bu yaptıkları ne kadar ilginçtir. Onların bulunduğu meclis toplantılarında tanıdıkları imamlarının görüşüne ters birşey söylenildiğinde delilini dinlemeye hiç sabretmeden son derece şaşırıldıklarını hemen belirtirler. Ve hakkın sadece imamının mezhebinde olduğunu sanarak iddia ederler. Oysa biraz düşünseydi, başkasının mezhebine değil, uyduğu imamın mezhebine şaşması gereğinin daha evla olduğunu farkedirdi. Fakat bu tür insanlarla konuşmanın boş ve faydasız bir ayrılığa götüreceğini hiç de unutmayalım. Bir meselede başka bir mezhebin görüşü daha doğru görüldüğü zaman uyduğu imamın görüşünden vazgeçenleri hiç görmedim. Bilakis uyduğu imamın görüşünün hak dışı olduğunu gördüğü halde yine imamına uymakta ısrar ederler. Aciz kaldıklarında 'Ola ki uyduğum imam görmediğim ve farketmediğim bir delile dayanmıştır', derler. Ancak zavallı adam bu sözün kendisine yöneldiğini ve hasmını belirttiği açık ve kat'i delillerle yücelttiğini fark etmemiştir. Sübhanallah, tutucu taklidin gözlerini kör ettiği insanlar ne kadar da çoktur. Nerede olursa olsun, kim tarafından tesbit edilmişse edilsin, Allah bizi o hakka tabii olmaya muvaffak kılsın. Bu tutum selefin tartışma adabından ne kadar yoksun bir tutumdur.' Sahabe meselelerin doğru hükümlerine ulaşabilmek için istişare eder, doğruyu hasımlarında buldukları takdirde bile ona sarılmaya koşarlardı."

İmam Şafii, şöyle demiştir: "Tartıştığım her kişiye 'Yarabbi! Hakk'ı onun kalbine ve diline söylet ki, hak bende ise bana uyar, onda ise ben ona uyarım." diye duada bulunmuşumdur. [\[77\]](#)

## Sonuç

Bir grup âlim, fakihlerin taklit ile ilgili bu iki görüşünü birleştirmeye çalışarak aralarındaki ihtilafın lafzı olduğunu söylemişlerdir. Ve her iki görüşün meseleyi farklı açıdan ele aldığını söylemişlerdir. Onlar görüşlerini ileri sürerken, birinci görüşün ictihad etme yeteneğine sahip olmayan avam ve delaleti "hafi" (gizli) olan nasslar için; ikinci görüşün ise ictihad etmeye ehil sayılan ve delaleti "zahir" açık olan nasslar için geçerli olduğunu açıklamışlardır.

Nihayetu's-Sül kitabında İmam el-Esnevî şöyle demiştir: "Bu iki görüş birleştirilir derim. Yani Şeyh Abdülhak ve onun görüşünde olan âlimlerin sözlerinin ictihad etme yeteneğine asla sahip olmayanlara mahsus ve delaleti açık olmayan, üzerinde çok düşünmeyi gerektiren delaleti "hafi" olan nasslara mahsus olduğunu düşünüyorum. Ki 'son devir âlimleri' tabiri ve Dihlevî'nin 'Zamanımızın hangi âlimi bu güce, bu kabiliyete sahiptir?' sözleri de bunu ifade ediyor. Ve Şirazi, İzzeddin bin Abdusselâm ve onların görüşünde olanların sözlerinin ise herkesin idrak edebileceği, delaleti açık plan nasslara ve belirli konularda hükümleri nasslara dayandırılabilen meseleleri kavramaya bilenlere mahsus olduğunu söylüyorum."

El-İlam kitabının yazarı bu görüşü destekleyerek şöyle demiştir: "Aslında bu meseleyi geniş olarak ele almak en doğrusudur. Hadisin zahirinden anlaşılman mânâdan başka ihtimaller söz konusu olmayıp işiten herkese delaleti açık olan hadis ile doğrudan amel edilir ve hiçbir âlim fakihin onayına gerek duymadan onunla fetva verilir ve bu durumda merci ancak hadistir, başka hiçbir kimsenin sözüne itibar edilmez. Yoksa delaleti gizli, maksadı kapalı olan hadis ile doğrudan amel edilmez, ancak bir müctehide sorulur ve delaleti öğrenildikten sonra gereğince amel edilir." Yalnız nassta bulunan âmm bir lafzın âmm, emrinin vücut, nehyinin tahrir ifade ettiği şeklinde nassın muarızını aramadan zahiriyle amel edilir veya edilmez hususunda farklı üç görüş vardır.

İmam Ahmed ve bir grup âlime göre incelenen nassta, âmmi ifade eden bir lafzın muhassisî aranmadan onunla amel edilmez. Emir ve nehiy olan nasslarda ise muarızını aramaya gerek olmadan onunla amel edilir. Tabii ki bu durum mutlak müctehid derecesinde olmayan ama meselenin farkında olup belirli derecede ictihad melekesini kazananlar için geçerlidir. Şüphesiz bu derecede olmayan kişinin yapacağı, ancak bilen birisine

sormasıdır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Bilmiyorsanız bilenlere sorun"* [\[78\]](#) Resulullah (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"Bilmediğinizde niçin sormadınız? Cehaletin ilacı sormaktır."*

Müftünün müctehid bir imamdan rivayet ettiğine mukallid güveniyorsa, güvenilir kişilerin yazdıkları Resulullah (s.a.v.)'in hadislerine güvenmesinin daha evla olduğu açıktır. Kişinin hadisleri anlamadığı farzedilirse, müftünün verdiği fetva anlaşılmadığı zaman anlayan birisine nasıl müracaat ediyorsa, hadis hususunda da mânâsını bilen birisine müracaat edilir ve muvaffakiyet Allah'tandır.

İmam Esnevî, ikinci görüşün ictihad etme yeteneğine sahip olanlara mahsus olduğuna bir kanıt daha göstererek şöyle demiştir: "Bu görüşü savunanların hemen hemen tümü ictihad yeteneğine sahip olan büyük imamlardır."

Seyyid el-Alevî el-Yemenî bir risalesinde şöyle demiştir: "Allame Meciduddin eş-Şirazi ictihad derecesine ulaştığını iddia etmiş ve bu konuda el-İsfad ilâ rütbeti'l-İctihad adındaki kitabını yazmıştır. İbn Salah'ın da 'Rağaib' konusunda ictihad ettiğini iddia etmiştir. Zerkeşi ve İzzeddin bin Abdusselam'ın ictihad rütbesinde olduklarından hiç kimsenin kuşkusu yoktur. Suyutî İmam Nevevî'nin ictihad derecesine ulaştığını açıklamıştır. İşte bütün bunlar bu görüşün sahipleri: dediğim gibi kendi seviyeleri açısından meseleye bakıp değerlendirmişlerdir. Şeyh Abdülhak Dihlevî ise son devrin insanları açısından meseleye bakıp değerlendirmede bulunmuştur.

İmam Esnevî Nihayetu's-Sül kitabında şöyle demiştir: "Bütün bu kanıtlardan ortaya şu çıkmaktadır. Her iki görüşün sahipleri muteber bir ilme sahip olan kişinin doğrudan hadis ile amel etmesinin caiz veya vacib olduğu ve muteber bir ilme sahip olmayan kişinin ise doğrudan hadis ile amel etmesinin caiz olmadığı hususunda bir ve aynı görüştedir."

Şüphesiz İmam Esnevî'nin bu görüşü her ne kadar ikinci görüşü savunan âlimler için mümkün olsa da, "İctihad derecesine ulaşmayanın vücuben

bir müctehidi taklit etmesi gereklidir" görüşünü savunan birinci görüş sahipleri için mümkün değildir. Doğrusu iki görüşün arasındaki hilaf lafzî değil, hakikîdir. İctihadın bölünüp bölünmemesi meselesine dayalıdır. Ancak birleştirmeyi savunan görüş mesele ile ilgili üçüncü bir görüştür ve bu görüşün doğru olmasının daha evla ve de daha düzgün olduğu herkesçe malumdur.

İlerde icthad konusunda bu görüşü destekleyen deliller ve her görüşün dayanakları geniş bir şekilde anlatılacaktır. Şüphesiz en iyisini bilen ancak Allah'tır. [\[79\]](#)

### 3- İCTİHAD

#### Tarifi Ve Çeşitleri

İctihad, Luagatta Çaba Göstermek, meşakkatli birşeyi ele geçirmek hususunda olanca gücü harcamak demektir.

Fıkıh usûlcülerinin ıstılahında icthad, genel mânâsıyla bir hükme varmak için olanca gücün harcanmasıdır. Bu tarif, fikhî, lugavî ve akli ilimleri içerir. İbn Hacıb Esnevî, Nevevî, İbn Sübkî ve Beyzavî icthadı özel mânâsıyla: "Resulullah'tan hakkında hükmü varid olmayan fer'î bir meselenin zannî şer'î hükmüne varmak için fakihin kendi metoduyla olanca gücünü harcamasıdır, şeklinde tanımlamışlardır. İctihadın çok çeşitleri var. Çünkü alim ya mutlak müctehiddir ya da mukayyet müctehiddir. Mutlak müctehid de ya müstakil veya müntesibdir. Mukayyed müctehidin icthadı ya bazı ilim ve konularda mukayyeddir, ya da bazı mezheplerle aynı mukayyeddir. Bazı mezheplerle mukayyed olan müctehid ya delillerden ve imamının nasslarından hükümleri imamının usûl ve kaidelerine göre istinbat edebilecek güçte olur ya da olamaz. O güçte olmayan da, ya bütün konularda mezhebinin bazı görüşlerini bazısına tercih edebilme gücünde olur ya da olmaz. O güçte olmayan da ya bazı meselelerde tercih edebilecek güçte olur yahut olmaz. Bazı meselelerde tercih etme gücünde olmayan kişi, her ne kadar muteber bir ilme sahip olsa da, hükmen avam derecesinde olanlardan sayılır. [\[80\]](#)

#### A- Müstakil Mutlak Müctehid

Bu icthadın en ekmele ve en üstünüdür. Müstakil mutlak müctehid, usûl ve furu'da hiçbir müctehidi taklit etmeksizin kendisinin koyduğu prensip ve kaideler çerçevesinde icthad eden fakihtir.

Başka bir tarif; fıkıh usûlü, belağat, nahiv, sarf ve Arapça ilimlerinde orta dereceli olan, kitab ve sünnetdeki ahkâmın delillerini bilen fakihtir. Ayrıca icthadın müctehidden hasıl olabilmesi için, hakkında icmanın hasıl olduğu konular, nâsîh, mensuh, nüzul sebepleri, mütevatir hadislerin şartları, sahih, hasen ve zayıf olan âhad hadisler ile ravîlerin bibliyografyalarını ve genel durumlarını bilmesi itibara alınmalıdır. Fakat zamanımızda bu konuları bilmek için, konuyla ilgili uzman imamlara müracaat etmek yeterlidir.

Alimler, müctehidin, kelim ilmi, fikhın fer'î meseleleri, matematik ve benzeri ilimleri bilmesini şart koşmakta ihtilaf etmişlerdir. Fakat en doğrusu bunları bilmenin müctehid için şart olmamasıdır ve ileride müctehidde bulunması gereken şartlar babında bu konuyu geniş bir şekilde ele alırız. [\[81\]](#)

#### B- Müntesib Mutlak Müctehid

Müstakil müctehidin sıfatlarını haiz fakat kendine özgü prensip ve kaideler oluşturmayan, ancak başka bir müctehidin metodunu izleyen fakihtir.

Bu ne müstakil, ne de mukayyettir; buna müntesib mutlak müctehid denilir.

İmam Suyutî, bu dediklerimizi kaydettikten sonra şöyle demiştir: "İşte ikisinin arasındaki fark budur. Müstakil ve mutlak müctehid arasında umum ve husus vardır; her müstakil mutlaktır ama her mutlak müstakil değildir. Bu dediklerimizi İbn Salah da açıklamıştır."

Nevevî Şerhu'fî-muhezzeb kitabında şöyle demiştir: "Müstakil olmayan müftü, müntesib müctehid olandır. Müntesib müctehidin dört şekli vardır: Birinci şekli mezhep ve delilde imamına uymayan müstakil müctehiddir. Yalnız icthad ederken imamının metodunu izlediği için ona nisbet ediliyor ve müntesib sayılıyor. Üstad Ebu İshak, Malik, Ahmed, Davud ve Hanefî fakihlerinin çoğunun, icthad ederken imamlarının metodunu izlediklerini söyleyerek, müntesib müctehid olduklarını savunmuştur. Sonra Ebu İshak şöyle demiştir: "En doğrusu arkadaşlarımızdan ehl-i tahkikin izlediği metoddur. Onlar taklit etmek için değil, ancak icthaddaki metodunu daha kolay gördükleri için İmam Şafî'nin mezhebine geçmişlerdir İctihad etmek istediklerinde onun usûlünü alarak, kendisine hiç taklit etmeden usûlüne göre hükümleri delillerden öğrenmeye çalışmışlardır."

Ebu Ali es-Sincî buna benzer sözleri kaydederek şöyle demiştir "Şafî'nin usûlünü daha düzgün daha racih gördüğümüz için ona uyduk; yoksa onu taklit etmek için değil." Nevevî es-Sincî'nin bu görüşünün İmam Şafî ve Müzenî'nin tavsiyesine muvafık olduğunu söylemiştir.

El-Envar ve Şerhu'r-Ravd kitaplarında şu sözlere yer verilmiştir: "Zikredilen müctehidlerin İmam Şafî'ye nisbet edilmeleri, icthad ederken, delilleri kullanıp sıralarken onun usûlünü aldıklarındandır. Onlar İmam Şafî'ye muhalefet etmekten kaçınmazlardı."

İmam Suyutî de müntesib müctehid derecesinde olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Asrımızda hata mutlak ve müstakil müctehidin eş-anlamlı kelimeler oldukları zannından kaynaklanıyor. Oysa böyle değildir. Bizim kendimize iddia ettiğimiz icthad ise, müstakil mutlak icthad değil, müntesib mutlak icthaddır. Biz İmam Şafî'ye uyuyoruz ve icthadda onun usûlündeyiz, metodundan hiç ayrılmıyoruz."

İmam Suyutî sözlerini şöyle sürdürüyor: "Günümüzde çoğu insanlar şu hataya düşmektedirler. Mutlak müctehidin çoktandır bulunmadığını ve çok zamandan beri ancak mukayyet icthadın olduğunu sanmışlardır. Şüphesiz bu onların düşükleri bir hatadır. Alimlerin görüşlerine vâkıf olamadıkları gibi, mutlak müctehid ile müstakil müctehidin arasındaki farkı ve mukayyet müctehid ile müntesib müctehid arasındaki farkı bilememişlerdir. Oysa aralarında anlattığımız fark vardır. Meseledeki gerçek şudur: Mutlak müctehid, mukayyed müctehidden farklı olduğu gibi, müstakil müctehidden daha kapsamlıdır ve onu içerir. Müstakil müctehid, mezheplerdeki kaidelerden farklı olan fikhını dayandıracak kendine özgü usûl ve prensiplere sahip olan fakihtir. İşte çoktan beri bulunmayan, bu vasfı haiz müctehiddir. Günümüzde bir insan bunu yapmak istese yapamayacaktır ve yapması

da caiz değildir. Birden fazla alim bunu savunmuştur."

El-Uşûl kitabında İbn Burhan el-Malikî şöyle demiştir: "Mezheplerin usûlü, delillerin kaideleri seleften nakledilmiştir. Son devirlerde buna muhalif bir şeyin olması doğru olmaz." İbn el-Münîr şöyle diyor: "İctihad şartlarını haiz olan dört imamın taraftarları müctehidler; yalnız yeni bir mezhebi oluşturmamaları lazım. Çünkü ilk devrin kaide ve usûlüne muhalif kaide ve usûle sahip olacak yeni bir mezhebin oluşması mümkün olmayacak kadar zordur. Çünkü ilk devrin alimlerinin bırakmadıkları bir kaide ve usûl yoktur. Hepsini usûllerinde ele almışlardır."

İbn el-Hac el-Medhal kitabında buna benzer sözler söylemiştir.

Birisi şöyle bir itirazda bulunabilir. İlk devirde belirlenen usûl ve konulan kaidelere muhalefet etmeyi neye dayanarak men ediyorsunuz? Usûl ve kaideler icthadı meselelerden ibaretse, başka bir müctehid farklı bir neticeye vardığında ya da o usûl sarih bir nassla çeliştiğinde ona muhalefet etmenin caiz olması açısından, ilk devirde belirtilen usûl ve kaidelerle sonradan belirlenen usûl ve konulan kaideler arasında ne fark vardır? Ve İmam Şafî'nin geçmiş şu sözlerinden bu anlaşılıyor mu: "Söylediğim her söz, koyduğum her kaide ne olursa olsun, Resulullah'tan aksini ifade eden hadîs varsa, söz Resulullah'ın sözüdür. Ben de onu diyorum." İmam Şafî, bu sözleriyle kat'î bir nass olsa da usûllere muhalefet edilebilmesini açıklamıştır. Dolayısıyla usûl ve kaideler kimseye mahsus değildir.

Elcevap: İlk devirde belirtilen usûl ve konulan kaideler üzere bütün seleftin görüşü bir olmuştur; sözleriyle destekleyerek veya susarak kabul etmişlerdir. Neredeyse icma oluşmuştur. Böylesi bir meselede selef gibi insanların râcih zanları, belirttikleri usûl ve koydukları kaidelerin dayanaksız olmadığını gösteriyor. Çünkü onlar dine sınıksız sarılmışlardı. Vahiy ve Kur'an'ın zamanına çok yakındı. Bundan dolayı imamların öncüsü olan İmam Malik, Medine halkının amelini hadîse tercih ederdi ve Medine halkının üzerinde ittifak ettiği meselelere işaret ederek şöyle demiştir: "Bizce üzerinde icma edilen ve insanları üzerinde bulduğum şey..." Çünkü Medine halkının üzerinde icma ettikleri amel şüphesiz sahih

bir aslı içermektedir. Çünkü onlar Resulullah'ın önceki ahvalini nesh ya da tahsis ya da takyid eden son durumunu daha iyi bilirlerdi. [82]

### C- Mukayyed Müctehid

Bazı ilimler veya ibâdât, nikah ve ferâiz gibi fikhî meselelerle mukayyed olan müctehid, icthad etmek için bilinmesi gereken ilimlerden ihtiyaç miktarını haiz olan, şer'î deliller hariç, icthadın diğer şartlarına sahip bulunan bazı ilim veya meselelerde amel etmek istediği meseleyi ilgilendiren her şeyi kavrayabilecek derecede meleke sahibi olandır.

İmam Gazalî şöyle diyor: "Bence icthad bölünmez paylaşılmaz bir mansıb değildir. Alim bazı meselelerde icthad derecesine kavuşabilir."

Muayyinul-müftî kitabında, icthadın şartları zikredildikten sonra, şu sözlere yer verilmiştir: "Bu sıraladığımız vasıflar, ancak mutlak müctehid için gereklidir: Bir konuda müctehid olup diğer konularda müctehid olmayanın ise, icthad etmesi için sadece o konuyla bağlantısı olan meseleleri bilmesi yeterlidir."

Karâfî şöyle demiştir: "Mirasta icthad etmek isteyen, miras ilmini biliyorsa, hadîs gibi diğer ilimleri bilmemesi onu etkilemez. Çünkü müctehid için koşulan şartlar ancak mutlak müctehid içindir; sadece belirli bazı ahkâmlar mukayyet olan müctehid için bu şartları haiz olması asla şart değildir."

Kutbeddîn eş-Şirazi şöyle demiştir: "Sadece bazı meselelerde müctehid olanın icthad etmek istediği meseleyi ve onu ilgilendiren bilgileri bilmesi yeterlidir. Diğer fikhî meselelerle bağlantılı olup icthad etmek istediği meseleyi ilgilendirmeyen şeyleri bilmemesi icthadını etkilemez. Kıyas ve istidlal ilmini bilen, her ne kadar hadîs gibi diğer ilimlerde maharetli olmasa da, kıyası bir meselede fetva verme hakkına sahiptir. Mirasta 'müştereke' meselesinde icthad etmek isteyen birinin fikhın 'velinin izin vermediği nikah' veya 'sarhoş edici maddelerin tahrimiyeti' gibi meselelerini bilmesi şart değildir. Ancak fakih olup miras usûlünü bilmesi yeterlidir."

Sonra eş-Şirazî sözlerini şöyle sürdürüyor: "Bil ki! Miras konusunda karşılaşılan yeni hadîsinin aslı ve delili ibâdât veya icârât konularında değil, ancak genelde miras konusunda bulunur. Dolayısıyla birisi belirli bir konuyla ilgili âyet, hadîs ve icmayı biliyorsa, onun sadece o konuda icthad edebilme kabiliyetinde olması gereklidir. Olsa olsa ancak konuyu ilgilendiren şâz bir mesele konunun haricinde olur. O da rastlanmayacak derecede azdır, ona itibar edilmez. Aynı şekilde mutlak müctehid, her ne kadar konuyla ilgili delilleri araştırırken kendini zorlatsa, yine birtakım meseleleri kaçırabilir."

Bu sözlere binaen kişi Kitab ve sünneti bir mesele hakkında istidlal edebilecek kadar biliyorsa, istidlal gereğince vardığı neticeye göre amel etmesi vaciptir.

Mevâkiu'n-Nücûm kitabında ise şöyle demiştir: "Ahkâmın kaynakları üçtür: Kitab, sünnet ve icma. Bunları elde etmek için insanlar ikiye ayrılıyorlar: alim ve alime uyanlar. Fakih bu kaynakları öğrenip istidlali sahih olduğu durumda, vardığı neticeyle mükellef olur."

Bil ki mukayyed icthad, üç esasa dayalıdır.

- Bölünmesine cevaz verme esası. Ki en doğrusu da İbn Sübkî ve benzeri ehl-i tahkikin de kabul ettikleri, icthadın bölünmesine cevaz vermektir.
- Nassla amel etmeden önce muarızını araştırma lüzumiyeti yoktur, ki cumhur da bunu savunmuştur.
- Şer'î nasslar delalet ettiği hüküm itibarıyla icthad edilmiş kabildendir. Çünkü muarızının olması ihtimali vardır. Fakat en doğrusu icthad edilmiş kabilden olmamasıdır. Yoksa o nass için icthad sözkonusu olamaz ve onu bulduğumuz anda ona dönmemiz vacib olur.

İctihadın diğer çeşitleri konumuzla doğrudan bağlantılı olmadığı için ayrıca onlardan söz edemeyeceğiz. [83]

### Müctehitte Bulunması Gereken Şartlar

Müctehitte bulunması gereken şartlar iki açıdan ele alınır:

A- Müctehitte bulunması gereken vasıflar

B- İctihadın gerçekleşmesi için gerekli şartlar. [84]

#### A. Müctehitte Bulunması Gereken Vasıflar



Müctehidte bulunması gereken vasıflar altıdır. Üçü hilkattandır: baliğ olması, akil olması,ve tabii olarak sözün maksadını anlaması. Diğer üç vasıf ise kesbidir.

1. Fıkıh usûlü alimlerince akli delil ile bilinen "beraet-i asliye" ve hadisçilere göre "Ma'fu anh" olarak bilinen hükmü belirlenmemiş meseleleri her iki tarafın farklı bakışlarıyla bilmesi.

2. Ahkâmı ilgilendiren Kur'an âyetlerini ve sünnetteki hadisleri bilmesi.

İbn Mübarek'e göre Kur'an'dan en az yüz veya beşyüz ahkâm âyeti, sünnettten binyüz veya daha fazla hadis bilmesi lazımdır.

Cem'u'l-cevâmî kitabının sahibi et-Takiyyu's-Sübki ve bir grup alime göre bu şarttan maksat, müctehid şari'in maksatlarını anlayacak kabiliyete sahip olması ve şer'i kaidelerin çoğunu kavrayıp, uygulamasını rahatça yapabilmesidir.

Cumhura göre şer'i kaideleri maksadın yerine gelecek şekilde bilmesi yeterlidir. Çünkü maksat, ihtiyaç zamanında onlara müracaat edebilmesi için yerlerini bilmesidir; metinleri ezberlemesi şart değildir. Yanında aradığı vakıyyla ilgili nassları bulamayınca vakıa hakkında nassın bulunmadığı, kanısına varacak şekilde kaynakların bulunması yeterlidir.

Gazali şöyle diyor: "Sünnetle ilgili Sünen-i Ebu Davud, Sünen Beyhakî gibi sahih ahkâm hadislerini içeren bir kitabın veya sadece ahkâm hadisleriyle ilgili bir kitabın bulunması, ihtiyaç zamanında müracaat etmesi için yeterlidir."

Râfi el-Aziz kitabında aynı şeyleri söylemiştir. İbn Arafe ise, Abdülhak'ın el-Ahkâmü'l-Kübra kitabını örnek olarak göstermiştir.

3. Kitab ve sünneti anlayabilecek şekilde, fıkıh usûlü ilmini ve Arapça dili ilimlerini ihtiyaç nisbetinde bilmesi.

Şeyh et-Takiyyu's-Subki'ye göre müctehid olacakların bütün bu ilimlerde meleke sahibi olmaları ve bu ilimlerde derin bir vukufiyeti haiz bulunmaları şarttır.

et-Tâc es-Subki'ye göre bunları orta derecede bilmesi yeterlidir. El-Müdevvene(nin sahibi İmam Sened, İmam İbn Arafe ve hocası İbn Abdusselam'a göre, meseleyi aramak istediği zaman yerine bakabilecek şekilde bu ilimlerden haberdar olması yeterlidir.

el-Barazî şöyle demiştir: "İbn Rüşd'ün zikrettiği müftü sıfatlarından icthadın halen var olduğu anlaşılmaktadır." Hocamız İmam İbn Arafe de aynı şeyi savunarak şöyle demiştir: "Talebe Malikî fıkıhından Barazî'nin Tehzib kitabını, Arapça ilimlerinden el-Cezûliyye kitabını ve Razi'nin fıkıh usûlü gibi bir kitabı ve hadis ilminden Abdülhak'ın Ahkâmü'l-Kübra kitabını okuyup bilgilerini elde ettiği zaman icthad malzemesine sahip olmuş olur."

İbn Abdusselam şöyle demiştir: "Zamanımızda icthad malzemelerini elde etmek, önceki zamana göre daha kolaydır. Allah bize hidayeti nasib eylesin; yalnız Resulullah'ın haber verdiği gibi alimlerin ölümüyle ilmin insanlardan alınacağı da kaçınılmazdır."

Şeyh Halil de aynı sözleri söyleyerek şu açıklamada bulunmuştur: "Şüphesiz tefsirler tedvin edilmiş, hadisler cem edilmiştir. Önceden tek bir hadisi öğrenmek için bir ay mesafe kat ediliyordu."

İbn Arafe şöyle demiştir: "İbn Abdusselam icthadın kolaylığından bahsettiği zaman, bazı hocaların şu sözlerini anlatıyordu. İctihad malzemelerini elde etmek için el-Cezûliyye, el-Maallimu'l-Fikhiyye, ahkâm hadislerinden Abdülhak'ın el-Ahkâmü'l-Kübra Arapça dili ve sözlüklerden Zübeydî'nin Muhtasar el-Ayn ve Cevherî'nin es-Sihah ve İbn el-Kattân'ın Nazar kitabını okumak yeterlidir. Ahkâm hadislerinin kritiğini yapabilmek için, zikredilen ilimlerde uzman olmanın şart olmadığı üzere icma hasıl olmuştur."

Esnevi, temhîd kitabında el-İmam'ın Mahsul kitabındaki şu sözlerine yer veriyor: "Arap dilinden Kitab ve sünnette varid olan kelimeleri anlamak, gramer olarak cümledeki fail, mef'ûl, izafet ve bunların benzerlerini hiç detayına inmeden anlaması icthad için yeterlidir. Bu gerçekten çok az bir miktardır. Fakat bununla birlikte ihtiyaç zamanında ona müracaat edebilme yeteneğine sahip olması lazımdır ve hadisenin vuku bulduğu durumda

müracaat edeceği muteber bir kitabın yanında bulunması yeterlidir."<sup>[85]</sup>

## İctihadın Gerçekleşmesi İçin Gerekli Şartlar

Zikrettiğimiz vasıflara sahip kişiden icthadın gerçekleşmesi için altı şartın daha bulunması lâzımdır:

**a.** İcmanın vuku bulunduğu konulan bilmek: İcma muhalefet etmek caiz değildir. Bu yüzden icmanın vuku bulunduğu konulan bilmesi lâzım ki, farketmeden ona muhalefet etmesin. İcma hasıl olduğu meseleleri ezberlemesi şart değildir. Ancak icma veya mezheplerin ihtilafı ile ilgili yazılmış kitaplara müracaat etmesi yeterlidir. Örneğin, İbn Hazm el-Endelüsî el-Maliki'nin el-ittifak ve'l-Ihtilaf ve İbn Kasım et-Taberi eş-Şari'nin kitabı ve İmam et-Tahavi el-Hanefi'nin İhtilafu'l-Fukaha kitabı. Müctehid, bir mesele hakkında farklı iki görüş veya ihtilafı karşılaştığı zaman o meselede icma hasıl olmadığı neticesine varır.

**b.** Âyetlerin nüzul sebepleri ile hadislerin varid olma sebeplerini bilmek: Çünkü bunları bilmek, âyet ve hadisin maksadını anlamayı kolaylaştırır.

**c.** Nâsîh-mensûhu bilmek: Nâsîh-mensuh çok az olmasına rağmen hakkında sayısız kitaplar yazılmıştır. Kur'an'dan üzerinde ittifakın sağlandığı nesh âyetleri yirmiyi, sünnette ise on hadisi aşmıyor. Kur'an'daki mensuh âyetler ve sünnetteki mensuh hadisler tesbit edilmiştir.

**d.** Hadis çeşitlerini bilmek: Müctehidin hadis çeşitlerinden mütevatir hadisleri ve sahih, hasen, zayıf ve diğer âhad hadisleri bilmesi gerek.

**e.** Cerh ve ta'dil ilmini bilmek: Cerh ve ta'dil ile ilgili yazılmış eserler sayılmayacak kadar çoktur. Hadis usûlü ilminde açıklandığı gibi, bu kitaplara müracaat etmek yeterlidir. Bir hadis ya sened açısından veya metin açısından araştırılır. Hadisin senedini araştırırken ya râvinin meçhul olması açısından veya muteber olup olmaması açısından araştırılır. Sahabe isimlerini ve tercüme-i hallerini içeren sahabe bibliyografyaları hakkında yazılmış Usdül-Ğabe, el-İstiab, el-İsabe ve benzeri kitaplara, müracaat ederek istenen râvinin isim, künye ve lâkablari bulunur.

Sahabeden sonraki ravileri inceleyen kitaplar da şunlardır: el-Lubab, Lubbu el-Lubab, Zehebî'nin et-Tehzib ve el-Mizam İbn Hacer'in Tehzibu't-Tehzib ve Lisanu'l-Mizan kitapları ve daha nice kitaplar vardır. Bu kitaplardan ismi veya hali meçhul olan raviler hakkında bilgi edinir.

Hadisin metnini araştırırken ya mânâsının anlaşılması açısından veya sıhhat ve za'fiyet açısından araştırılır. Hadis metnini anlamak için ortaya konmuş "garibu'l-hadis" ile ilgili yazılmış olan en-Nihaye ve el-Mecma gibi kitaplara müracaat edilir.

Hadis metninin sıhhat ve zafiyetini öğrenmek için İmam Ahmed el-Buhari, et-Tirmizi ve benzeri hadis imamlarının kitaplarına müracaat edilir. Etraf kitaplarına müracaat etmek en faydalısı ve en kolaydır.

**f.** Nassın muarızlarını araştırmak: Bu şarttan maksadımız şudur: Amm bir nassla amel etmeden önce onu tahsis eden nassın olup olmadığını ya da



mutlak bir nassla amel etmeden önce onu takyîd eden nassın olup olmadığını araştırmak. Bunun farklı iki şekli var:

**1.** Hükme delalet eden lafızla, nassı umumiyetinden çıkaracak bir karinenin olmadığı durumda alimler farklı beş görüş ileri sürmüşlerdir.

**i.** Muarızını aramadan önce nassın muktezasıyla amel etmek caizdir. Sahih görüş de budur. "Asıl muarızın olmamasıdır" kaidesine binaen Sayrafi ve cumhur bu görüşü savunmuşlardır. Ayrıca el-İmam Cem'u'l el-Cevami ve el-Minhac'de bu görüşü kabul etmiştir.

**ii.** İmam Razi de onu umumu üzere alıp hemen muktezasıyla amel etmenin vacibiyetini ileri sürmüştür.

İmam eş-Şirazî Şerhu'l-Humam kitabında bu görüşü savunarak şöyle demiştir: "Umumu ifade eden lafızlardan birisi bir nassta bulunduğu zaman, nassı umumu üzere alıp muktezasıyla amel etme inancında olmak vacib midir? Ashabımız arasında ihtilaf vardır. Ebubekir es-Sayrafi şöyle demiştir: "Nassı işittiğinde nassı umumu üzere alıp muktezasıyla amel etmek vacibtir." Zerkeşî el-Burhan'da aynı görüşü savunmuştur.

**iii.** Muarızını aramak mendubdur. Celaluddin el-Mahallî bu görüşü savunarak hataya düşmekten emin olması için muarazı araştırmak mendubdur demiştir.

**İv.** Muarızını araştırmadan Önce umumuyla amel etmek caiz değildir. İbn Şureyh bu görüşü savunarak şöyle demiştir: "Muarızı araştıran kadar âmm nassla amel etmekten tevakkuf eder. Şayet onu tahsis eden bir nassı bulursa ona göre amel eder, yoksa nassı umumu üzere alır."

Âmm nassını tahsis edecek bir muhassısın olma ihtimalini hüccet göstererek Ebu Hamid el-Gazalî, üstad Ebu İshak el-İsferâyînî ve el-Âmidî bu görüşü savunmuşlardır. Bu görüşten yola çıkarak, râcih kavle göre, araştırmada sadece herhangi bir muhassısın olmadığı kanısına varmak yeterlidir.

Bakıllanî'ye göre muhassısın olmadığı neticesine kat'î bir şekilde varması lâzımdır. Bu da sürekli inceleyip araştırılmakla ve sözkonusu nassla ilgili hiçbir imamın herhangi bir muhassısın ileri sermedikleri durumda gerçekleşir.

**v.** Hükme delalet eden lafız âmm bir lafız ise muhassısın araştırmadan onunla amel edilmez. Hükme delalet eden lafız emir veya nehiy ise muarızını araştırmak gereği yoktur, doğrudan onunla amel edilir.

**2.** Hükme delalet eden lafızla beraber bir karinenin olduğu durumda ez-Zerkeşî ve Şeyh Veliyuddin el-İrakî şöyle demişlerdir: "Nassın muarızını araştırmak ichtihad şartlarındandır. Âmm bir nassın muhassısın mutlak bir nassın mukayyedini araştırır; ayrıca nassın hükmünü nesneden nasları ve lafz-ı zahir mânâsından çıkartacak karineyi araştırması lâzımdır, sonra karinenin bulunması halinde karine muktezasına göre, yoksa lafzın zahirî mânâsına göre amel eder. Bu, muhassısın araştırmadan önce âmm nassla amel etmenin cevazıyla asla çelişmez. Çünkü bu, nassta herhangi bir karinenin bulunmadığı durum içindir. Burada ise, biz muarızın tesbiti durumunda muarızı bilmenin şart olduğundan bahsediyoruz." Neticede muarızı araştırmak şartı muarızın subutiyyetine bağlıdır; mutlak olarak değil.

Bunun üzerine ittifakın sağlandığı oniki şartı kavrayıp özellikle vasfî şartları incelediğinde, tümünün son iki şartta dayandığını görürsün: ahkâmı ilgili kitap ve sünnetteki nasları bilmek, fıkıh usûlü ve Arapça dilini ihtiyaç nisbetinde bilmek.

İbn Arafe ve hocası İbn Abdusselam ve başkalarının naklettiğimiz sözlerinden anlaşıldığı gibi fıkıh usûlü ve Arap dili ile ilgili ilimlerin tedvin edilmiş olması ve kolayca bu ilimlerin elde edilmesi muteber bir ilme sahip olanlar için ichtihad etmeyi kolaylaştırıyor.

İctihadın gerçekleşmesi için gereken şartları incelediğimizde onları elde etmenin ne kadar kolay olduğunu anlarız. Çünkü o şartlar sadece kitaplarda tedvin edilmiş sıralanmış, güzelce kaide ve usûllendirilmiş ilimlere müracaat etmekle elde edilir ve bu şartları biraz incelediğimizde ichtihadın sair zamanlarda da mümkün hatta çok insanlara daha kolay olduğunu görürüz. Bu mesele ile ilgili İbn Abdüsselam İbn Arafe, Berazlî, Esnevî ve başkalarının sözlerini size aktarmıştık. İctihad derecesine ulaşmak ancak orta giden yolu takip etmeyi istemeyenlere zor gelir. Şeyh Takiyuddin'in babası Şeyh Muhammed bin Dakiku'l-Âli'd Tenkihu'l-Efkar anî'l-Muctehidi fi hazîhi'l-asar kitabında şöyle demiştir: "Müctehidlerin bulunmaması ichtihad şartlarının bulunmayışından değildir. Ancak insanların ictihada giden yoldan yüz çevirmelerindendir." Şeyh Ebu Zer'a Şerhu Cem'u'l-Cevami kitabında şöyle demiştir: "BİR kere hocam el-Bulkinî'ye Şeyh Takiyuddin'in ichtihad derecesinden neyi eksik; ichtihad şartları kendisinde tamamlanmış olduğu halde nasıl halen taklit ediyor, diye sordum. Utandığım için kendisini söylemedim ve dolaylı biçimde kendisini de söylemiş oluyordum. Hocam el-Bulkinî bana cevap vermeyince kendisine şu sözleri söyledim: Olsa olsa onları ichtihad etmekten alıkoyan ancak dört mezhepten birisine mensub fukahalara görevler verildiği içindir. Bundan çıkıp ichtihad edenler bu tür vazifelerden mahrum kalır ve kadılık görevi ona verilmez, insanlar onun fetvasını almaz. Hatta onu bid'at ehline mensub eder. Hocam tebessüm edip sözlerime muvafakatim belirtti.' Geçmiş

ve yakın zamanlarda müctehidlerin çoğalmaları böyle bir engelin olmayışındandır. [\[86\]](#)

## Müctehid Bilinen Bazı Alimler

Şeyh Ahmed Baba Kifayetu'l-muhtac li marifeti men leyse fi'ddibac kitabında bunlardan birkaç tanesini şöyle anlatmıştır: "Bunlardan bazıları şunlardır: eş-Şerifu't-Tilimsanî olarak bilinen büyük İmam Muhammed b. Ahmed b. Yahya el-Ulu'nî et-Tilimsanî. Bazı muasırları onu mutlak müctehid olarak nitelemişlerdir.

Faziletli İmam Ebu Yezid Abdurrahman bin Muhammed ve kardeşi İmam Ebu Musa İsa bin Muhammed bin Abdullah, İmam Tilimsanî, bu iki zâtın mutlak müctehid olduklarını söylemiştir. El-Mukrî bu iki zâtın hiç kimseye taklit etmeyip müctehid olduklarını ve h. yediyüzkırkdokuz civarında vefat ettiklerini söylemiştir.

İmam İbrahim bin Musa el-Lahami al-Gurnatî Ebu İshak eş-Şatîbî vefatı 790 hicrî. İmam Muhammed b. Harun el-Kenanî et-Tunusî, vefatı 750 hicrî. İmam Muhammed b. Yahya b. Ömer b. el-Habbab et-Tunusî, vefatı hicrî 740. Bunların hepsi hicrî sekizinci yüzyılın alimleridir.

El-Hafid'le bilinen büyük İmam Muhammed b. Ahmed b. Merzûk el-Uceymî et-Tilimsanî, vefatı hicrî 842.

Ebu Rebi' Süleyman el-Yahyavî, İmam Kasım el-Ukbanî et-Tilimsanî. Dokuzuncu yüzyılın alimlerinden bu iki imam mutlak müctehid olduklarını açıklamışlardır.

İmam Muhammed b. Şuayb el-Haskurî Ebu Abdullah el-Kayravanî.

İki büyük İmam İbn Arafe ve hocası İbn Abduselam ve daha niceleri vardır. Malikî alimlerinden genellikle Mağriblilerden müctehid olanlar olmuştur."

Allame Ebubekir el-Arabî el-Hadramî Nihayetu's-Sul kitabında çok sayıda müctehid alimleri zikrederek şöyle diyor: Risaletu'l-Alevî'âe ichtihadi iddia eden veya ichtihadla nitelenen şu alimler sayılmaktadır:

İmamul-Harameyn: İbn es-Sübki Tabakat'ında onun ne Eş'ari'yi, ne de Şafii'yi taklit ettiğini; ancak icthadı gereğince hareket ettiğini söylüyor. El-Gazali el-Münkiz mine'd-Dalal kitabında müctehid olduğunu açıklamıştır.

İbn Dakiku'l-İd, İbn Abdüsselam, el-Fahr-u Razi, Ebu's-Şame İbn ez-Zemlekânî, Kadı Ebubekir b. el-Arabî el-Muafirî, et-Takiyyu's-Subkî, İbn Teymiye, el-Esnevî, Siracuddîn el-Bulkinî, müctehid vasfı ile nitelenmişlerdir.

Mecdüddîn eş-Şirazi, Cemaluddin el-Muzai, rağaib meselesinde İbn es-Salah, İbn es-Sübki, İbn el-Münir, müctehid olduklarını açıklamışlardır.

Son olarak İmam Suyutî, müctehid olduğunu açıklamıştır. Ve er-Reddu ala men ahlede ile'I-ardi ve cehile enne'l-ictihade fi külli asrın farzun kitabında şöyle demiştir: "Nevvî el-Muhezzeb kitabında şöyle demiştir: el-Müzenî, Ebu Sâvî ve Ebubekir b. el-Münzir birer müctehid imamdırlar. Tabakatu's-Sübki'de Muhammed b. Cerir şöyle zikrediliyor:

Büyük imam mutlak müctehid Ebu Cafer et-Taberî İbn Huzeyme hakkında 'mutlak müctehid Muhammed b. Huzeyme denilmektedir. Ve Muhammed b. Nasr, Ebu Ali'yi de 'mutlak müctehid'le nitelemiştir ve Ebubekir el-İsmailî'nin tercüme-i halinde şöyle demiştir: Hafız el-Hasan b. Ali hakkında şöyle diyor: İsmailî'nin kendine özgü bir 'sünen'i tasnif edip ancak icthadı hasebiyle davranması gerekli idi. Çünkü o çok alim ve çok kariyerli idi. Onun Muhammed b. İsmail'in kitabına uyması gerekmezdi. Zira O, başkasını taklit edecek adam değildir."

Her konuda mutlak müctehid olmakla başka bir imamın usûl ve kaidelerini alıp bu hususta o imama uyup bazı meselelerde icthad ederken ortak görüşte olma arasında çelişki söz konusu değildir.

İbn Dakiku'l-İd şöyle demiştir: "El-Kaffal kendisine soru yöneltene: 'Bana Şafii mezhebinin görüşünü mü soruyorsun, yoksa benim görüşümü mü soruyorsun?' derdi. El-Kaffal ve talebesi Kadı Hüseyin ve başkaları 'Biz Şafii'yi taklit etmiyoruz, yalnız icthadımız onun icthadına muvafaktır.' demişlerdir."

İbn Arafе şöyle diyor. İbn Abdüsselam ve talebesi İbn Dakiku'l-İd'in müctehid olduklarından kimse kuşku duymaz."

İbn es-Salah, İmamul-Harameyn, Gazali ve Şirazi'nin mutlak müctehid olduklarını açıklamıştır. İbn es-Sübki Tabakat kitabında şöyle diyor: "Ashabımızdan dört Muhammed'le nitelenen Muhammed b. Nasr, Muhammed b. Cerir, İbn Huzeyme ve İbn el-Münzir, mutlak müctehid derecesine ulaşmışlardır. Fakat buna rağmen onlar Şafii ashablarından sayılıyorlar. Çünkü icthad ederlerken Şafii'nin usûl ve kaidelerini alıyor, onun mezhebini kendilerine mezhep olarak alıyorlardı ve çok meselelerde icthadları imamın icthadına muvafık gelirdi. Ashabımızdan Şeyh Ebu Ali ve başkaları müctehid olduklarını açıklayarak, görüşleri imamın görüşüne muvafık olmuştur. Ona mensub olduklarını söylemişlerdir. Bu dört Muhammed'le nitelenen müctehidler her ne kadar çok meselede imama muhalefet etmişlerse de, çoğu meselelerde ona muvafakat etmişlerdir ve bil ki muhakkak onlar Şafiiilerden sayılıp imamın usûl ve kaidelerini alarak icthad edip, onun mezhebini kendilerine mezhep edinmişlerdir."

Aynı şey, diğer mezheplerde mutlak müctehid derecesine ulaşanlar için de söylenir. Malikîlerden el-Kifâyede zikredilen oniki müctehid de bu kısımda yer alıyorlar. Mutlak müctehid derecesine ulaşmakla bir imamı taklid etmek arasında çelişki yoktur. Çünkü burada taklidden maksat imamın usûl ve kaidelerini alarak ahkâmı delillerden istinbat etmektir. Çünkü onlar müstakil mutlak müctehid değil, müntesib mutlak müctehidlerdir.

[87]

## Hakkında Nassın Bulunduğu Meselede İctihad Edilmez

Cenab-ı Allah, sadece Rabbimizden bize inen vahye uymamızı emretmiş, başkasına uymaktan ve onun hakkında bilmediğimiz şeyleri söylemekten menetmiştir. Rabbimizden bize vahiy olarak inen sadece Kur'an ve onu açıklayan Resulullah'ın sünnetidir. "O, kendiliğinden konuşmamaktadır. Onun konuşması, ancak bildirilen bir vahiydendir." [88] "Ben ancak bana vahyolunana uymaktayım" [89] Bilmediğimiz şeyler Allah ve Resulünün hakkında bilgi vermediği şeylerdir. Çünkü bir hadîste "ilim üç şeyden ibarettir: muhkemâ âyet, kat'î sünnet ve lâedri yani bilmiyorum" denilmiştir.

Şüphesiz Kitab, sünnet veya mefhumlarına dayanmayan görüşü savunmak ve hiçbir asla dayanmayan kıyas yapmak haramdır. Hatta "Muhakkak o

(şeytan) size kötülüğü hayasızlığı, Allah'a karşı da bilmediğiniz şeyi söylemenizi emreder" [90] âyetinden anlaşıldığı gibi büyük günahların en büyüğüdür.

Hadis "lâedri" (bilmiyorum)'u bir ilim saymıştır. Çünkü o, sükutu gerektiren bilmemenin farkında olup bilmiştir. Bilmediği mesele hakkında kendi görüşü veya başkasının görüşü ile hüküm veren her kim olursa olsun Allah'tan başkasının hükmüyle hükmetmiş olur. Allah, indirdiği hükümlerle hükmetmeyenin hükmü "tağutun hükmü" ile adlandırmıştır. "Tağutun önünde mahkeme olunmalarını isterler. Oysa onu inkâr etmekle

emrolunmuşlardı. Şeytan onları derin bir sapıklığa saptırmak ister" [91] âyet-i kerîmede açıklandığı gibi, şeytan da bir tağuttur.

Şeytanın bir alime hiç Kur'an ve sünnete dayanmadan kendi görüşünü söylemeyi vesvesesi verir ve alim onu güzel görüp görüşüne göre hüküm verirse, şeytan olan tağut hükmüyle hüküm etmiş olur. Şeytanın hükmü şeytanın alime Allah'a karşı bilmediği şeyi söylemesi emretmesidir. Alim ve cahil arasında tağutun hükmüyle hükmetmekte hiçbir fark yoktur. Çünkü alim masum delildir. Ne zaman ki Resulullah'ın sözünün dışına çıktı, hata ve sapıklığa düşer. Hatta bu durumda cahil bile ondan daha iyi olur. Çünkü cahil öyle doğmuştur. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "Alimin hatasından korunun. Şüphesiz onun hatası insanları ateşe sürükler." Çünkü alime başkası uyar ve onlar da saparlar. Dolayısıyla alim sapıtma imamı olur ve "Onları ateşe çağırın önderler kıldık" âyet-i kerimesinin kapsamına girer. Cahil ise böyle değildir. Çünkü insanlar onun nereye gideceğini bilmeyen bir şaşkın olduğunu biliyorlar. Ona uymazlar, fakat alime karşı böyle yapmazlar. Hatta sözünü tevil edip onun muhakkak Kitab ve sünnetten bir bildiği vardır, derler.

Bu yüzden selef ve özellikle mezhep imamları taraftarlarını Kitab ve sünnete çağırıp onların çizgisinden çıkmaktan sakındırmışlardır. Dört mezhep imamlarının bu çağrılarını geçen konularda size aktarmıştık.

Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şer'i bir delile dayanmadan fetva veren, fetvasının günahını kendisi taşır" ve Resulullah "Onlar hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler. Oysa tek Tanrıdan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı"

[92]

âyet-i kerimesini açıklarken, "Allah'ın indirmedığı bir hükümlerle hükmeden rabliğini ilan etmiş, o hükmü kabul eden hüküm vereni kendine rab

*kabul etmiş olur"* buyurmuştur.

Tabiî ki bu, içtihadın tarifi ve kıyasın sıhhati için nassın bulunmaması şartından anlaşıldığı gibi, bir nassla çelişmeyen görüş hakkındadır. Çünkü görüş nassın bulunduğu bir mesele hakkında ise nassı reddetmiş olur. Mesele hakkında nass bulunmuyorsa, yani "meskut-u anı" durumundaysa Allah'ın bağışını ve Resulullah'ın "*Allah onu affetmiş, bağışlamış, bağışını kabul edin*" sözlerini reddetmiş olur. Bu böyleyse ya bir nassla çelişen görüşü savunup kabul etmek ne durumdadır?

Bu yüzden insanların kendilerini taklit ettiklerini sandıkları ilk devir alimleri görüşleriyle çelişen bir nassı bulduklarında hemen o görüşten vazgeçer ve taraftarlarını o görüşü terketmeye çağırır.

İnsanlardan öylesi var ki hidayet üzeredir. Hüküm, ancak Allah ve Resulü'nündür. "Hüküm ancak Allah'ındır" <sup>[93]</sup> diyerek hakk'ı ehline bırakır. Selefin tavsiyelerini yerine getirir, onların yollarını izleyerek nassa muhalif düşen görüşlerinden vazgeçer.

Ve insanlardan kimi vardır ki kibirlenerek mezhep imamının sözlerini; tâbi olsunlar diye değil, ancak tevazu babından söylemiştir, diyerek yorumlar. Şüphesiz böylesi bir insanın aklından kuşku duyulur. Çünkü bu mezhep imamının, "Resulullah da bizim gibi bir insandır, sözleri alınır ve reddedilir. Bu yüzden onun sözüne ters düşen görüşlerimizden vazgeçemeyiz," dedikleri ve bu inançta oldukları mânâsına gelir. Bu ise hiçbir Müslümanın söyleyemeyeceği bir sözdür. Ve imamlara çok büyük bir hakarettir. Halbuki hiçbir Müslüman ilk devir alimlerinin "Biz değil sahabe alimleri ve sürekli Resulullah ile beraber olanları, bir kere bile Resulullah'ı gören sahabenin derecesine ulaşamayız" dediklerinden kuşku duymaz ve Sahabe görüşü varken bu alimlerin görüşüyle değil sahabe görüşüyle amel edilir", inancının dışında olamaz.

Resulullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "*Rabbime sahabemin benden sonra düşecekleri ihtilafları sordum. Bana 'Ey Muhammed, sahabilerin yıldızlar gibidirler, her birisi diğerinden daha parlaktır. Onların söyledikleriyle amel eden hak üzere olur.'*" dedi." Bu yüzden Resulullah (s.a.v.): "*Sahabilerim yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz*" demiştir.

Bu da, Kitab ve sünnetten nass bulunmayan meselede başkalarının değil, ancak sahabenin görüşünün hüccet olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu, sahabenin Resulullah'ı görmüş olmasından kaynaklanıyor.

Sahibini saçma sapan sözler söylemeye götüren cehaletten Allah'a sığınırız.

Bu konunun geniş açıklaması taklit konusunda gelecektir. <sup>[94]</sup>

## **İçtihad Kapısının Kapandığını Ve Bu Hususta İcma Bulduğunu Söyleyenlere Bir Cevap**

Şüphesiz insan için ilim kadar faydalı ve üstün bir vasıf yoktur. Çünkü Allah (c.c.) Resulüne "*De ki, ey Rabbim! ilmimi artır*" <sup>[95]</sup> emretmiştir ve seleften birisinin şöyle dediği rivayet edilmektedir. "ilmimi arttırmadığım bir günün sabahında Allah benim için o günü bereketli kılmasın". Ve

insan için cehalet kadar zararlı ve alçaltıcı bir vasıf da yoktur. "*Dirilerle ölümler bir olamaz*" <sup>[96]</sup> Cahillerin cesetleri daha mezara girmeden mezardadır.

Bazı tutucu taklitçileri, dört mezhep imamlarından sonra içtihadın olmadığı üzere icmanın hasıl olduğu ve bunun dinen zarurî olarak bilinmesi gerektiği tekellüfünde bulunarak hak üzere olan çoğu insanları tekfir etme saçmalığına götüren işte bu cehalettir.

Halbuki araştırmacı alimlerin kitaplarını biraz inceleyen ve din imamlarının konuyla ilgili birkaç sözünü bilen, ba iddianın gerçek dışı bir tekellüf olduğu ve aksini isbat etmeye gerek olmadığı kanaatine kolayca varır. Çünkü meşhur dört imamın dışında nice müctehid imamlar çıkmıştır ve taraftarları dört mezhep imamından sonra değişik İslâm bölgelerinde uzun zamanlara kadar kalmıştır.

İşte fazileti üzere ittifak edilen ve üstün bir konuma sahip olan İmam el-Cüneyd, dört mezhep imamlardan sonra olduğu halde Sevrî idi. Yani İmam Sevrî'nin mezhebini taklit ediyordu. Ondan başka Sevrî'nin daha nice taraftarları vardır ve dört mezhepten başka mezheplere uyan çok insanlar vardır. Örneğin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Salim el-Basrî, hocası Sehl b. Abdullah et-Tusterî'nin usulünü alarak icthad ederdi ve Basra'da çok sayıda taraftan vardı.

Endülüs halkı hicrî dördüncü yüzyıllara veya Emevîlerin oradaki yönetimlerinin sonlarına kadar Evzaî mezhebine uyardı. Hatta es-Selam şehri ve bağlı kasabalarda onaltı imamın taraftarları bir arada bulunuyorlardı. Mezheplerine ait eserler vardı ve onlarla amel edilirdi. Allah için hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan ve hakkı söylemekten kaçınmayan nice dindar, faziletli ve olgun alimler bulunmaktaydı.

Lanetlik Tatarların Abbasî devletinin sonlarına doğru, hicrî 656 senesinde İslâm halkına saldırıp kitaplarını yaktıkları ve nehirlere attıkları zamana kadar, durum böyleydi.

Bu faziletli asırlarda dört mezhep imamından sonra yaşayan nice imamlar ile onların etbainin, dört mezhep imamının taraftarları onlardan ilim aldıkları ve istifade ettikleri halde, şaşkınlıkta olduklarına ve hak üzere olmadıklarına nasıl hükmedilir? Bu, ne kadar hak ve insaftan uzak!

Allame el-Menavî, Zammu'd-Dirâyê kitabında dört mezhep imamı, Süfyan, Evzaî, Hanzalî, Zeyd b. Ali, İbn Main, İbn Ali el-İsfahânî, İbn Cerir et-Taberî ve başkalarını zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Bütün bu imamlar, Rabbleri katında akaid ve diğer meselelerde hak üzereler. Her kim bunlardan birisine özel bir meselede olsa bile uyarsa, dinini ve namusunu korumuş olur."

Allame Şabramellisî Haşiyetu'l-Mevâhibu'l-Ledünniye kitabında şöyle demiştir. "İnsanların uydukları mezhepler çoktur." Celaleddin es-Suyutî el-İlam bi İsa Aleyhisselam kitabında şöyle der: "Bu ümmetin müctehidleri sayılmayacak kadar çoktur. Sahabeden tut da günümüze kadar devam ediyorlar. Geçmiş senelerde kitapları yazılmış, taklit edilen on mezhebe kadar vardı. Bunlar meşhur dört mezhep, Süfyan-ı Sevrî, Leys b. Sa'd, İbn Uyeyne, İshak b. Raheveyhî, Muhammed b. Cerir ve Davud mezhepleridir. Her birinin mezhebiyle fetva ve hüküm veren tarafları vardı. Ancak hicrî beşyüzüncü yıldan sonra alimlerin ölümü ve talebelerin gevşekliğiyle mezhepleri yok oldu." Cem'u'l-Cevami'de bu on mezhep arasında Leys ve İbn Cerir'in mezhepleri yerine Süfyan b. Uyeyne ve el-Evzâî'nin mezhebi zikredilmiştir. Böylece uzun süre taklit edilen, meşhur mezheplerin sayısı onbire yükseliyor.

İbn Ferhun Tabakâtu'l-Malikiyye kitabında şöyle demiştir: "Her mezhep belli bir bölgede yaygınlaştı. Medine'de Malik b. Enes, Kûfe'de Ebu Hanife ve Sevrî, Basra'da Hasan el-Basrî, Şam'da, Evzâî, Mısır'da Şafîî, Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel'in mezhebi yaygın idiler. Ebu Sevrî'nin Bağdat'ta da taraftarları bulunuyordu. Sonra Bağdat'ta Ebu Cafer et-Taberî ve Davud İsfahanî yetiştiler. Eserler yazdırarak hadis ekolünün metodunu

savundular. Davud bu metodu aşarak kıyası reddetti ve bu her iki mezhebin nice taraftarı oldu. Bütün bu mezhepler İslâm âleminin değişik bölgelerine yayıldı. Yalnız Taberî ve Ebu Sevr'in taraftarları fazla çoğalmadıkları gibi, mezhepleri de uzun süre devam etmedi. Ebu Sevr'in taraftarları hicrî dördüncü yüzyılda, Taberî'nin ise beşinci yüzyılda yok oldular.

Davud'un mezhebi ise Bağdat, Fars bölgesinde, Endülüs ve Afrika'da yayıldı ve taraftarları çoğaldı. Yalnız günümüzde dumura uğradı.

İşte usüllerinden fer'î meseleler çıkartılmış, kaidelerine göre hükümler bina edilmiş, fıkıhları alınmış, kitapları okutulmuş, mezheplerine uyulmuş, alimlerce mezheplerini taklit etmenin cevazı üzere icma edilmiş müctehidler bunlardır. Yalnız günümüzde İslâm âleminde insanlar sadece şu beş mezhebe uymaktalar: Maliki, Hanefi, Şafii, Hanbeli ve Zahiri diye bilinen Davudî mezhepler. Şaranî el-Mizan kitabında şöyle demiştir: "Şayet, zamanımızda müctehid imamlardan birisinin derecesine kavuşmak mümkün müdür diye sorarsan, evet mümkündür, derim. Çünkü Allah herşeye kadirdir ve bunu reddeden zayıf bir delil bile yoktur. Allah'ın dini budur ve biz bu inançtayız."

Herhangi bir asrın müctehidlerden hali olup olmamasında alimler iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Nihayetti Resûlî'l-îbad kitabının yazan "Tercih edilen görüşe göre, 'alimlerin ölmesiyle ilmin alındığı' hadîsine dayanarak, bir asrın mutlak müctehid ve müntesip mutlak müctehidden hali kalması mümkündür. Yalnız Hanbelîler "Ümmetinden bir grup kıyamete kadar hak üzere olacaktır" hadîsine dayanarak hiçbir asrın mukayyed müctehidden bile hali kalması mümkün olamaz, demişler.

Şeyh Takiyuddin b. Dakiku'l-İd Şerhu'l-ünvan ve Şerhu'l-İlmam kitaplarında, İmamu'l-Harameyn el-Burhan ve Evsat kitabında Hanbelî mezhebinin görüşünü tercih etmişlerdir.

İmam Suyutî şöyle demiştir: Hanbelîler hiçbir asrın müctehidlerden hali kalması mümkün olamaz, demişlerdir."

Zerkeşî el-Bahr kitabında şöyle diyor: "Hanbelîlerin dışında ashabımızdan üstad Ebu İshak ve Zübeyrî de bu görüşü savunmuşlardır."

Üstad Ebu İshak şöyle demiştir: "Fukahanın 'Allah hiçbir asrı müctehidlerden hali bırakmaz' sözlerinin altında büyük bir sır vardır. Sanki bu Allah'ın onlara ettiği bir ilhamdır. Yani şayet Allah bir asrı hüccet olan müctehidlerden hali kılar, insanlardan mükellefiyet kalkacaktır. Çünkü 'teklif ancak açık hüccetle insanlara sabit olur. İnsanlardan 'teklif kalkarsa 'seriat' ibtal olur.'" Zübeyrî ise şöyle demiştir: "Dünya hiçbir zaman ve asırda Allah'ın dinini açık hüccetlerle kaim ve hakim kılacak müctehidlerden hali kalmaz. Çünkü hasmın dediği gibi bir asır müctehidlerden hali kalırsa, bütün dini farizeler ibtal olur. Dinî farizeler ibtal olursa Resulullah (s.a.v.)'in 'Kıyamet ancak şerli insanların başına kopar' dediği gibi, insanlara azab iner. Biz şerhlerle beraber ölmekten Allah'a sığınırız." Zerkeşî el-Bahr kitabında Zübeyrî'nin bu sözlerini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Zamanımızda bazı insanlar çok eskiden beri mutlak müctehidin olmadığını, çoktan beri ancak mukayyed müctehidin olduğunu söylemekte. Şüphesiz bu bir hatadır. Onlar, alimlerin görüşlerinden habersiz oldukları gibi, mutlak müctehid ile müntesip müctehid arasındaki farkı ve de mukayyed müctehid ile müntesip müctehid arasındaki farkı bilmemişler. Halbuki aralarında zikrettiğimiz fark vardır. Bu nedenle onlar çoktan müstakil müctehidin olmadığını söyledikleri halde, başka bir yerde mutlak müctehidin var olduğunu savunuyorlar. Bazı araştırmacı alimler, Nasiru's-Sünne İmam Ahmed hakkında şöyle demişler: "İmam Ahmed, sahih hadîse hiçbir görüşü, kıyası ve çok insanların sahih hadîse takdim ettikleri icmayı takdim etmezdi, imam Ahmed icmanın olduğunu söyleyenleri yalanlıyordu. Ve sahih hadîse takdim edilmesini doğru görmezdi, İmam Şafîî de "Hakkında hilaf olmayan meselede icma var denilmez" demiştir.

Abdullah bin Ahmed bin Hanbel şöyle demiştir: "Babamdan şöyle dediğini işittim 'İcma diye iddia edilen, bir yalandan ibarettir. İcmayı iddia eden yalancıdır. Nereden biliyor, belki de insanlar ihtilaf etmişlerdir, kendisi bilmiyor veya kendisine ulaşmamış; icma diyeceğine insanların ihtilaf ettiklerini bilmiyoruz desin. Bu, Bişr, el-Mürisî ve el-Asamm'ın iddiasıdır. Biz ise diyoruz ki, insanların bu meselede ihtilaf ettiklerini bilmiyoruz veya ihtilaf ettiklerine dair hiçbir haber bana ulaşmış değildir, desin.

İmam Ahmed'e göre: Muhalif kimseyi bilmemekten ibaret olan icma sabit olan hiçbir hadîse takdim edilmez. Çünkü takdim edildiği takdirde sahih nassların hükmü iptal olunur ve bir mesele hakkında görüşüne, muhalif kimseyi bilmeyenin bu cehaletini sahih hadîse takdim etmesi serbest olur.

Meselede muhalif kimseyi bilmediği takdirde durum böyle ise, meselede hilafın herkesçe açık olduğu ve araştırmacı alimlerce icma karşısındaki görüşün daha doğru olduğu takdirde durum ne olur?

Alimlerin icma hakkındaki görüşlerini dinledikten ve icma ile hilaf arasında sadece iki farkın olduğunu öğrendikten sonra, dinden bilinmesi gereken zarurî bir meseleden öte, icma dâvasını daha nasıl doğru bulursun? Hanbeliler hiçbir asrın müctehidlerden hali kalmasına cevaz vermedikleri halde, onlar ve nice araştırmacı alimlerin dinle hiçbir alâkaları yoktur iddiasına sahip kişi icmanın sıhhatine itibar eder mi?

Ölüyü taklit etme meselesindeki ihtilaf da icmanın sahih olmadığını destekliyor. Şüphesiz dâvalarını kendileri reddediyorlar. Çünkü icmayı tarif ederken "her asrın müctehidlerinin ittifakı" dedikleri durumda -ki kendilerince herhangi bir asır müctehidlerden hali olabilir- icmayı reddetmiş

olurlar. Çünkü icma edecek müctehid yoktur. [\[97\]](#)

#### 4- TAKLİD

Taklid kelimesinin sözlük anlamı, kolye takmak, vali atamaktır. Sahabeyi taklid, sözlerini kabul ederek ona uymak demektir.

Fıkıh istilahına göre taklidin anlamı; dine göre sözleri delil sayılmayan görüşleri din olarak kabul edilmeyen kimsenin mezhebini mezhep edinip ona uymaktır.

Taklid kelimesi sözlük mânâsı itibariyle müşterek bir lafızdır. Vermek mânâsına geldiği gibi almak mânâsına da gelir. Taklidin sözlük anlamı ile şer'î anlamı arasındaki münasebet gayet açıktır. Çünkü mukallid taklid ettiği meselenin hükmünü, uyduğu müctehidden alıyor ve ondan öğreniyor.

[\[98\]](#)

#### Hoş Görülmeyen Taklid

İslâm ümmeti Kitab, sünnet ve icma ile çelişen görüşleri savunmanın ve bilerek o görüşlere uymanın büyük günah olduğu üzere icma etmiştir. Bu icmadan yola çıkarak kıyas yoluyla neticeye kavuşan görüşlerin hoşgörülere görüş ve hoşgörülme görüş diye ikiye ayrıldığını hatırlatarak şöyle deriz:



Şer'î bir kaynağa dayanmayan görüş asla hoşgörülmez. Beyhakî'nin İmam Şafî'den naklettiği şu sözleri bu gerçeği şöyle açıklamıştır: "Şer'î ilimler

ikidir. Eser (Peygamberin hadîsleri) ve istinbattır." <sup>[99]</sup> Bir meselenin hükmünü öğrenmek isteyen varsa Kitaba, yoksa sünnete, o da yoksa sahabe sözlerine bakar. Belirtilen şekilde tatbik eder. Ancak aradığı mesele ile ilgili eser yoksa o zaman kıyasa başvurur. Varsa Kitap ile, yoksa sünnet ile yoksa sahabe sözü ile hükmü belirlenmiş eşi olan bir meseleye kıyas eder. Kıyas ancak böyle olduğu durumda geçerli sayılır. Şer'î bir delile dayanmadan ilim tahsil etmeye çalışanın misali, karanlık bir gecede içinde bir yılanın bulunduğu bir odun yükünü sırtında taşıyan oduncunun misalidir. Yılan ona sokuyor ama o hiç fark etmiyor." Ebu'l-Atâhiye ne güzel söylemiştir: "Ne her zaman zan gerçektir, ne de her kıyas doğrudur." Geçmiş konularda hoşgörülme rey ile ilgili reddedici nice delilleri zikrederek meseleyi aydınlatmıştık. Ancak hatırlatılmasında fayda vardır. Ebu Hureyre Resulullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Bu ümmet bir müddet Allah'ın kitabı ile ve bir müddet Resulünün sünneti ile amel edecektir. Sonra onları bırakıp, reye uyacaktır. Bunu yaptığında sapacaktır."*

Darekutnî Resulullah'ın su hadîsini rivayet etmiştir: "İsrailoğulları yetmişbir fırkaya ayrıldı. Ümmetim ise yetmişiki fırkaya ayrılacaktır. Ümmetime en zararlı olanı, Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kılan ve dini reye göre değerlendiren fırkadır. Ümmetimden, köpeklerin sahiplerine bağlandıkları gibi, heva ve heveslerine bağlanacak insanlar olacaktır."

İbn Şihab, Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Ey insanlar! Rey ancak Resulullah'tan kabul edilirdi. Çünkü ona Allah bildiriyordu. Bizim görüşlerimiz ise zan ve zorlamadır. Sakın sünnetin düşmanı olan rey ehline yaklaşmayın. Onlar hadîsleri ezberlemeyi güç buldukları için reye sarıldılar. Bu yüzden saptılar ve sapıttılar... Sakın reye yaklaşmayın."

İbn Mes'ud'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Her gelen sene öncekisinden şerlidir. Bir yıl diğerinden daha yağmurlu (bereketli) veya daha verimlidir. Ya da bir yönetici başkalarından daha hayırlıdır, demek istemiyorum. Ancak alimleriniz ve seçkinleriniz ölecektir. Sonra dini kendi akıllarına göre değerlendirip kıyas yapacak olanlar çıkacaktır, işte o zaman islâm kalesi sarsılıp ondan taşlar dökülecektir."

İbn Abbas şöyle demiştir: "Dinimiz Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetidir. Bundan başka rey ise kişinin hasenatından mı seyyiatından mı sayılır, bilemiyorum."

Ömer b. Hattab şöyle demiştir: "Yol Allah ve Resulünün gösterdikleri yoldur. Hatalı ve doğru olmayan reyi, insanlara din olarak göstermeyin." Hz. Ömer'in bu sözünü işiten bazıları onu rahmetle anarak şöyle demişlerdir: "Allah Ömer'e rahmet etsin. Sanki bunun olacağını biliyormuş gibi insanları onu yapmaktan sakındırmıştır. İşte asrımızda Allah'ın kitabına ve Resulünün sünnetine muhalif görüşler savunuluyor. Aykırı mezheplere uyulup onların din edinildiğine şahit oluyoruz. Kuşkusuz bu bir beladır."

Abdurrahman b. Mehdi, Hamd b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eyyüb'e görüşlerini neden anlatmıyorsun, diye sorulduğunda şu cevabı veriyordu: 'Eşeğe neden geviş getirmiyorsun diye soruldu. Eşek, bâtılı çığnemekten rahatsız oluyorum, cevabımı verdi.'"

Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet olunur: "Allah'a yemin ederim, bu insanlar beni camiden soğuttular. Hatta camiden evimin çöpünden daha çok nefret ediyorum." "Kimdir bunlar ey Ebu Ömer?" diye sorulduğunda, Şa'bî şöyle cevap verdi: "Reycilerdir onlar. Resulullah'ın hadîslerini anlattıkları zaman onu onlardan kabul edin, kendi görüşlerini söylediklerinde onu çöpe atınız. Din konularında kişisel görüş tıpkı ölü eti gibidir. Zaruret durumunda başka birşey bulunmadığı zaman yenilir."

İsa b. Ebi İsa Şa'bî'nin şöyle dediğini naklediyor: "Dininizde kıyas etmekten sakının. Allah'a yemin ederim, bunu yaptığınızda haramı helal, helâli haram kılarırsınız. Bu yüzden ancak sahabeden size ulaşan rivayetleri alınız. Hadîsleri bırakıp kıyasa yöneldiğinizde helak olursunuz."

Rebi b. Heysem'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Hakkında Allah'ın 'Yalan söyledin; ben onu ne haram kıldım, ne de men ettim' diyeceği birşey için 'Allah bunu haram kılmış ve menetmiştir' demeyiniz ve hakkında Allah'ın 'Yalan söyledin; ben onu ne helal kıldım, ne de yapılmasını emrettim' diyeceği birşey için 'Allah bunu helal kılmıştır ve yapılmasını emretmiştir' demeyiniz."

İmam Malik, ictihad ettiği meseleler hakkında "Biz kesin olarak böyledir demiyoruz, ancak böyle olduğunu zannediyoruz" derdi. Selef birşey hakkında bu helal veya haramdır, demeye cesaret etmezdi; ancak kötü buldukları şey hakkında bu kötüdür ve iyi buldukları şey hakkında bu güzeldir veya bundan sakınınız ve bu şekilde olduğunu göremiyoruz şeklinde ifadeler kullanırlardı. Asla bu helaldir veya haramdır, demezlerdi. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: Allah'ın size verdiği rızık var ya, onun bir kısmını helal, bir kısmını haram kıldınız."* Oysa helal Allah ve Resulünün helal kıldığıdır. Haram da Allah ve Resulünün haram kıldığıdır. Selef de bu yolu takip etmiştir, işte imamların İmamı Malik (r.a.) dünyadan vedalaştığı ve ahirete ilk adımını attığı günde kıyasla verdiği bütün görüşlerinden vazgeçmiştir ve büyük bir günahattan tevbe edencesine tevbe edip o görüşlerden kendini temiz tutmuştur. Çünkü o Kitap ve sünnetten başka kaynakları olmayan diğer imamlar gibi, Kitap ve sünnetten başka hiçbir şeyin kendisine nisbet edilmesini istemiyordu. Çünkü o, Allah'tan korkar ve peygamberden utanırdı. Bu yüzden İmam Malik talebelerine ve taraftarlarına o görüşlerden uzak kalmayı tavsiye etmiş, onlara uymaktan herkesi sakındırmıştır.

Bu büyük imamlara uyduklarını sanan insanlar, "Vahiyle çelişen sözlerimden sakınınız" tavsiyelerini yerine getirerek aynı şeyi niçin yapmıyorlar? Şüphesiz zamanımızın en büyük alimlerinin imanı, selef döneminde yaşayan en vasat bir kadının imanı ile karşılaştırılırsa, Allah'ın diledikleri hariç, kadının imanı daha ağır gelir.

Ayrıca Kur'an ve sünnetin dışında olan "rey" in geçersiz olduğu herkesçe eskiden beri bilinmektedir. Hatta Abbasi Devleti'nin dinî açıdan toplumun en duyarsız ve laubalisi olan bazı şair ve şarkıcıları "İmam Malik şarkı söylemeyi haram kılmıştır" diyenlere şu yanıtı vermişlerdir: "Ne oluyor sizlere, haram ve helal kılmak Malik veya başkasının elinde midir? Allah'a yemin ederiz ki, Resulullah bile ancak vahiy ile ve vahye dayanarak helal veya haram kılabilirdi." Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitabı*

*sana hak olarak indirdik"* <sup>[100]</sup> 'Kendin gördüğün gibi hükmedesin diye' dememiştir. 'Ancak Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye' demiştir. Hatta kendisine helal olan bak Meryem validemizin kıssasında olduğu gibi haram kıldığında Cenab-ı Allah ona hitab ederek şöyle

buyurdu: *"Ey Peygamber! Eşlerinin hatırı için Allah'ın sana helal kıldığını niçin haram kılıyorsun"* <sup>[101]</sup>

Zamanımızdaki insanlara ne oluyor da yaşantılarında bunu bir türlü uygulamıyorlar. Kur'an ve sünnete aykırı olsa bile ona tâbi olduklarını sandıkları imama ait görüşlerini kendilerine din edinip onun doğrultusunda Allah'a ibadet ettiklerini sanmaktalar. Bir mesele hakkında Kur'an-ı Kerim'den bir âyet veya Resulullah'tan sahih bir hadîs veya Kur'an ve sünnet doğrultusunda bazı müctehid imamların sözleri anlatıldığı zaman bazı insanlar buna haykırır, bid'at ve fişkı savunur ve ancak falan veya filanın görüşü ile tatmin olur. Yoksa hiç tatmin olmaz. Cenab-ı Allah böyleleri hakkında şöyle buyurmuştur: *"Allah tek olarak anıldığı zaman ahirete inanmayanların kalpleri nefretle çarpar. Ama Allah'tan başka putlar*



anıldığı zaman hemen yüzleri güler"<sup>[102]</sup>

## Rey Din Değildir

Cenab-ı Allah, ancak Kur'an'a uymamızı emretmiş ve başkasına uymayı sakındırarak şöyle buyurmuştur: "*Rabbinizden size indirilen kitaba uyun, ondan başka dostlar edinerek onlara uymayın. Pek az öğüt dinliyorsunuz.*"<sup>[103]</sup> Şüphesiz sünnete uymak kitaba uymaktır. Çünkü o kitabın

aynısıdır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: "*O, kendiliğinden konuşmamaktadır. Onun konuşması ancak bildirilen bir vahiy iledir*"<sup>[104]</sup> "Ben

ancak bana vahyolunana uyuyorum"<sup>[105]</sup> Şüphesiz Allah dinimizi Kur'anla tamamlamış ve içinde herşeyi açıklamıştır ve şöyle buyurmuştur: "*Biz*

*Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*"<sup>[106]</sup> İki kişinin tartışabileceği her meselenin hükmü Kur'an'da mutlaka açıklanmıştır. Bunu bilenler ancak bilirler. Çünkü Cenab-ı Allah insanlara her ihtilaf ve çekişmelerinde Kur'an'a dönmelerini emretmiştir. Kur'an'da herşeyin hükmü açıklanmış olmasaydı, Allah insanlara her meselede ancak ona dönmelerini emretmezdi. Çünkü bu durumda emretmesi muhaldir. Ama Kur'an'da açıklanması gereken nass, zahir ve mücmel gibi âyetler vardır. Bu yüzden peygamberi olan Muhammed'e bu görevi de vermiştir ve şöyle buyurmuştur:

"*İnsanlara indirilene açıklayasın diye sana Kur'an'ı indirdik*"<sup>[107]</sup> Resulullah'tan sonra Kur'an'ı açıklama görevi sahabe ve tabiîn alimlerine yüklendi. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: "*Halbuki o haberi peygambere veya kendilerinden buyruk sahibi olanlara götürselerdi, onlardan*

*sonuç çıkarmaya kadir olanlar onu bilirdi*"<sup>[108]</sup> İlim ve takva derecesine göre bu görevin alanı değişiyor. Cenab-ı Allah, şöyle buyurmuştur:

"*Allah'tan sakının, takva sahibi olun Allah bilginizi arttırır*"<sup>[109]</sup> Bu yüzden sahabe arasında bir konu hakkında bazen birbirine zıt hükümler meydana gelmiştir. Örneğin Hz. Ömer altı aylık evli olup çocuk doğuran kadının taşlanması hükmü verdi. Yalnız bunu gören Hz. Ali, Ömer'in bu hükmünü reddederek doğum ve emzirme âyetlerini bir araya getirip kadının altı ayda doğurabileceğinin her iki âyetten anlaşıldığını açıkladı. Bu yüzden Hz. Ömer, "Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu" derdi. Kur'an'da hükmü belirlenmeyen dinî bir mesele olsaydı, Cenab-ı Allah "*Bugün size*

*dininizi ve üzerinize olan nimetimi tamamladım. Din olarak sizin için İslâmiyeti seçtim*"<sup>[110]</sup> demezdi.

Bu gerçeği farkederek de usûlcülerce "kıyasın ancak hakkında hiçbir nassın bulunmadığı meselede caiz ve şer'î nassların bir kısmının açık bir kısmının da kapalı olduğunu bilersen, kıyas yapanların Resulullah'ın bütün hadîslerine vakıf olmalarını ve kıyas yapmaya kalkışan kişinin ancak mesele hakkında hiçbir hadîsin bulunmadığı takdirde kıyas yapabileceklerini açık bir şekilde kavramış olursun. Hakkında hiçbir hadîsin bulunmadığı meselenin hükmüne gelince, Resulullah (s.a.v.) bize şu tavsiyede bulunarak şöyle demiştir: "Muhakkak Allah bazı şeyleri sizlere farz kılmıştır ve bazı şeyler hakkında unutarak değil, ancak size şefkat için hükmünü belirtmemiştir. Onların ardına düşüp araştırmayın." işte hükmü açıklanmayan bir meseleyi araştırıp Resulullah'ın verdiği hükme aykırı bir hüküm veren kişi Resulullah'a isyan etmiş olur. Resulullah'ın hükmü, belirlendiği gibi, afdır. Çünkü o şöyle buyurmuştur:

"*Helal Allah'ın Kur'an'da helal kıldığıdır. Haram da Allah'ın Kur'an'da haram kıldığıdır, hükmünü belirtmediği şeyler ise affetmiştir. Allah'ın affını kabul ediniz.*"

Hükmü belirlenmeyen şeyin hükmü afdır. Yani onu yapan günahkâr olmaz, yapmayandan yapması istenmez. Bunun için, meseleler ikidir: Ya hükmü Kur'an veya sünnette açıklanmıştır ya da hükmü hiç açıklanmamıştır. Hükmü açıklanan mesele, açıklandığı gibidir. Hükmü açıklanmayan ise affedilmiştir. Ne onu yapmasından, ne de terk etmesinden sorumlu olur insan. Bütün bunlardan din hususunda reye hiçbir açıdan itibar edilemez olduğu anlaşılıyor. Çünkü şayet rey hükmü açıklanan bir mesele hakkında ise, bu Allah'ın hükmünü reddetmek olur; şayet hükmü belirlenmeyen bir mesele hakkında ise, bu Allah'ın affını reddetmek olur.

Bir mesele hakkında reye göre hüküm veren kişi ya mesele hakkındaki şer'î nassı gördüğü halde rey'e meyletmiştir -ki, şüphesiz bu, Allah'ın hükmüne muhalefettir; bu yüzden o rey kesinlikle reddedilmeli ve şer'î nass kabul edilmelidir- ya da hiçbir şer'î nassa dayanmadan mesele hakkında reye göre hüküm vermiştir -ki, şüphesiz bu Allah'ın yasaklarını çiğnemektir. Çünkü Allah reyî men ederek şöyle buyurmuştur:

"*Bilmediğin şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur*"<sup>[111]</sup> işte Allah reye tâbi olmayı yasakladığı halde bu yasağa uymayan, Kur'an'ı açıklamakla mükellef olan Resulullah'a uysaydı, onun için daha hayırlı olmaz mıydı?

Doğrusu bu Resulullah'ı hükümleri açıklamamakla itham etmektir. Çünkü Resulullah şöyle buyurmuştur: "Din hususunda reyine yer veren beni itham etmiş olur." Yani Kur'an'ı tebliğ etmemek ve açıklamamakla Resulullah'ı itham etmiş olur. Oysa hiçbir Müslüman böylesi bir ithamda bulunmaz.

Ayrıca "rey" gelişigüzel doğruya tevafuk etse bile hoşgörülmez. Çünkü o helal olmayan bir girişimdir ve kendi eliyle nefisini helake atmak, intihar teşebbüsünde bulunarak zehir içen kişi kendinde var olan cüzzam gibi bir hastalığa tevafuk ederek iyileşmiş ise tekrar o zehiri içmesi doğru değildir. Çünkü bu tevafuk her zehir içmede rastgelmez. İlk baştaki bir tehlike girişimi idi. ilginç bir tevafukla kurtuldu.

Şüphesiz hiçbir müctehid imam, kendi için ismet iddia etmiş değildir ve hiçbir müctehidin taraftan da onun için masum olduğu iddiasında bulunmamıştır. Durum bu olduğu zaman herhangi bir imamın söylediği söz ve yaptığı hareketin doğruluğunu gösteren şer'î bir nass bulunmuyorsa, onun söz ve hareketleri doğru olabileceği gibi, yanlış olma ihtimali de vardır. Cenab-ı Allah da onun doğru veya yanlış olduğunu bize göstermiş değildir. Bu yüzden biz meseleye şek ve şüphe gözüyle bakarız. Zira Resulullah şöyle buyurmuştur: "Dinde karışıklık yoktur ve her karışıklık da haramdır." Reyin şek ve şüpheden ibaret olduğunu gösteren şu gerçeğe iyi dikkat edelim: Reycilerin çok aşırı derecede ihtilaf ettikleri açık bir vaziyettir. Tek bir kişinin aynı mesele hakkında nice görüş ve açıklamalara sahip olması ve çoğu görüşlerinden vazgeçmesi ayrı bir vaziyettir. Bu görüşlerinden vazgeçmeleri onların yanlış ve hata olduğu inancından kaynaklanmıştır. Ancak şüphesiz reycinin savunduğu yeni görüş de, aynı hataya maruzdur. Çünkü o da yine zandan ibare olan bir "rey" görüştür. Bir mesele hakkında hata alanı geniş olduğu zaman tümünden sakınmak gerekir ki, ona düşülmesin. Kıyas gerçekten hak ve doğru olsaydı, bir mesele hakkında farklı görüşler ortaya çıkmazdı ve tek birşeyi bir alim helal,

diğeri haram kılmazdı. Zira hak doğru birdir. Bir mesele hakkında iki veya daha fazla görüş olduğu takdirde birisinin veya ikisinin doğru olmadığı bilinmelidir. Çünkü bazılarından "ilim üçtür; ya muhkem bir âyet veya kesin bir sünnet veya "lâedri" yani bilmemektir" şeklinde hadîs rivayet edilmiştir. Bu üç şey dışında ilim olmaz. Bunlardan sonra cehalet vardır. O ne Allah'ın, ne de Resulünün sözüdür. O Allah'ın indirdiğinden başkasıdır. Oysa Allah bize ancak kendisinden inen Kur'an'a uymamızı emrederek şöyle buyurmuştur: *"Rabbinizden size indirilen Kitaba uyun, ondan başkasını dostlar edinerek onlara uymayın"* [112]

Ama ne yazık ki çoğu insan bunun farkında değil. Hz. Alî şöyle buyurmuştur: "Üç şeyle birlikte hiçbir amel kabul olunmaz.: şirk, kibir ve rey." Hz. Alî'ye rey nedir diye sorulunca şu yanıtı verdiği naklolunmuşum "Allah'ın kitabını bırakıp kendi görüşünü kabul etmektir." Bütün bunlardan şu gerçek ortaya çıkmaktadır. Dinde reyin asla yeri yoktur ve şeriati sınırlayacak bir kaide ve usûl olamaz. Bilakis her meselenin aslı, kuralı ve kaidesi Kur'an veya sünnetin nasslarıdır. Bunlar ise ancak Resulullah aracılığı ile bilinir.

Şüphesiz reycilerin kendileri de bundan kuşku duyarlar. Zira onlar kendi görüşlerinin Allah ve Resulünün sözleri olmadığını bilirler. Bu yüzden onlar görüşleri için "Allah veya peygamber şöyle buyurmuştur" demeye güç yetiremezler ve "Bu mesele hakkında Allah'ın hükmünün bu olduğu üzere talakla yemin eder misiniz? denilse; hâşâ, asla, diye cevapta bulunurlar. İşte böylelerine, zâni olmaktan korkarsın da Allah'a yalan söylemekten korkmuyor musun, denilir. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Diliniz yalana alışmış olduğu için şu haram, bu helaldir demeyin.*

*Zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise kurtuluşa ermezler"* [113] Allah (c.c.) haklarında "Allah'a karşı yalan uyduran veya âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim var? Şüphesiz zalimler kurtuluşa ermezler" [114] buyurmuşken, nasıl kurtulurlar?..

Cenab-ı Allah çok yerde küfrü zulm ile ifade etmiştir. *"Kâfirler ancak zalimlerdir"* [115] Zulme, küfre ve şekavete götüren reyden daha büyük bir musibet ve felaket yoktur. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar Allah'tı bırakıp hahamlarını ve papazlarını rRabbleri olarak kabul ettiler"* [116]

Müslüman olmadan önce Hıristiyan olan Adıyy b. Hâtem bu âyeti duyunca Resulullah (s.a.v.)'e 'Biz onlara ibadet edip onları rabb edinmemiştik, ey Allah'ın elçisi' dediğinde Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Allah'ın helal kıldığını haram kıldıklarında siz de haram kılmıyor muydunuz? Ve Allah'ın haram kıldığını helal kıldıklarını da siz de helal kılmıyor muydunuz?"* Adıyy b. Hâtem evet diye cevap verince, Resulullah (s.a.v.) *"İşte onlara ibadet etmek ve onları rabb edinmek budur"* buyurdu.

Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Bilmediğin şeyin ardına düşme"* [117] *"Ey Muhammed! Senden önce herhangi bir kasabaya gönderdiğimiz uyarıcıya o kasabanın şımarık zenginleri sadece 'Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz' derlerdi. Gönderilen uyarıcı; 'Eğer size babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş isem de mi bana uymazsınız?' derdi. Onlar: 'Doğrusu sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz' derlerdi."* [118]

Cenab-ı Allah böylesi insanlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü gerçeği akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir"* [119] *"Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar 'Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak' derler. Böylece Allah onlara hasretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır."* [120]

Ve Cenab-ı Allah küfür ehlini azarlayarak şöyle buyurmuştur: *"Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir? 'Babalarımızı onlara tapar bulduk,' dediler"* [121] *"Rabbimiz! Biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik. Fakat onlar bizi yoldan sapturdular. Rabbimiz onlara iki kat azab ver. Onları büyük bir lanete uğrat"* [122]

Ata ve liderlere uymayı zemmeden, kötileyen daha nice âyetler vardır. Alimler bu âyetlerin kâfirler hakkında indiğine hiç aldırmadan, taklidin yanlış ve bâtil birşey olduğunu gösteren deliller olarak almışlardır. Çünkü benzerlik yönü küfür ile iman değil, körükörüne, dayanaksız biçimde uymaktır. Örneğin bir adam başkasına uyarak kâfir olur veya başka birisi başkasına uyarak günahkâr olur veya başkası başkasına dünyevî bir işte uyarak hataya düşer. Bunların her birisi körükörüne, hiçbir şeye dayanmadan diğerlerine uyma girişiminde bulunmuştur. Sonuç itibariyle her ne kadar birbirinden farklı iseler de, dayanaksız taklit etme itibariyle sergiledikleri tavırlar aynı şeylerdir. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah bir milleti doğru yola eriştirdikten sonra, sakınacakları şeyleri onlara açıklamadıkça, sapıklığa da sürmez. Allah şüphesiz her şeyi bilir"* [123]

Bu mânâdaki taklidin caiz olmadığı neticesini kesin ve çok güçlü delillerle elde etmemizden sonra ancak ve ancak Kitab ve sünnete ve onların mânâlarını destekleyen sözlere teslimiyet göstererek onlara uymak gerekli olur. Nitekim Resulullah'ın şu hadisleri de bu gerçeği desteklemektedir: İmam Şafî, İbn Abbas'tan Resulullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Kur'an-ı Kerim'de sizlere ne verilmişse ona göre amel etmelisiniz. Onu terkedenlerin hiçbir mazeretleri kabul olunmaz. Kur'an'da hükmü belirlenmeyen bir mesele var ise, o mesele hakkındaki sünnetimi almalısınız. Sünnetimde de yoksa, sahabilerimin sözlerini alınız. Şüphesiz sahabilerim gökteki yıldızlar gibidirler, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz. Sahabilerimin ihtilafları sizin için rahettir."*

Resulullah (s.a.v.) başka bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: *"Alimlerin ölmesiyle ilim yok olacaktır. Sonra insanlar bazı cahil kişileri baş edineceklerdir. Onlar hiçbir bilgi ve mesnede dayanmadan fetva verirler. Saptıkları gibi saptırırılar."* Ve Resulullah'ın şöyle dediği naklolunmuştur: *"Benden sonra ümmetim için korktuğum üç şey vardır. Bunlardan birisi alimin haktan kaymasıdır."*

İbn Abbas şöyle buyurmuştur: "Alimleri haktan kaydıkları zaman, vay taraftarlarının haline!" "Neden ey İbn Abbas" diye sorulduğunda, İbn Abbas şu yanıtı vermiştir: "Alim, bir mesele hakkında görüşünü belirttikten sonra, Resulullah'ın mesele hakkındaki hadîsini görünce, görüşünü bırakır ve sünnete döner; ama taraftarları ise halen onun eski görüşünü almaya devam ederler."

İbn Mes'ud şöyle buyurmuştur: "Hiç kimse din hususunda, iman ettiği zaman iman eder, inkâr ettiği zaman inkâr eder şeklinde başkasına uymasın. Bu çok kötü bir alışkanlıktır." Ve İbn Mes'ud "Başkası ile oturup sohbet etmeden hocanın hatasını farketmezsin" demiştir.

Abdullah b. Muğire şöyle buyurmuştur: "Sürülen bir koyunla başkasına uyan bir insan arasında hiçbir fark yoktur."

Asrında en faziletli insan lakabını alan Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ömer b. Ali'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur:

Bu şüpheler içinde uyuyorsun,

Ulur yatar da kalkmaz olursun,

Çalış ve uy Rabbinin kitabına

Ölürsen onunla git huzuruna

Uymuş herkes papazlarına

Savunur herkes hahamını

Hak için vardır tek bir kaynak

Ne var ki herkes mezhebini hak görür ancak

Ne kadar şaşkıncıdır bu gördüğüm

Ama tefrika bunun en şaşkıncısı

Zikrettiğimiz bütün bu rivayetler taklidi red ve taklit etmeyi men etmektedir. Yalnız alimler bunun yeni hadiseler hususunda alimlere uyan avam tabakasını içermediğini söylemişlerdir. Çünkü avam insanlar serî nasslan anlamaktan ve delil göstermekten acizdirler. Bu yüzden bilenlere sormalıdırlar. Çünkü ilim basamak basamaktır. En yüksek basamağa ulaşmak için ilk basamaktan geçmek lazımdır. Alimlerle avamın arasındaki mesafe budur.

Muhakkik alimler de şer'î nassların mânâlarını kavrayamayan avam insanların alimlere uymalarının gerekliliğine "*Bilmiyorsanız bilenlere sorun*" âyetini delil olarak göstermişlerdir ve avamdan sayılmayan orta derecede bilgili olanların doğrudan hadiselerle amel etmelerinin gerekliliğini söyleyerek, taklit etmelerini menetmişlerdir. Alimlerin ibarelerinden anlaşılabilir budur. Yalnız avamın alimlere uymalarının gerekliliğinde ihtilaf edilmemiştir ve "*Bilmiyorsanız bilenlere sorun*" âyeti ile avamın muhatap oldukları üzere ittifak sağlanmıştır" diyen Hafız b. Abdilber'in bu her iki meselede icmanın sağlandığı iddiasını bazı alimler eleştirerek şöyle demişlerdir: "Bu iki meselenin icma ile kabulü doğru değildir. Avamın alimleri taklit edebilmeleri hususundaki icma hasıl olmuş değildir. İsfehânî tefsirinde İmam b. Dakiku'l-İd'in şöyle dediğini anlatmıştır: "Bazı alimler avam insanın ancak şu şekilde ictihad edebileceğini söylemişlerdir: Avam bir insan birbiriyle çelişen beşeri görüşlerle fetva vermenin yaygın olduğu bu çağlarda bir müftüye "Allah ve Resulünün hükmü böyle midir?" diye sorduğunda şayet müftü "Evet böyledir" yanıtını verirse sözünü doğrudan alır ve başka da özel bir araştırma yapması gerekmez ve müftünün avama ilgili meselenin Kur'an ve sünnetten delilleri ve bu hükmü fıkıh usulünün hangi kaidesine dayanarak tesbit ettiğini açıklamasına gerek yoktur. Şayet müftü avama "Hayır bu benim görüşümdür" veya "falan fakihin görüşüdür" derse ya da onu susturursa veya ona hiç cevap vermezse, bu durumda avam insanın Allah ve Resulünün bu meseledeki hükmünü kendisine açıklayacak başka bir müftüye gidip ona sorması lazımdır. Selef alimlerin, özellikle dört mezhep imamların ancak Kitab ve sünneti bilen alimlerden fetvanın istenmesi hususundaki sözlerini takip edip araştıran kişi bu söylediğimizin doğruluğunu farkedebilir."

İmam Ahmed'in oğlu Abdullah şöyle demiştir: "Babama 'Adamın başına bir olay gelir. Fıkıh bilgisi olmayan hadisçilerden veya hadis bilgisi olmayan reycilerden başka, soracak kimseyi bulamıyor; ne yapmalıdır?' diye sordum. Babam bana şu yanıtı verdi: 'Reycilere değil, hadisçilere sorulmalıdır. Zayıf hadis reyden daha hayırlıdır.'" Ancak Kur'an veya sünnette hükmü açıkça belirlendiği ve delaleti güçlü bir nasstan hükmün alındığı bir mesele hakkında Allah ve Resulünün hükmü budur denilebilir. Bir meselede istihsalî, maslahat, sahabe sözü, taklid veya kıyasla varılan hüküm için asla bu Allah ve Resulünün hükmüdür denilmez. Çünkü Resulullah (s.a.v.) Müslümanlarla, Beni Kurayza'yı kalelerinde kuşattıktan birkaç gün sonra Beni Kurayza teslimiyet gösterdi ve Sa'd b. Muaz'ın haklarında vereceği hükümden razı olacaklarını belirtti ve Resulullah (s.a.v.) Sa'd b. Muaz'a şöyle dedi: "*Sen kendin gördüğün şekilde haklarında hüküm ver. Sen haklarında Allah'ın hükmü nedir bilemezsin.*"

Sa'd b. Muaz'ın verdiği hükmün ayısının Kur'an veya sünnette mevcut olma ihtimaline rağmen Resulullah (s.a.v.) Sa'd'a: "*Allah'ın hükmünü bilemezsin; kendin gördüğün şekilde hüküm ver*" dedi. Kur'an ve sünnetle çelişme ihtimalinin daha güçlü olduğuna göre kıyasa asla Allah ve Resulünün hükmüdür denmez.

Allame Kemaluddin Cafer b. Sa'leb Azfurî, Takiyuddin b. Dakiku'l-İd'in kendisinden onbeş sayfalık defter istediğini ve ölümün eşliğindeyken deftere birşeyler yazıp yastığının altına koyduğunu ve İbn Dakiku'l-İd'in ölümünden sonra defteri çıkartıp okuduğunda taklidi mutlak mânâda herkes için haram olduğu hakkında bir makaleden ibaret olduğunu anlatmıştır.

**b-** İbn Cerir, Bağavi ve çoğu müfessirler, "*Bilmiyorsanız bilenlere sorun*" âyetiyle ancak müşrik Arapların muhatap olduklarını söylemişlerdir. Çünkü müşrik Araplar Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini inkâr ettiler ve Allah'ın; Muhammed gibi bir beşeri elçi olarak insanlara göndermekten beri olduğunu söylediler. Bu anlayış içinde Araplar "Öyleyse Allah niçin bize bir melek göndermedi?" dediklerinde, Cenab-ı Allah onlara şu cevabı verdi: "*Kendilerinden bir adama 'insanları uyar ve inananlara, Rableri katında yüksek makamlar olduğunu müjdele' diye vahyettimiz insanların tuhafına mı gitti ki, kâfirler: 'Bu apaçık bir büyüdür' dediler?"* [124] "*Ey Muhammed! Doğrusu senden önce de kendilerine*

*kitaplar ve belgelerle vahyettiğimiz birtakım adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız kitablara (bilenlere) sorun*" [125]

İkinci âyette geçen "kitablardan"dan maksat, Tevrat'ı kitap edinen Yahudiler ve İncil'i kitap edinen Hıristiyanlardır. Müşrikler ancak Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inanan ehl-i kitabın inanacakları için Cenab-ı Allah onlara "*Gidin, kendilerine Allah tarafından kitap inen Yahudi ve Hıristiyanlara kendilerine gelen elçiler beşerden bir adam mı idiler, yoksa melek mi idiler' diye sorun*" dedi. Nitekim Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle

buyurmuştur: "*Ey Muhammed! Doğrusu senden önce de kendilerine kitaplar ve belgelerle vahyettiğimiz birtakım adamlar gönderdik*" [126] Yani, beşerden birtakım adamlar gönderdik, sizin sandığınız gibi gökten melekler göndermedik.

Şüphesiz bu âyetin zahiri de bu görüşü desteklemektedir. Bu yüzden âyet kesinlikle avam insanların mutlaka alimlere uymalarını ve görüşlerini din ve mezhep edinmelerini gerektirmiyor. Ama 'bu, avam insanlar bilmedikleri dinî meseleleri alimlere sormamalıdırlar, demek değildir. Avam taklid ederek değil, ancak başına gelen yeni bir hadiseyle ilgili olarak Allah ve Resulünün hükmünün ne olduğu güvendiği alimlere sorup öğrenerek Allah'ın Kitabına ve Resulünün sünnetine uyar; her ne kadar delilini bilmiyorsa da, alimin bildirdiği hükmün Allah ve Resulünün hükmü olduğu hususunda alime güvenmiştir. Şüphesiz avam bunu yaparken alime uymuş olmaz. Çünkü Allah ve Resulünün hükmünün alimin dediği , gibi çıkmadığını farkedemez hemen onu reddeder ve alimi savunmaz. Oysa mukallid böyle değildir. O ancak uyduğu müctehidin mesele ile ilgili görüşünü sorar. Kur'an ve sünnete aykırı olduğunu farketse bile ona uymaktan vazgeçmez. Hatta onu savunur ve sözlerini tevil ederek hak

göstermeye çalışır. Böylece "ittiba" ile "taklit" arasındaki fark açıklanmış ve İbn Dakiku'l-İd'in "Avam da ictihad eder" görüşü belirginleşmiş oldu. Afrika'nın kuzeybatısının muhaddisi İbn Abdilber: "Taklidin doğru olmadığı hususunda alimler ittifak etmişlerdir" demiştir. Taklidin hoşgörülmediği hususunda Kitap ve sünnette sayısız delil vardır. Ancak en açığı Cenab-ı Allah'ın şu sözleridir: *"Ey inananlar! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer birşeyde çekişirseniz (ihtilafa düşerseniz) -Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız-onun halini Allah'a ve peygambere bırakın. Bu hem hayırlı, hem netice itibariyle en güzeldir"* [127] Allah (c.c.) bu âyette ihtilaf ettiğimiz meselelerin halini Allah'a ve Resulüne havale etmemizi emretmiştir. Şüphesiz müctehid imamlar bazı meselelerde ihtilaf etmişlerdir. Bunun için bu meselelerin hükmünü Allah'a ve Resulüne havale etmeliyiz. Çünkü Allah bu âyette taklidi haram kılmıştır.

Yine Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: 'Rabbim sadece, açık ve gizli fenalıkları, günahı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır"* [128] Cenab-ı Allah bu âyette haramları dört mertebeye ayırmış ve en hafifi olan kötülükleri birinci mertebede, daha şiddetli olan günah ve haksızlığı ikinci mertebede, bundan da daha şiddetli olan Allah'a ortak koşmayı üçüncü mertebede almıştır. Sonra bütün bunlardan daha şiddetli olan Allah'a karşı bilmediği şeyleri söylemeyi dördüncü derecede almıştır. Şüphesiz "rey'in ne fıkhıta ne de ilimde yeri vardır. Dolayısıyla din hususunda "rey" Allah'a karşı bilinmeyen şeyleri söylemek olur.

Nitekim Allame Fûlanî "rey'in ilim ve fıkıh olmadığına dair sayısız delili sıraladıktan sonra şöyle demiştir: "Şayet birileri, 'Hoşgörülmeven taklid, Hak Teala'nın '*Rabbimiz! Biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik. Fakat onlar bizi yoldan saptırdılar, derler'* [129] buyurduğu gibi, ancak doğru yolda olmayıp sapık olan insanları taklittir. Doğru yolda olup hakkı gösteren alimlere taklid ise, Cenab-ı Allah bunu hiçbir zaman menetmemiştir" derse biz ona şu cevabı veririz: 'Kul Allah'ın Resulüne indirdiği Kur'an'a uymadıkça hidayet üzere olamaz. Şayet insan Allah'ın Resulüne indirdiği hükümleri biliyorsa, o hidayet üzeredir, taklitçi değildir; ama bilmiyorsa o kendi itibariyle şaşkın olan bir cahildir. Çünkü cahil, taklid ettiği kişinin hidayet üzere olduğunu ve hakkı söylediğini nereden bilsin?"

Şayet birileri dese ki: "Din hususunda zamanımızda uyulan müctehid imamların hak ve hidayet üzere olduklarını sizler kabul ediyorsunuz. Peki onların yolundan gidip onlara uyanların niçin hak ve hidayet üzere olduklarını kabul etmiyorsunuz?" Buna cevaben şöyle deriz: Şüphesiz avamın müctehid imamlara uymaları, onların o imamın yolunda olmadıklarını gösteriyor. Çünkü müctehid imamların dinî meselelerde metodları Kitap ve sünnete uymak ve başka hiçbir şahsın görüşüne uymamaktır. Hüccet ve dayanak olan Kitap ve sünneti bırakıp Allah, Resulü ve müctehid imamların yasakladıkları bazı insanların görüşlerine uyan, şüphesiz onların yolunda olmadığını, hatta onlara muhalif olduğu gösteriyor. Ancak Kitap ve sünnete uyan ve müctehidlerin "Nass varken sözlerimizi bırakın" tavsiyelerini yerine getiren kişinin, onların yolunda olduğu sayılır. Din hususunda taklit etmek bu derece yasaklandığı ve inkâr edildiği halde, taklidin vacib olduğu ve dört mezhep imamına indirildiği nasıl savunulabilir? [130]

## Bir Kısım Alimlerin "Taklid"i Dört İmama İndirgemeleri

İctihad konusunda, dört mezhep imamından sonra ictihad kapısının kapandığı ve yeni müctehidlerin çıkmadığı iddiasının doğru olmadığını yeterince ispat etmiştik. Bu konuda ise meseleyi doğrudan ilgilendiren bazı açıklamalara geniş bir şekilde yer vereceğiz.

Allame Muhyiddin Rumî Risale kitabında şöyle demiştir. "Hiç kimse için dört mezhepten birisine bağlı kalmak gerekli değildir. Bilakis faziletli sahabe ve tabiîn asırlarında olduğu gibi, herkes her konuda istediği, beğendiği her müftüye 'Allah'ın hükmü nedir?' diye sorabilir, İmam İbnü'l-Hümmam ve cumhurun kabul ettiği bu görüşü İmam Nevevî de destekleyerek şöyle demiştir: "Kur'an ve sünnete baktığımızda hiç kimsenin dört mezhepten birisine bağlı kalmasının gerekmediğini görürüz. Bilakis kasıtlı olarak ruhsatları aramaksızın, kişi istediği müctehide veya tevafuk eden bir müftüye fetva sorup ona uyabilir. Sanırım buna cevaz vermeyenlerin tavrı, insanların kasıtlı bir şekilde ruhsatları aramaları endişesinden kaynaklanıyor."

Bazı alimler "Avam insan belli bir mezhebe bağlı kalmalı mıdır? Yoksa istediği kişiden fetva alır ve ona uyar mı?" şeklinde sorarak meseleyi ele almışlardır. Örneğin Allame İbn Hacer Tuhfe kitabında Herevî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bize göre avamın herhangi bir mezhebe bağlı kalması gerekmez. Kalaid bakış kitabında da şöyle denmiştir: "Belli bir mezhebe bağlı kalmak gerekmez ve mezhebimize göre avam insanların mezhepleri yoktur."

İkaz kitabında ise şöyle denmiştir: "Doğrusu herhangi bir mezhebe bağlı kalmak vacib değildir. Çünkü vacib ancak Allah ve Resulünün vacib kıldığıdır. Oysa Allah ve Resulü hiç kimseye herhangi bir insanın mezhebini alıp ancak ona uymasını vacib kılmış değildir. Şüphesiz selevin yaşadığı faziletli asırlar gelip geçti. Böyle birşeye asla rastlanmadı. Doğrusu, her ne kadar bir mezhebi kendine mezhep edinse de avamın mezhebi olmaz. Çünkü ancak hükümleri delillerinden alabilen usûl sahibi olan veya belli bir mezhebin fıkıh kitaplarını okuyup mezhep imamının fetvalarını bilen birinin mezhebi olur. Böyle olmayan, meselâ İmam Malik'e uyduğunu sanan kimse sadece sözle ben Malikiyim demesiyle Maliki olmaz. Bu, nahiv ilminin ne olduğunu bilmediği halde, ben nahivçiyim diyen kimsenin söz ve iddiası gibi, faydasız bir söz ve yalan bir iddiadır ancak. Avamın belli bir mezhebe nisbet edilmesinin doğruluğu asla düşünülmez; nisbet edilmesini kabul etsek bile, ne ona, ne de başka herhangi bir insana herhangi bir alimin görüşlerini alıp sadece ona uyması ve başka alimlerin sözlerini reddetmesi gerekli olur.

Şüphesiz bu, İslâm ümmetinde yeni oluşan çirkin bir bid'atır. İslâm ümmetinin alimlerinden asla bunu kabul eden olmamıştır. Zira onlar insanlara böyle birşeyi gerekli kılmaktan beridirler. Bu bid'atın daha çirkinini alimlerden sadece birisine uymak gerektiği bid'atıdır. Bundan daha çirkinini sadece dört mezhepten birisine uymanın gerektiği bid'atıdır. Ne saçma birşeydir bu. Sahabe tabiîn ve tebe-i tabiîn ve İslâm ümmetinin diğer alimlerinin mezhepleri yok olup bitti; imamlar ve fakihler arasında sadece dört kişinin mezhepleri mi kaldı? Hiçbir imam bunu söylememiştir ve kimse savunmamıştır. Bunu ifade eden tek bir kelime bile dile getirilmiş değildir.

Allah sahabe ve tabiîne neyi vacib kılmışsa, onlardan sonrakilere aynısını vacib kılmıştır ve kıyamet gününe kadar Allah'ın hükümleri keyfiyet açısından farklı olsa da mahiyet itibarıyla asla değişmeyecektir.

Ancak avam insanın herhangi bir mezhebe bağlı kalmasını doğrulayanlar şöyle diyorlar: "Avam insan mensub olduğu mezhebin ancak hak olduğu



inancındadır. Bu yüzden inancı gereğince o mezhebe bağlanmalıdır." Şüphesiz bu açık bir hatadır. Çünkü şayet böyle olması doğru ise, o zaman mensub olduğu mezhebe , mensub olmayan herhangi bir alimden fetva istemesi ve daha racih olsa bile başka bir mezhebe uyması haram olur ve hatta Resulullah'ın, imamının mezhebine muhalif olan bir hadîsini veya sahabe ve dört halifenin sözünü gördüğünde hadîs ve sahabe sözünü bırakıp mensub olduğu İmamın mezhebine uyması lazım gelir. Oysa bu asla kabul edilir birşey değildir. Bunun da doğru olmadığını ortaya çıkması ile "Avam istediği kişiden fetva alır. Dört mezhebin etbalarına ve başka diğer alimlere de uyabilir" görüşünün doğru olduğu belirlenmektedir ve ümmetin icmasıyla ne avama, ne de müftüye dört mezhepten birisine bağlanmaları vacib olur.

İmam Sened b. Anan şöyle demiştir: "Fıkhın kaynağı Kitab, sünnet, icma ve kıyastır. Fıkhın furu' meselelerine ulaşmak için gerekli iki şart vardır:

a. Çağındaki fakihlerin mezheplerini detaylı bir şekilde bilmek, ki yeni bir hadiseye hüküm ararken varsa icmaya muhalefet etme vebaline girilmesin.

b. Furu meseleleri şer'î delillerine dayandırabilmek, ki fakih ilmî bir neticeye varabilsin. Çünkü ilim ancak ilmî metodlarla elde edilir, ilim kendiliğinden elde edilmez. Yoksa herkes ilmî meselelerde eşit olurdu. O zaman, şüphesiz kendiliğinden elde edilmeyen ilim, ancak hüccet ve şer'î delillerle elde edilir. Şer'î deliller Resulullah'a dayandığı için ondan bize ulaşan sözlere bakmak gerekli olur. Resulullah'tan bize Kur'an ve sünnet ulaşmıştır. Bu yüzden karşılaştığımız yeni hadiselerin hükmünü Kur'an ve sünnet'i kaynak alarak öğrenebiliriz. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:

*'Halbuki o haberi peygambere veya kendilerinden buyruk sahibi olanlara götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya kadir olanlar onu bilirdi.'* [131]

Ayrıca fer'î bir meselenin hükmüne bazen asrın bütün müctehidlerinin ittifakıyla ulaşılır. Dolayısıyla müctehidlerin ittifakı da fer'î meselelerin hükmüne varmak için meşru bir yol olur. Çünkü anlama kabiliyetinde ve istinbat metodunda birbirinden farklı olan müctehidlerden bu büyük kitlenin tek bir mesele hakkında aynı neticeye varmaları var olan şer'î bir nassa dayandıklarını gösteriyor. Şüphesiz bu da icmanın hüccet olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla icma ile amel etmek haddizatında şer'î bir nassla amel etmektir. Çünkü icma şer'î bir delili içermektedir. Ya da icma haddizâtıyla hüccettir. Çünkü Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *'Doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra peygamberden ayrılıp,*

*inanmaların yolundan başkasına uyan kimseyi döndüğü yöne döndürür ve onu cehenneme sokarız'* [132] Ve Sahih-i Buhari'nin rivayetiyle Resulullah (s.a.v.) da şöyle buyurmuştur: *'Bu ümmet kıyamet gününe kadar kendisine muhalefet edenlere hiç aldırmadan hakkı kaim edecektir...'*

Sonra İmam Sened b. Anan sözlerini şöyle sürdürüyor. "Şer'î bir delile dayanmadan dinî meselelerde sadece taklid ile yetinmek akıl kârı değildir. İstisnasız herkes için taklid etmek haramdır, demiyoruz. Ancak biz hükümlerin delillerini ve fakihlerin sözlerini bilmeyi gerekli buluyoruz ve avamın da alim birisine uymasını vacib görüyoruz.

Ancak ölü bir müctehide uyma hususunda ihtilaf vardır. Tercih edilen görüşe göre, yaşayan bir müctehid bulunmadığı zaman ihtiyaç esnasında o taklid edilir. Ölmüş olan müctehidin fetvaları bir kitapta güvenilir ravilerden nakledilerek muhafaza edilmişse ve avamın başına kırsal bir bölgede bir hadîse geldiği zaman ve fakihlere ulaşması zor olmakla birlikte başına gelen hadîsenin zamanının geçmesinden korkarsa, örneğin bir hayvanı keserken besmele getirmeyi unutmuş veya yanında yabancı bir kadın ölmüş, acaba onu yıkar mı, yoksa teyemmüm mü alır diye ne yapacağını bilmediği zaman, o kitapta bulunan fetvayı alır ve ona uyar. Şüphesiz ölmüş bir müctehidin fetvasını almak asılsız arzu ve hevaya uymaktan daha evladır. Çünkü kitapta bulunan fetvanın aslı vardır. Bu , yüzden asılsız hevaya uymaktan daha evladır.

Alimlerin ittifakıyla taklid hiç kimse tarafından ilmî bir yol olarak kabul edilmiş değildir. Bu yüzden taklid eden kimse ilimle vasıflanamaz. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *'İnsanlar arasında hak ile hükmet.'* "Ey Muhammed! Doğrusu insanlar arasında Allah'ın

*sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitabı sana hak olarak indirdik; hakkı gözet, hainlerden taraf olma'* [133] "Bilmediğin şeyin ardına düşme;

*doğrusu kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur'* [134] "De ki: Rabbim sadece açık ve gizli fenalıkları, günahı, haksız yere

*tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyi Allah'a ortak koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'* [135]

Şüphesiz ilim birşeyi hakikati üzere bilmektir. Bundan yola çıkarak, taklid eden kişiye soruyoruz: Bir meselenin hükmü ile ilgili farklı görüşler varsa, taklid ettiğin kişinin görüşünün doğru ve diğerlerinin yanlış veya bir görüşün diğer görüşten daha doğru olduğunu nasıl bilirsin? Kuşkusuz vereceği her yanıt karşı görüş için de geçerli olacaktır, kendi aleyhine döner.

Şayet denilse ki, kıyasla varılan zannî hüküm için de aynı şey denilemez mi? Zann gerçek olmadığına göre, kıyasla vardığımız hüküm nasıl gerçek ve hak olduğunu söylüyorsunuz?

Bu itiraza cevap şöyle deriz: "Şeriata dayalı olarak varılan zannî bir hüküm ile amel etmenin gerekli olduğundan kuşku etmiyoruz. Çünkü biz böylesi durumlarda sadece zan ile yetinmiyoruz. Ancak zannın dayandığı kat'î delile dayanarak onunla amel etmenin vacib olduğunu söylüyoruz."

Bunu bir örnek ile açıklayacak olursak deriz ki: "Hüküm verecek olan hakim bir delile dayanarak kendisinde mesele hakkında bir zan hasıl olduğu zaman, hüküm vermenin gerekliliğinden kuşku etmez. Çünkü hüküm verme gerekliliği sabit olan kat'î delile dayanmıştır. Kat'î delile dayanmakla sabit olan zan sonucunda karar verir. Fetva vermenin de bu hususta hüküm vermekten hiçbir farkı yoktur."

Taklide gelince, o hiçbir delile dayanmadan başkasının sözünü kabul etmektir. Mukallid kat'î bir delile dayanmadan uyduğu kişinin sözlerinin doğruluğunu nereden bilsin." Ayrıca avamın bağlı kalarak sadece bir mezhebe uyması zaten sonradan oluşan bir bid'attir. Çünkü örnek aldığımız sahabiler gelip geçtiler. Zamanlarında uyulan ve okunan mezhep sahibi herhangi bir adamı göremiyoruz. Karşılaştıkları yeni bir hadîse olduğu zamanlarda ancak ve ancak Kur'an ve sünnete ya da şer'î bir nassın bulunmadığı zaman kıyas yoluyla varılan görüşe müracaat ederlerdi. Tabii de aynı şekilde Kur'an ve sünnete müracaat ederdi. Kur'an ve sünnete cevap bulamadıkları zaman sahabe icmasına müracaat ederdi, tema da olamayınca icthad ederlerdi ve bir kısmı sahabe sözünü icthaddan daha güçlü bularak sahabe sözünü alırdı. Tabiiinden sonra hicrî 179'da vefat eden imam Malik, hicri 150'de vefat eden İmam Ebu Hanîfe, hicri 150'de dünyaya gelen İmam Şafii ve hicri 164'de dünyaya gelen İmam Ahmed b. Hanbel'in buldukları üçüncü asır geldi. Hakeza onlar da aynı seleflerinin çizgisinde yürüdüler. Zamanlarında uyulan ve okunan herhangi bir kişiye mensub bir mezhep yoktu. Bu imamların taraftarları ve talebeleri de bu çizgiden kaymadılar. İmam Malik'in taraftarlarından kendisine çok meselede muhalefet eden nice talebelerinin olması bunu doğrulayan bikanittir. Çünkü onlar da icthad etme gücüne sahip idiler ve icthad malzemelerini toplamışlardı. İşte Resulullah (s.a.v.) bu ilk üç asırda yaşayanları överek şöyle buyurmuştur: "Nesillerin en hayırlısı benim çağdaşlarım, sonra onları takip edenler, daha sonra müteakiben gelenlerdir." Ayrıca taklidçilerin şaşırtıcı yönleri, taklid etmeyi meşru göstermek



için selefin de takiid ettiği ve mezhep edindiği iddiaları olmuştur.

Şayet taklidçilerden birisine "İmam Malik hangi mezhebe uyardı?" diye sorarsan sana yanıt veremez. İsa b. Dinar İmam Malik'in mezhebini Endülüs'te yaymadan evvel Endülüslüler İmam Evzaî ve Mekhul'un mezhebine uyarlardı. Bu tarihî gerçek gözönünde olduğu halde dört mezhepten hariç başka mezhebin olmadığı iddiasında nasıl bulunuyorlar? Ancak taklitçiler bu gerçeklere karşı yanıtız kaldıklarında ve aklen kabul edip nefsen reddettiklerinde şöyle derler: "Biz fetva ve hükümlerin kaynağının ancak Kur'an, sünnet, icma ve kıyas olduğunu inkâr etmiyoruz. Yalnız bu kaynaklara dayalı hüküm çıkartma ve icthad etme yükünün altından kim çıkar?" Onlara cevaben deriz. "Biz bunun altından çıkarız ve bu kaynaklara dayanarak biz hüküm çıkartırız. Kuşkusuz İmam Malik'in zamanında var olan her ilmin günümüzde de kapısı açıktır. Öğrenip kullanmak isteyene hiçbir engel yoktur ve icthad etmek isteyen her ilimde uzman olması şartı da yoktur. Çünkü biz biliyoruz ki sahabeler ilimde farklı seviyelerde idiler. Halifenin sıradan herhangi bir Müslümana fetva sorduğu ve onun görüşü ile hüküm verdiği defalarca tekrarlanmıştır.

*Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur"* [136] Hz. Ebubekir ve Ömer vefat ettiklerinde henüz Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberlemiş değillerdi. Hz. Ali'den ise farklı rivayetler vardır. Ayrıca Hz. Ömer Resulullah'ın çoğu hadiselerle ilgili hadislerini yanında bulunan sahabilere sorardı. Aynı şekilde hareket eden Hz. Ebubekir'e torunu ölen bir kadın gelip mirastan hakkını isteyince, Hz. Ebubekir ona şöyle söyledi: "Kur'an'da sana düşen hiçbir payı göremiyorum ve sünnette de bildiğim yoktur." Ancak bunu duyan Muhammed b. Mesleme, Hz. Ebubekir'e Resulullah'ın nineye altıda bir verdiğine şahit olduğunu söyleyince, Hz. Ebubekir'in mirasın altıda birini ona verdiği nakl olunmuştur. Ve İmam Malik, Ebu Hanife ve benzeri bazı müctehidler Arap dili ve gramerinde fazla bilgili değillerdi. Evet müctehidin her ilimden çoğunu bilmesi mutlaka gereklidir, ki bütün imamlar bundan paylarını yeterince almışlardır, imamlar, ilme ve dinde icthad etmeye girişenin fer'i meseleleri ve delillerini, fer'i meselelerin delilleriyle bağlantısını, bir meseleyi benzer başka bir meseleye bağlatmayı, veya benzer olmayan bir meseleden ayırd etmeyi, tearuz durumunda tercih etmeyi bilmesini gerekli görerek kollarını sıvadılar. Ve, taharet, ibadat, alış-veriş, nikah, kaza, şahitlik gibi muamelat ile cinayet, miras ve fikhın diğer furu meselelerini kapsayan teorik kaideleri öğretip birarada toplatılar. Her mesele ile birlikte Maliki, Hanefi ve Şafî gibi meşhur mezheplerin arasında ihtilafı da zikrettiler.

Ayrıca her mesele ile beraber hakkında Kur'an'dan varid olan nass, zahir, âmm, mefhum ve delilü'l-hitab gibi istidlal yönleri zikretmekle birlikte; nâsîh, mensuh, mücmel, mübeyyen, mutlak, mukayyed, zahir, muhtemel, sarîh ve kinaye olan âyetleri de açıkladılar. Ve gramer açısından harflerin mânâlarını da beyan ederek her harfin ifade ettiği özel mânâyı tesbit etmişlerdir. Örneğin "vav" harfinin cem'i, "sümme"nin tertibi, "fe"nin aralıksız tertibi, "min"nin ba'ziyeti ifade ettiğini söylemişlerdir ve kelimelerin hakikat ve mecaz mânâlarına da değinerek kelimelerdeki gizlilikleri aydınlatmışlardır. "Lems" kelimesinin çımadan kinaye edilmesi bunun bir örneğidir.

Ve her mesele ile ilgili sünnetten sahih, meşhur, muzdarib ve illetli gibi hadisleri de zikretmekle birlikte, hadisleri sıhhat derecesine göre ayırmışlardır. Hadîsi hadîs ile ve âyeti hadîs ile karşılaştırma şeklini, Kur'anı sünnetle tahsis veya takyid etme şeklini, hangi durumda sünnetin Kur'an'ın zahirine tercih edileceğini ve buna benzer kolayca varılamayacak, rahatça tesbit edilemeyecek kaideleri harika bir şekilde ve talebenin kısa sürede idrak edebileceği, anlayacağı bir tarzda öğrenmek isteyen herkesin önüne sermişlerdir.

Bununla birlikte, icmanın nasıl gerçekleşeceğini açıklayarak, gerçekleşmesi çağrısında bulunmuşlardır. Hakkında ittifakın sağlandığı meseleleri belirtmişlerdir. Kıyası da ele alarak kıyas-ı celî ve kıyas-ı takribî gibi çeşitlere ayırıp derecesine göre kıyasın bütün çeşitlerini sıraladıktan sonra kıyasın gerçekleşmesi için bulunması gereken illeti de inceleyerek fasit, mütenakız ve etkili olmayan illetleri birbirinden ayırmış ve sonra geçerli illeti açıklayarak tercih etmişlerdir. Delalet-i iktiza gibi, nassların delalet çeşitlerine de değinerek geçerli ile geçersiz ayırd etmiş ve daha nice usûl kaidelerini kolay bir şekilde açıklayarak hazır lokma gibi talebelerin önlerine sermişlerdir. Öyle ki artık bu tür meseleler talebeler için gaza hikâyelerinden daha kolay gelmektedir ve bu konuları tartışmak için açık oturumlar ve görüşmeler düzenlemeyi âdet edinmişlerdir. Artık fikh usûlü ve kaideleri ile ilgili kocaman bir kitabın okunması ve ezberlenmesi talebelere kolay gelirken, delillerden soyutlanmış usûl kaidelerine dayanmaksızın sadece taklitten ibaret bir şekilde meseleleri ele alan, elkitabı kadar küçük bir kitaba bakmak bile zor gelmektedir. Müctehid alimler bunu yapmakla fikhın furu ve usûlünü, furu usûle dayandırma keyfiyetini bir arada toplamayı becererek tam hakkıyla açıklamaya muvaffak olmuşlardır.

İşte bu, Allah'ın müctehid alimlere verdiği bir lütuftur. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Lütuf, Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir; Allah büyük lütuf sahibidir"* [137] Kuşkusuz alimler müctehidin kelim ilminde farklı bir seviyede olmasını şart koşmamışlardır. Ancak müctehidin kelim ilmi ile ilgili temel bilgilerden haberdar olup olmamasında ihtilaf sözkonusu olmuştur. Ebu Tayyib bunu şart kılarken, çoğu alimler bunun şart olmadığını savunarak müctehidin ancak fetva vermek istediği hadîse ile ilgili nass ve kaideleri bilmesi yeterlidir, demişlerdir. Zira kelim ilminin sosyal hadiselerle herhangi bir bağlantısı yoktur. Kelim ilmi, doğrudan itikadın sıhhatini alâkadar eder. Açıkladığımız gibi, avam sahih, doğru bir itikada fazla düşünmeden sahip olabiliyor.

Şayet birileri derse ki: "Biraz Önce bahsettiğiniz meselelerin öğrenilmesi ve usûl kaidelerinin uygulanması herkese kolay gelmez ve herkesin o seviyeye ulaşması mümkün değildir denecek kadar zordur." Biz dediğini tasdikleyerek ona şöyle deriz: Evet, doğru dedin, imamet derecesine ulaşmayı Allah herkese değil, ancak bazı insanlara nasip kılar. Herkese hakkını tanımalıyız, taklit ancak cahil avamlar için caiz olabilir. Çünkü

Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Bilmiyorsanız, kitablara (bilenlere) sorun"* [138] Cenab-ı Allah böylelikle bilmeyen herkese bilenlere sormayı emretmiştir. "Emr" sîgası vücubiyeti ifade ettiğine göre alimlere tâbi olmanın vacib olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine Cenab-ı Allah, şöyle buyurmuştur: *"İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyararak*

*üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler"* [139] Ve bu âyette de uyarıcıların dinde fikh, ilim sahibi olmaları gerekli kılınmaktadır. Taklidi savunanlara İmam Malik'in şu sözü hiç mi ulaşmamıştır: "Alimler bir kişinin fetva vermeye ehil olduğunu söylemedikçe, velev ki alim olsa da, fetva vermesin." İnsanların bid'atları savunduklarını ve taklidi bir sîgmak olarak kabul ettiklerini, hatta onun hak başkasının bid'at olduğunu sandıklarını gördüğümüz için, bu konuyu epeyce uzattık. Ancak bu yaptıkları garipsenilmez. Çünkü Cenab-ı Allah

öylesi insanlar için şöyle buyurmuştur: *"Bununla doğru yola girmedikleri için de bu eski bir uydurmadır derler"* [140] Hz. Ali de şöyle buyurmuştur: "İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır." İkaz kitabının sahibi, İmam Sened'in bu minvaldeki uzun sözlerini naklettikten sonra şöyle der:

"Allah ondan razı olsun, Sened bunları söylerken ne doğru söylemiştir. Kuşkusuz belirli bir şahsa uyup Kur'an'a muhalif olsa bile onun görüşlerini din ve mezhep edinircesine savunmak, kötü bir bid'attır ve lanetli İblis'in Müslümanların aralarında buğz ve düşmanlığı sergileyip onların topluluklarını dağıtmak ve birliklerini bozmak için Müslümanlara kabul ettirdiği çirkin bir huydur. Herkesin uyduğu müctehid imamını, sahabeden de üstün gördüğünü görüyorsun. Uyduğu müctehidin mezhebine muvafık bir hadîse rastlanıldığı zaman son derece sevinir ve onu araştırmadan kabul eder. Fakat başkasının mezhebini teyid eden, nesih ve tearuz gibi illetlerden uzak sahih bir hadîse rastlandığı zaman ise, nice uzak ihtimallere göğsünü açarak hadîsten yüz çevirir. Sarih nasllara, sahabe ve tabiîn sözlerine muhalif olduğu halde uyduğu imamının mezhebini tercih etmek için taştan dere çıkartmaya çalışır. Hadîs kitaplarından birisine şerh yazdığı zaman uyduğu imamın mezhebi ile çelişen bütün hadîsleri gerçek mânâsından saptırır. Bunu yapamayınca hiçbir delile dayanmadan hadîsin nesh veya tahsis edildiğini veya onunla amel edilemeyeceğini iddia eder. Ancak bunu da yapamayınca tâbi olduğu imamın kuşkusuz Resulullah'ın bütün hadîslerinden haberdar olduğunu ve mutlaka bu hadîste gördüğü menfi bir illetten dolayı hadîsi reddettiğini iddia eder.

Mukallidler bunu yapmakla mezhep alimlerini kendilerine rab edinirler. Menkıbe ve kerametlerine nice kapı açarlar. Onlara muhalefet edenlerin doğruyu isabet etmediklerini sanırlar. Kendilerine nasihat eden hadîsçi arkadaşlarını düşman sayarlar. Tâbi olduğu imama ait bir kitapta taklidi meneden, sahih hadîslere sarılmayı, onlara tâbi olmayı tavsiye eden bir ibareyle karşılaştıklarında o tavsiyelerden yüz çevirirler. Son devir fakihlerin delillerden soyutlanmış metinlerini ise kendilerine kılavuz edinerler. Bunun en bariz, en çarpıcı kanıtı Maliki mezhebine mensup ilk devir fakihlerinin kitaplarıdır; örneğin Kadı İsmail'in el-Mebst'u, İbn Abdüs'un el'Mecmua'sı, İbn Abdilber'in Temhid'i, Sened b. Anan'ın Tıraz'ı. Bu kitapların sayfaları delillerle ve "taklid" in zemmi ile doludur. Ancak son devrin fakihleri bunlardan yüz çevirmiş ve delillerle uğraşmanın faydasız bir uğraş olduğu inancına dayanarak delillerden soyutlanmış kısa metinlere yönelmişlerdir. Maalesef."

Hafız İbn Abdilber Temhid kitabında Ebu Hureyre'nin "*Köpek dişli yırtıcı her hayvanın eti haramdır*" hadîsini zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Herkesin sözleri kabul edildiği gibi red de edilir. Ancak Resulullah hariç. Kendisinin nesh veya terk etmediği her sözü kabul edilmelidir, reddedilmez. Çünkü onun bütün sözleri hüccet delildir; başkalarının sözü ise değil. Bu yüzden Hz. Âişe'nin buluş çağına ermişlerin emzirilmesi ve erkek hayvanların sütü ile ilgili sözleri, İbn Abbas'ın mut'a nikahı ve başka bazı meselelerle ilgili sözleri, Hz. Ömer'in cünüb kişinin teyemmüm almasıyla ilgili sözleri, İbn Ömer'in deniz suyu ile abdest alınması ve de cünüb ile hayızde olan kadının artığının içilmesi mekruhtur sözleri ve Hz. Ali'nin namaz esnasında abdesti bozulan kişinin abdestini alıp kaldığı yerden namazına devam etmesi ve Benî Tağlib kabilesinin kestikleri hayvanın eti yenilmez şeklindeki sözleri kabul edilmeyerek reddedilmiştir.

Aslında birkaç sahabeye Resulullah'ın bir sünnetinin, bir hadîsinin ulaşmaması veya ulaşıp da unutulması olmayan birşey değildir. Örneğin Resulullah (s.a.v.) ile o kadar beraberliğine rağmen Hz. Ömer, kadının öldürülmüş kocasının kan bedelinin miras payına sahip olduğunu belirten hadîsi ve istizan (kapı çalma) âdabını anlatan hadîsi; Hz. Ebubekir mirasta ninelere neyin düştüğünü belirten hadîsi bilmiyordu. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer böyleyken, başkalarının bazı hadîsleri hele hele özel ahkâmla ilgili hadîsleri bilmeme ihtimalinin daha güçlü olduğu gayet açıktır.

İslâm dininde bilge olan İbn Şihab'ın köpek dişli her yırtıcı hayvanın etinin yenmesini yasaklayan hadîsi ancak Şam'a gittiğinde öğrendiği ve "Alimlerin bazı hadîslerden habersiz olabilmeleri vakıası asla inkâr edilmez" dediği belirlenmiştir.

Hafız İbn Abdilber, başka bir kitabında şöyle der: "İbn Kasım, (Malik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Derilerinin kullanılması için kafasından kesilen yırtıcı hayvanların derilerinin satılması, giyilmesi ve üzerinde namaz kılınması helaldir, hiçbir sakıncası yoktur.' Eşheb ise Malik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Eti yenmeyen hayvanın derisi tabaklama ile temiz olmaz.'"

Muhammed b. Abdulhakim ve Eşheb'in şöyle dedikleri naklolunmuştur. Yırtıcı hayvanların kesilmesi caiz değildir. Ancak derisi için kesildiği zaman derisinin tabaklanmadan kullanılması asla helal olmaz."

Ebu Amr bu farklı rivayetleri karşılaştırarak şöyle demiştir: "En doğru görüş Muhammed b. Abdulhakim ve Eşheb'den naklolunan görüştür. Hicaz, Irak ve Şam'daki rey ve hadîs ekolünün de kabul ettikleri görüş budur ve İmam Malik'in de esas görüşü budur. İmam Malik'e bundan başkası nispet edilmez. Çünkü mesele hakkındaki delil gayet açıktır. Nitekim İslâm ümmeti ihtilafın hiçbir zaman hüccet, delil olmadığı ve ihtilaf durumunda doğruya ulaşabilmek için delile müracaat edilmesi hususunda icma etmiştir. Kuşkusuz yırtıcı hayvanların yenmesini haram kılan sahih hadîsler netleşmiş bulunmaktadır. Bu yüzden yırtıcı hayvanlar kesilmez ve kesilmediği takdirde ancak ölmüş olarak bulunur. Bu durumda derisi tabaklama ile temizlenir. İşte görüşlerin en doğrusu budur. Ayrıca Eşheb'in İmam Malik'ten ettiği rivayetin doğrulayıcı bir yönü vardır. İbn Kasım'ın rivayetini kanıtlayacak hiçbir yönü yoktur ve hadîsteki 'nehy'in tahrimi değil tenzihidir şeklindeki te'vili de, doğrulayacak hiçbir kanıt olmayan zayıf bir te'vildir. Başarı ancak Allah'tandır."

Allame Alanî Ebu Amr'ın yukarıdaki sözlerini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Ebu Amr'ın şu sözleri son devir Maliki mezhebinin bazı tutucu fakihlerin koydukları şu üç esası çürütüyor:

1. Mezhep düzeyi ihtilaf durumunda öncelik İmam Malik'in görüşüne verilir.
2. Müdevvene kitabında farklı görüşlerin bulunduğu meselede öncelik İmam Kasım'ın görüşüne verilir.
3. Müdevvene'deki diğer fakihlerin görüşleri İbn Kasım'ın başka kitaplardaki görüşlerinden daha evladır. Çünkü bir görüş ancak Kitap, sünnet, icma ve kıyas gibi güçlü delillerle tercih edilebilir. Müdevvene gibi herhangi bir kitapta bulunmasıyla değil. Çünkü Ebu Amr'ın zayıf gördüğü İbn Kasım'ın rivayetinin Müdevvene'de ve doğrulayıp kabul ettiği Eşheb ve İbn Abdulhakin'in rivayetinin ise Müdevvene'de değil Uteybe kitabında olduğu sabittir.

Maliki mezhebinin son devir fakihleri, namazda elleri salma meselesinde olduğu gibi, Kitap ve sünnete muhalif olsa bile bir görüş veya rivayetin sadece Müdevvene kitabında bulunmasını tercih sebebi olarak göstriyorlar ve hiçbir gerekçe olmaksızın sahih hadîsleri sadece Müdevvene kitabında bulunan bir rivayet için reddetmişlerdir. Örneğin namazda elleri aşağıya salmak meselesi gibi, -ki İmam Malik ve talebelerinden elleri bağlamayı ifade eden güvenilir kişilerin rivayetleriyle sözleri naklolunmuştur.

Şerhu Aynul-İlm kitabında şöyle denmiştir: "Kişinin uyduğu müctehide muhalefet eden başka bir müctehidin görüşünü destekleyen bir delili farketmediği zaman ihtiyatlı davranması daha uygundur. Çünkü Müslüman peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e uymakla emrolunmuştur."

Allame Ahmed el-Mukri Kavâid kitabında şöyle demiştir: "Büyük alimlere göre müctehidin şeriata muhalif olan sözlerine asla uyulmaz."

El-Kadı şöyle demiştir: "Şer'î nasllara muhalefet eden mezhep ravilerine ve nakilcilere uymayı meneden İmam Malik'e en fazla muhalefet eden, bunu kabul etmeyen Endülüs halkıdır. Kuşkusuz hadîsleri fihri bir mezhebe havale edip ona göre kritiğinin yapılması caiz değildir. Çünkü bu

hadîse olan güveni sarsar ve itibarını düşürür. Hadîsin itibarını düşüren mezhebe Allah başarıyı nasib kılmasın ve hadîsin güvenini sarsan mezhebi Allah yüceltmesin. Resulullah'ın sahih sözleri hariç her söz, kabul edildiği gibi red de edilir. Ancak Resulullah'ın sözü asla reddedilmez. İmam Şafî'nin dediği gibi mezhepler hadîs için ölçü değil, ancak hadîs mezhepler için ölçüdür. Fakat bazı Hanefiler ve genelde insanlar, bu hususta yumuşak davranmışlardır. Çünkü müracaat edilmesi gereken ve hüccet olan şahısların görüşü değil, sünnettir. Ancak hadîsi reddeden daha güçlü bir delilin bulunmasıyla hadîs reddedilir. Çelişki durumunda bir hadîsi reddeden daha güçlü bir delilin bulunmadığı takdirde neshedilip edilmediğini öğrenmek için hadîsin tarihine bakılır. Tarihin bulunmadığı takdirde ise tercih etme yöntemine başvurulur. Bu da olamıyorsa tartışma meselelerden çıkartılır ve herkesin görüşüne saygı duyulur.

İkaz kitabının sahibi bu konunun önemli bir noktasına değinerek şöyle demiştir: "Ağızlarda dolaşan uygulamada hadîsle değil, fıkıhla amel edilir sözü bir saçmadır. Çünkü fıkıhın dayanağı, bilindiği gibi Kur'an ve sünnettir. İcma ve kıyasın dayanağı da Kur'an ve sünnettir. Fıkıhla amel etmek hadîsle amel etmenin aynısı olduğuna göre uygulamada hadîsle değil fıkıhla amel edilmenin ne mânâsı vardır? Ayrıca fıkıh rey değil, ilmin kendisidir. Ağızlarda dolaşan bu söz haşarat gibi olan avama mahsustur... Bu söz asla Müslümana yakışan bir söz değildir.

Bazıları bu sınırı da aşarak, hadîsle amel etmenin haram olduğunu iddia ederek şöyle saçmalamalarıdır: 'Hadîsle amel etmek caiz değildir, hatta tahrimen mekruhtur ve onunla amel edenin akıbetinin kötü olmasından korkulur. Bir mesele hakkında yüz sahîh hadîs olsa bile mukallid uyduğu müctehid o hadîslerle amel etmediği müddetçe amel etmez...' Kuşkusuz bu dînden irtidad değilse, ona yakın birşeydir...

Allame Molla Aliyyü'l-Kârî, namazda işaret parmağı ile işaret etmekle ilgili Risale kitabında şöyle demiştir: "Keydanî saçmalayarak şöyle demiştir: 'Ehl-i hadîs gibi işaret parmağıyla işaret etmek haramdır.' Kuşkusuz bu usûl kaidelerini ve furuun konumunu bilmemekten kaynaklanan büyük bir hata ve affedilemeyecek bir suçtur. Hakkında hüsnüzanda bulunarak sözünü tevil etmeseydik, küfrünü açıkça ilan eder, dinden çıktığını açıklardık..."

Allame Alanî, yanında Buhârî, Müslim ve Muvatta gibi güvenilir bir hadîs kitabı bulunan kişinin kitapta bulduğu hadîsle amel etmesi gerektiğini açıkladıktan sonra şöyle demiştir: "Nitekim sahabiler de Resulullah'ın kendilerine bir hadîsi ulaştığında hiç ara vermeden ve falanca zât onu delil olarak almış mıdır diye sormadan hemen onunla amel etmeye koşarlardı ve bu şekilde davranmayan azarlanırdı."

İbn Şâs el-Cevahiru's-Semine kitabında İmam Ebu Bekir Taruşî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Maliki, Hanefî, Şafî ve bunlara benzer bir mezhebe uyan bir vali kendisi gibi aynı mezhebe mensub olmayan bir zâtı bir belde kadı olarak tayin edebilir. Çünkü kadı için gerekli olan hüküm vereceği mesele hakkında kendi ichtihadı ile hüküm vermesidir. Örneğin; Maliki olan bir kadının hüküm verirken Malikî mezhebine göre hüküm vermesi gerekli değildir. Ancak ichtihadı gereğince hükmeder. Kadıya ancak şu mezhebe göre hüküm verirsen seni kadı olarak tayin ederiz diye koşulan şart geçersiz, akit ise geçerlidir. Ebu'l-Velid el-Baci'nin "Endülüs'ün Kurtuba şehrinde Vali bir zâtı kadılığa atadığı zaman varsa İbn Kasım'ın görüşüyle hüküm vermeyi şart koşardı. Oysa bu sakıncalı bir cehalettir" şeklinde haber verdiği sabit olmuştur.

İmam Karâfi İkaz kitabında şöyle demiştir: "Şüphesiz herhangi müctehid bir imamın mezhebine Kur'an ve sünnetten deliline bakmaksızın uymak büyük bir cehalettir. Çünkü bu mezhebi tutuculuk heva ve heveslerine kapılmaktır. Müctehid imamlar delilini bilmeden birisine uymayı menederek böylesi mezhebi tutuculuğu reddetmişlerdir."

Müctehid imamlardan birisine uyan, gücü nisbetinde meselelerin delillerini araştırıp uyduğu imamın görüşüne muhalif bir delili gördüğü zaman imamının görüşünü bırakır ve delile göre amel eder. Böylece imamına, diğer müctehidlere, Allah'ın Kitabına ve Resulullah'ın sünnetine uymuş olur. Ancak Kitap, sünnet ve icmadan uyduğu imamın görüşüne muhalif delil kendisine görüldüğü halde imamına uymakta ısrar eden kişi imamına uymamış ve onun mezhebinden çıkmış olur. Çünkü şayet imamına her tür illetten salim sahih hadîs ulaşmış olsaydı, görüşünü bırakır, sahih hadîse uyardı. Uyduğu müctehidin görüşüne muhalif delili bildiği halde ona uymakta ısrar eden Allah'a, Resulüne ve dört imama isyan etmiş ve şeytanın hizbine girmiş olur. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey Muhammedi Heva ve hevesini, tanrı edinen bilgisi olduğu halde Allah'ın şayırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü? Onu Allah'tan başka kim doğru yola eristirebilir! Ey insanlar! Anlamaz mısınız?"* [141]

İşte Allah böylelerin kalbinden iman nurunu alır. *"Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru olmaz"* [142] Böylesi körlükten bizi hidayete erdiren Allah'a şükrünüz.

İbn Araf'e'nin hakkında onsuz icmanın geçerli olmadığını söylediği İmam İzz b. Abdusselam şöyle demiştir: "Sahabe döneminden dört mezhebin ortaya çıktığı döneme kadar insanlar bağlı kalmaksızın tevafuk eden alimlere hiç üstünlüğü gözetmeksizin uyarlardı."

Alimlerden hiç kimse sadece kendisine uyulmanın gerektiğini iddia etmediği gibi kendilerinden fetva isteyen Müslümanları da boş ve cevapsız yollamıyorlardı. Bunda kuşku yoktur. Ancak işin ilginç yönü bazı mukallid fakihler uydukları imamın bazı görüşlerini zayıf gördükleri ve savunulacak hiçbir tarafı olmadığı halde, sünnet ve sahih kıyası reddederek koyu bir bağlılıkla imamına uymakta ısrar ederler. İmamının Kitap ve sünnete muhalif olan görüşlerini savunmak için akıl ve mantıktan uzak, geçersiz tevillerle Kitap ve sünneti te'vil etmek için hüe ararlar. İlmi toplantılarda da onların bu tavırlarına şahit olduk. Ancak uydukları müctehidin mezhebinin hak ve doğru olduğu inancında oldukları için kendilerince alışılmışın dışında birşey söylendiğinde, delilini dinleyecek kadar olsun sabretmeden birdenbire son derece şayırdıklarını belirtmekten kendilerini tutamıyorlar. Meseleyi biraz düşünseler başkasının mezhebine değil, uyduğu imamın mezhebine şaşmasının daha evla olduğunu anlardı. Şüphesiz bu tür insanlarla yapılan tartışma faydasız bir ayrılığa götürür. Kendisine başkasının görüşü daha doğru ve güçlü olduğu görünüp de imamının görüşünden vazgeçenlerin hiç görülmediğini söyleyebilirim. Çünkü onlar her ne pahasına olursa olsun imamlarına uymaktan vazgeçmemekte ısrarlı ve âdeta iddialıdırlar. Onlar uydukları imamın mezhebini savunmaktan aciz kaldıkları zaman şöyle demeyi de âdet edinmişlerdir. "O mutlaka bizim göremediğimiz, bilemediğimiz bir delile dayanmıştır." Zavallılar bu sözün ellerinde sahih ve güçlü delil olan hasımlarını desteklediğini ve yüceltiğini farketmiyorlar. Taklidin gözlerini kör ettiği bu kadar insan mı olacaktı? Rabbim bizi her halükârda hakka tâbi olmaya muvaffak kılsın. Bu yaptıkları selef Müslümanların tartışma adabından çok uzak bir tartışma ve yersiz bir tavidir. Selef ahkâm meseleleriyle ilgili birbirleriyle istişare eder ve hakkı her ağızdan kabul ederlerdi... Şeriat bir ölçüdür, insanlar, sözler, ameller ve bilgiler ancak şeriat ile ölçülür. Şeriat ölçüsünde ağır gelen tercih edilmelidir, yalnız ichtihad eden hata etmesiyle günaha girmez. Çünkü o var gücüyle hakkı aramakta çaba sarfetmiştir. Bu yüzden ichtihadında hakkı bulana iki ecir vardır; bir ecri sarfettiği çabası karşılığında, bir ecri de hakkı bulduğu için alır. İctihadında hata edenin hatası affedilir ve harcadığı çaba karşılığında bir sevab alır. Ümmetin cevazı üzere ittifak ettiği şeylere caiz, kerahati üzere ittifak ettiğine mekruh diyen kurtulmuştur. İşte böylece insanlar herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın lâalettayin tevafuk eden müctehide hüküm sorar, fetva isterlerdi. Ancak fakihler furu meselelere daldıkları, bazı fakihler ve avamın koyu mezhepçilik yaptıkları zaman durum değişti.

Müctehidlere, özellikle mezhep sahiplerini âdeta Allah tarafından gönderilmiş peygamberlermiş gibi, dayanaksız olsa bile mezheplerine milim milim uyuldu. Bu akıllı kimsenin kabullenemeyeceği, hak ve doğruluktan uzak bir zihniyettir. Rabbim bize hakkı gösterecek ve doğruluktan bizi asla kaydırmaz, amin.

Fakat genel olarak İslâm alimleri hakkı savunmuş ve doğruluktan sapmamışlardır. Ortalama seviyeleri aynıdır denecek kadar birbirlerine yakındır. En iyileri en az hatalı olanıdır, sonra normal miktarda hatalı olan, sonra da normalden biraz fazla hatalı olanlarıdır. Kuşkusuz Allah lutfunu dilediğine verir. Genelde hataları, bazı usûl kaidelerine sözkonusu bir meselenin şartlarına ve muarız delillerle dair kasıtsız dikkatsizlikten kaynaklanıyor kuşkusuz. Amaçları hakkı bulmakla Allah'a yaklaşımdır.

"Ancak ulaşmaz kişi her dilediğine

Eser rüzgar geminin istemediği yöne"

Barazlı ve İbn Selmun İbn Rüşd'ün, "Maliki mezhebine göre fetva vermek için gerekli şartlar nelerdir?" sorusuna cevaben şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Malikî mezhebini benimseyerek delillerden soyutlanmış biçimde, İmam Malik ile Malikî fakihlerin fikhî görüşlerini ezberleyen, ancak doğru görüşleri yanlışından ayıran delilleri hiç bilmeyen birinin Maliki mezhebine göre fetva ve hüküm verme yetkisi olmaz. Çünkü delili bilmediği bir mesele hakkında fetva veya hüküm vermek doğru olarak kabul edilmez. Çünkü Maliki mezhebe göre fetva ve hüküm vermek için mezhebe özgü fikhî usûlünü ve fikhî görüşlerine dayandırılan delilleri bilmekle birlikte aynı mesele hakkında farklı görüşleri birbirine tercih edebilme yeteneğine, doğru ve güçlü olanı yanlış ve zayıfından ayırabilecek ilmi bir seviyeye sahip olması gereklidir. Aksi durumda dediğimiz gibi hiç kimseden fetva ve hüküm kabul edilmez."

Allame Muhammed Hayat Senedi şöyle demiştir: "Kitab ve sünnetin nasslarını incelediğimizde rey ile değil, nasslarla amel edilmesinin gerektiğini görürüz. Bu gereği teyid eden deliller sayılmayacak kadar çoktur. Yalnız şeytan, çoğu insanlara nasslarla değil, rey ile amel etmeyi güzel göstererek rey ile amel etmenin nassla amel etmekten daha evla olduğu zannıyla onları kandırmıştır. Böylece onlara Resulullah'ın hadisleriyle amel etmeyi yasaklamıştır, işte İslâm ümmetinin başına gelen en büyük âfet budur.

"Bu belanın en şaşırtıcı yönü ise mel'un şeytanın bu oyuna gelenlere sahabeden sahih hadîse muhalif bir söz ulaştığı zaman doğrusunu söyleyerek 'Olur ki ona Resulullah'ın hadîsi ulaşmamıştır' dedirttiği halde; uydukları müctehidden sahih hadîse muhalif bir görüş sözkonusu olunca var güçleriyle imamlarının sözlerini geçersiz bir tevil ile bile onu tevil etmeye sevk etmesidir. Onlara 'Uyduğunuz müctehide hadîs ulaşmamış olabilir' denildiği zaman adamın başına kıyameti kopartırlar. Ve tasavvur edilemeyecek bir şekilde ona yüklenirler. Hatta adamı sapık fırkalardan sayarlar, tevil etmekten aciz kaldıklarında imamımız hadisleri bizden daha iyi bilir derler.

"Aklınızla düşünün, aralarındaki farka rağmen Hz. Ebubekir gibi bir sahabeye hadîsin ulaşmadığını kabul ederler de, asırlar sonra dünyaya gelen müctehid imamlarına hadîsin ulaşmadığını kabul etmezler."

İkaz kitabının sahibi Allame Senedi'nin bu sözlerini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Kuşkusuz Şeyh Senedi doğruyu söylemiş, nasihat etmiş ve hakkı göstermiştir."

Dirilere çağırıydın duyurmuşsun,

Ama çağırдыңın diriler ölüdür.

Her Müslümana farz olan, Kur'an'ı anlamaya çalışıp Resulullah'ın hadislerini araştırarak, hükümleri onlardan öğrenmesidir. Ancak buna güç yetiremeyen, herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın alimlere uymalıdır. Çünkü bir müctehidin mezhebine bağlı kalmak, tıpkı onu peygamber edinmek gibidir. Mezheplerden azimetleri araması daha evladır. Zaruret durumunda ruhsatlarla amel edilir denilmiştir. Ancak zaruret yoksa ruhsatları terketmek gereklidir. Zamanımızda yaygın bir fenomen haline gelen sadece bir mezhebe bağlı kalma ve başka bir mezhebe intikal etmenin yasak olması görüntüsü bir bid'at ve cehaletten kaynaklanan bir zorlamadır. Allame Muhammed Salih Fulanî İkaz'ın bu ibaresini naklederken, şöyle demiştir: "Belli bir müctehidin mezhebine bağlı kalma o müctehidi adeta peygamber edinmek değil, onu rab edinmektir aslında. Nitekim Cenab-ı Allah'ın şu sözünü '*Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler*'"

[143]

kelamını açıklayan hadîsin bu doğrultuda âyeti açıkladığım nakletmiştik." İkaz kitabının sahibi, Kitab ve sünnetin nasslarıyla amel etmenin gerekliliğini anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Kuşkusuz bu herkesçe malumdur ve Resulullah'ın sözleri hiçbir zaman geçersiz olmaz. Her ne kadar söylendiği üzere asırlar geçtiyse de sözleri halen tazeliğini korumuştur. Hiçbir müctehidin sözleri delil olmadığı gibi, hadislerle amel etmek için de ölçü olmaz. Çünkü Allah ancak Resulünü insanlara örnek ve hüccet kılmıştır. Başka kimseyi değil. Ayrıca Resulullah, ümmetine hadislerini insanlara ulaştırmayı emretmiştir. Kendisine Resulullah'ın hadîsi ulaşan Müslümanın uyduğu müctehid imam o hadîsle amel etmeden kendisi amel etmeyecek olursa, o zaman peygamberin hadislerini tebliğ etme emrinin faydası olmaz, herkes uyduğu müctehidin sözleri ile yetinirdi!.. Ümmetin üzerinde ittifak ettiği mensuh hadislerin sayısı beş-on hadîsi geçmez ve mensuh bir hadîsle amel etme ihtimali, tasavvur edilemeyecek kadar zayıftır. Oysa bir mesele hakkında binbir görüş belirlen, söylediği bir sözünden hemen vazgeçen, sözleri birbirine uymayan müctehide uymadaki hataya düşme ihtimali oldukça güçlüdür. Hadisleri yanlış anlama korkusu, neyi doğru neyi yanlış bilinmeyen müctehidlerin sözlerini anlamak için de geçerlidir.

Kişinin uyduğu müctehid imamın yazdığı fetvalara güvenip ona uyması caiz ise, Resulullah'ın güvenilir hadîs alimlerinin toplayıp yazdıkları hadislerine güvenip onlara uymanın caiz olması daha evla değil midir? Nasıl ki uyduğu müctehid imamın bazı sözlerini anlamayınca anlayana soruyorsa, Peygamberin hadislerini de anlamayınca anlayana sormalıdır.

Bazı alimler mukallidlerin "Hadîse göre değil, fıkha göre amel edilmelidir" sözleri için bunun hadîse hakaret olduğunu ve hakaretinde küfür olduğunu ve reyin fikhîlikle hiçbir alakasının olmadığını, fikhin ancak hadîs olduğunu söylemişlerdir.

Allame Molla Aliyyü'l-Karî el-Bahrü'r-Rasik kitabından naklederek şöyle demiştir: "Çağımızda olduğu gibi mezhepler yazılmış olsa bile kişi istediği müctehide uyabilir ve istediği zaman başka müctehidin mezhebine geçebilir."

Allame Senedi, Molla Aliyyü'l-Karî'nin bu sözleri için şöyle demiştir: "Kitab, sünnet ve seçkin alimlere göre doğrusu olanı budur. Bunun aksini söyleyenlerin sözlerine asla itibar edilmez. Kitab, sünnet ve selef alimlerin sözlerine muhalif her görüş reddedilmelidir. Bu vasıftaki görüşleri kabul

eden ya cahil veya koyu bir taassub sahibidir. Allah bizi sevdiği ve razı olduğu yolu takip etmeye muvaffak kılsın." [144]



## İttiba İle Taklid Arasındaki Fark

İnsanlar ittiba ile taklid arasındaki farkı bilmedikleri için aralarında büyük tartışmalar meydana gelmiştir. Mukallidler bazı şüpheleri ortaya atarak taklid etmenin vacib olduğunu savunmuşlardır. Ancak açıklayacağım ittiba ile taklid arasındaki farkla konu ile ilgili Kitab, sünnet ve müctehid alimlerin vacib olan ittiba'ını emredildiği ve haram olan taklidin yasaklandığı netleşecektir. Dolayısıyla mukallidlerin gösterdikleri nassların savundukları taklidin vacibliği ile hiçbir alakası olmadığı ortaya çıkacaktır. Bu yüzden mukallidlerin konuyla ilgili geniş açıklamalarına hiç yer vermeden, yeterli bulduğum taklid ile ittiba arasındaki farkı açıklamakla yetineceğim.

Bil ki, Allah, Resulü ve müctehid alimler, konu başında tarifini öğrendiğin taklid ile uyulan kişinin yolunu takip edip yaptığının aynısını yapmak olan ittiba arasındaki farkı açıklamışlardır. Geçmiş konularda değindiğim bu farkı burada daha geniş açıklamak için bu bölümü tahsis ettim.

İbn Abdüiiber şöyle demiştir: "Alimler ilmi (bilgi) açıklık ve birşeyi olduğu gibi idrak etmekle tanımlamışlardır. Kişiye birşey netleşirse o onu bilmiş olur; mukallidin ilmi, bilgisi olmaz. Nitekim Bühturî şöyle demiştir.

Alimler senin üstünlüğünü bilgiyle bilmişlerdir

Cahiller ise başkasına uyarak üstünsün demişlerdir."

İbn Hüveyl Mindad el-Melikî taklid ile ittibayı tanımlarken şöyle demiştir: "Taklid şer'î bir delile dayanmayan kimsenin sözüne uymaktır. İslâm'a göre bu yasaktır. İttiba ise şer'î delillere uymaktır. Şer'î delillerin kabul edilmesini gerektirmediği kimsenin sözüne uyan onu taklid etmiş olur. Kuşkusuz dinde taklid kesinlikle doğru değildir. Şer'î delillerin uymasını gerektirdiği kimsenin sözüne uyan ona tâbi olmuş olur. Dinde ittiba caiz, taklid ise yasaktır. Böylece şu sonuca varıyoruz. İttiba sadece ve sadece Resulullah'ın bize ulaşan hadîslerine uymak başka hiç kimsenin sözüne uyarak Peygamberin hadîslerini terketmemektir. İlk başta hadîsin sıhhat derecesine bakılır. Sonra sahih ise mânâsına bakılır. Daha güçlü bir nassla çelişiyor değilse, bütün dünya muhalefet ediyorsa bile, o hadîse göre amel edilmelidir. Ümmetin Resulullah'ın bir hadîsini terketmek üzere ittifak etmesinden Allah'a sığınırız. Bunun olması olağan sayılacak birşey değildir. Mutlaka ve mutlaka ümmetten birisi o hadîsi delil olarak almış olmalıdır. Sen hadîsi delil olarak al ve asla çoğunluğun onu terketmesiyle onu zayıf hadîs sınıfından sayma. Biz bunu derken alimlerin üstünlüğünü, değerlerini ve dini muhafaza etmek için sarfettikleri çabaları ve icihadlarını asla inkar etmemeliyiz. Kuşkusuz her halükârda onlar Allah'ın mağfiretine ulaşmış; bir veya iki ecri kazanmayı hak etmişlerdir. Ancak bu bizim, kat'i ve gayet açık nassları onlar daha iyi bilirler şüphesine kapılarak geçersiz sayıp askıya almamızı gerektirmez. Şayet illâki bu şüpheye göre hareket etmekte ısrar ediyorsan, o zaman nasslara dayanan onlardan daha alimdir. Bu durumda ciddiyen, ona neden uymuyorsun? Alimlerin sözlerini ve görüşlerini şer'î nasslarla karşılaştırıp ölçtükten sonra nasslara muhalif sözlerini farkedenden onların görüşlerini heder etmiş ve onlara muhalefet etmiş sayılmaz; bilakis onlara gerçek mânâda ancak bunu yaparak uymuş olur. Çünkü onlar anlattığımız gibi taraftarlarına bile yapmalarını emretmişlerdir ve daima şer'î nassları kendi görüşlerinden üstün tutmayı tavsiye etmişlerdir. Oysa zamanımızda çoğu mukallidler uydukları imamın görüşü ile çelişen hadîsler için şayet bu hadîs sahih olsaydı veya sahih ise başka daha güçlü bir hadîsle çelişmemiş olsaydı veya nesh edilmiş olmasaydı, -şayet mukallid Şafîî ise- İmam Şafîî onu delil olarak kabul ederdi, -ya da Malikî ise- İmam Malik onu kabul ederdi, derler ve doğrusu hadîslerle amel etmeyi dinden bir sapma olarak kabul edip, hadîslerle çelişiyor olsa da, alimlere uymanın vacib olduğu inancını taşırlar.

Yukarıda zikrettiğimiz müctehid imamların tavsiyelerini bu koyu mukallidçilere anlatarak onları cevapsız bıraktığın zaman kaçmaya başlarlar. Her ne kadar sahih hadîsler günümüze kadar kitaplarda muhafaza edilmiş; cerh, tadil ve sened ilimleriyle tahrife uğramaktan korunmuş olsa da, ancak yazık ki günümüzde neshedilmiş olarak görünmektedir. Çünkü insanlar hadîslerle amel etmeyi terketmiş son devir fakihlerinin fetvalarına sarılarak sahih hadîslere muhalif olmasına rağmen rey ile yetinmiş bulunmaktalar ve kendilerince hadîslerin hükmü geçersiz olmuştur. Neshin bundan da daha güçlüsü var mı? Kendilerini bu hususta uyardığın zaman "Mezhebimize göre durum budur" derler. Oysa onlar iftira ediyorlar. Her mezhep imamı bu hususta şöyle demiştir: "Sözlerim hadîsle çeliştiği zaman sözlerimi çöpe atın, hadîsle amel edin; mezhebim hadîstir. Alimin her söylediğini kabul edip ona uymak ile ilminden yararlanmak usûlünden istifade etmek arasında fark vardır. Birincisi alimin sözlerini hiç incelemeyen kitab ve sünnetten delilini aramadan ona uyar, ikincisi İse Kitab ve sünnetin nasslarını doğru bir şekilde anlamak için ilminden, usûlünden yararlanmaya çalışır. Delile ulaştığı zaman ne alimin ne de başkasının sözüne İhtiyacı kalır. Çünkü alim onun için delilleri doğru anlamak veya delilleri bulmak noktasında bir araçtır. Yıldızla kibleyi arayan, kibleyi bizzat müşahede ettiği zaman yıldıza ihtiyacı kalmaz, imam Şafîî şöyle demiştir: "Bir mesele hakkında Resulullah'm hadîsim bilen başkasının sözünü alıp hadîsi terketmesi icma-i ümmetle caiz değildir."

Uyması gerekli olan Allah ve Resulünün hükmü ile, olsa olsa uyulması caiz olabilen müvvel hüküm arasında da fark vardır. Birincisi Allah'ın Resulüne vahiy olarak indirdiği Kitab ve sünnetten ibarettir ki, Allah'ın kullarına uyulmasını gerekli kıldığı ancak budur. İkincisi uyulması caiz, ona muhalefet etmekle ise insanın fıska veya küfre giremeyeceği müctehidlerin sözleridir. Çünkü müctehidlerin sözleri Allah'ın hükmü olarak kabul edilmez. Kendileri de hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunmamışlardır. Nitekim Resulullah, müctehidin hükmüne Allah'ın hükmüdür demeyi yasaklayarak müctehid sahabe şöyle demiştir: "Onları kendi hükmüne çağır. Allah'ın hükmüne isabet edip edemeyeceğini bilemiyorsun." Bu yüzden müctehidler icihad ederken şöyle demeyi âdet edinmişlerdir: "Biz icihad ettik, isteyen kabul eder, isteyen reddeder. Sözlerimizi ümmete vacib bir hüküm gibi gerekli kılmayız."

İmam Ebu Hanife, icihadı için şöyle demiştir: "Bu benim görüşümdür; bana hadîs getireni kabul eder görüşümü bırakırım," Çünkü Ebu Hanife'nin icihadı Allah'ın hükmü olarak kabul edilmiş olsaydı, Ebu Yusuf ve Muhammed, ona muhalefet etmezdi ve İmam Şafîî de İmam Malik'in icihadına muhalefet etmezdi.

Harun Reşid, İmam Malik'e "Muvatta kitabına uymayı herkese gerekli kılalım" dediği zaman İmam Malik bunu reddetmiştir.

"Bu dosdoğru yoluma uyun. Sizi Allah yolundan ayrı düşürecek yollara uymayın." <sup>[145]</sup> âyeti kerimesi indiği zaman Resulullah (s.a.v.) yerde düz bir çizgi çizdi ve sağından solundan başka çizgiler çizdi. Sonra mübarek parmağını düz çizginin üzerine koyarak "Bu dosdoğru yoluma uyun" âyetini okudu ve diğer eğri çizgilere işaret ederek "Sizi Allah yolundan ayrı düşürecek yollara uymayın" diyerek âyeti tamamlayıp doğru çizgiye işaret etti.

Şeyh İbn Arabî, Fütihat kitabında buna benzer bir olayı şöyle anlatmıştır. "Fas'ın deniz sahiline düşen Sela şehrinde büyük evliyadan bir adam bana şu rüyasını anlattı: 'Rüyamda aydınlık veren düz ve bembeyaz bir yol gördüm. Yolun sağında-solunda karanlıklar içinde, dikenli ve dar yollar vardı. Gördüm ki insanlar aydın ve bembeyaz yolu bırakıp o daracık karanlık yollarda debeleniyorlar. Dosdoğru yolda çok az kimseyle Resulullah

vardı. Arkasına bakıyordu. Birden dosdoğru yolun ta ardında bir adamı gördüm. Sonra onun Şeyh Ebu İshak İbrahim b. Karkur olduğunu farkettim. (Şeyh Ebu İshak büyük muhaddislerden sayılmaktadır) Resulullah İbn Karkur'a 'İnsanları yola çağır' diye sesleniyordu. İbn Karkur ' da var gücüyle insanlara gelin yola 'Gelin, yola gelin,' diye sesleniyordu. Ancak ne kimse ona cevap verirdi' ne de çağırıldığı yola gelirdi." [146]

## Ehl-i Taklid İle Olan Münazaralar

Alimler ehl-i taklid'e karşı mücadele ve münazara kapısını açarak savundukları şüpheleri kat'î delillerle, net ve açık burhanlarla çürütmüşlerdir. Taklid ehlinin şüphelerine karşı savaş bayrağını kaldıran İkaz kitabının sahibi, mezkûr kitabında örümcek evinden daha zayıf olan şüphelerini onların mantığıyla kaldırmış, hakkı beyan etmiştir.

a. Alimlerin ehl-i takid ile olan tartışmalar arasında İmam Müzenî'nin kayda değer şu tartışmasına birinci sırada yer vermeyi daha uygun görüyoruz.

imam Müzenî şöyle demiştir: "Taklid ederek bir dâvada hüküm veren mukallide 'Delilin var mıdır?' diye sorulur. Şayet evet delilim vardır derse, o zaman taklid etmiş sayılmaz. Çünkü doğrudan delile dayanarak hüküm vermiştir. 'Hayır hiçbir delile dayanmadan hüküm verdim' derse, o zaman ona 'Gerekçesiz ve hiçbir delile dayanmadan neden haksız yere insanların kanlarını döküyorsun, mallarını telef ediyorsun, namusları ile oynuyorsun?' denilir. Şayet derse ki, 'Her ne kadar dayandığım bir delil olmasa da, ben doğru hüküm verdiğimi biliyorum. Çünkü ben bilmediğim bir delile dayanan büyük bir alime uymuşumdur.' O zaman ona deriz ki, 'Hocan mutlaka senin bilmediğin bir delile dayandığı için ona uyman caiz ise, o zaman hocanın hocasına uyman daha evla olmaz mı? Çünkü o da hocanın bilmediği bir delile dayanmıştır. Şayet bunu kabul ederse hocasına uymayı bırakmalıdır ve böylece aynı mantıkla hocasının hocasına da uymayı bırakır ve sahabe ve Resulullah'a ulaşır sözleri şer'î delil olarak kabul edilen Hz. Peygamber'e uyar. Şayet buna hayır derse o zaman kendisi ile çelişkiye girmiş olur ve ona şöyle denir: 'Nasıl daha az bilgili ve yaş olarak daha küçük birisine uymak caiz olur da, daha bilgili, daha yaşlı birisine uymak caiz olmaz. Bu çelişki değil midir?' Hayır bu çelişki değildir. Çünkü hocam her ne kadar yaş olarak daha küçük olsa da onun kendi ilmine hocasının ilmini de eklemiş, bu yüzden o daha bilgili ve daha basiretlidir' derse ona şöyle deriz: 'Aynı şey hocanın talebesi için de söylenemez mi? O da ilmine hocanın ilmini eklemiştir. O zaman ona uyman gerekmez mi? Ve hakeza sen de ilmine hocanın ilmini eklemişsin, kendine uyman daha evladır.' Şayet bunu kabul ederse o zaman ona göre sahabinin tabiine uyması gerekiyor ve sahabiye değil, daha az bilgili alimlere uymak gerekiyor. Kuşkusuz bu kimsenin kabul edemeyeceği yanlış bir neticeye varan bir mantıktır."

b. Hafız İbn Abdilber ise şöyle demiştir: "Taklidi savunana şöyle denilir: Selefte muhalefet ederek taklidi nasıl savunuyorsun? Onlar asla taklid etmiş değildir? Şayet derse ki, 'Ben Kur'an'ı anlamaktan ve Resulullah'ın hadîslerini öğrenmekten acizim, uyduğum hoca ise bütün bunları biliyor. Bundan dolayı ben kendimden daha bilgili hocama uyuyorum.' Ona şöyle deriz: 'Alimler bir meselenin hükmü üzere ittifak etseler, onda şüphe etmeyiz ve o doğrudur. Yalnız uyduğunuz bazı meselelerde ihtilaf etmişlerdir. Neden özellikle hocana uyuyorsun? Başka alimin daha bilgili ve görüşü daha güçlü olabilir.' Şayet 'Ben hocamın görüşünün doğru olup başkasının yanlış olduğunu bildiğim için ona uydum' derse, ona 'Hocanın doğrusu bulunduğunu, Kitab ve sünnetten veya icmattan bir delil ile mi bildin?' deriz. Evet derse o zaman o delile uymuştur, hocasına değil; ve delilini söylemesini isteriz. Şayet 'Hayır ona uyuyorum, çünkü o benden daha bilgilidir' derse o zaman ona deriz ki: 'Öyleyse hiç kimseyi tahsis etmeden herkese uysana. Senden daha bilgili nice insanlar vardır.' 'Hayır o bütün insanlardan daha bilgili olduğu için ben ona uyuyorum' derse ona 'öyleyse o sahabiden de daha mı bilgilidir?' deriz. Kuşkusuz bu asla doğru olmaz.

Şayet 'Ben sadece bazı sahabileri taklid ediyorum' derse, biz ona 'Neden sadece bazıları taklid ediyorsun? Ya taklid etmediğin sahabiler daha bilgili ve onlardan daha üstün iseler?' Ki söz delilin güçlülüğü ile tercih edilmelidir, söyleyenin üstünlüğü ile değil. İmam Malik şöyle demiştir: 'Kişi her ne kadar faziletli olsa da söylediği her sözüne uyulmaz. Cenab-ı Allah mü'minleri överek şöyle demiştir: *'Onlar ki sözü dinlerler ve onun*

*en güzeline uyarlar..'* [147] 'Hayır bilgimin az olması ve gücümün delilleri öğrenmeye yetmemesinden dolayı ben taklid ediyorum' derse, biz ona şu cevabı veririz: 'Başına bir olay gelip hükmünü bilmeyen ve gidip muteber ve güvendiği bir alimden olayın şer'î hükmünü öğrenip, ona uyan kişi kuşkusuz mazurdur ve mutlaka bu durumda bilen bir alime uymalıdır. Çünkü İslâm ümmeti gücü yetmediği için kör birisinin kible hususunda başkasına uymasına cevaz vermiştir. Ancak bu nitelikte ve bu seviyede olan kimsenin Allah'ın dini olan şer'î meseleler hakkında fetva vermesi ve bu dayanıksız fetvasıyla haksız yere kan akıtması, namusla oynaması, insanları köleleştirme, insanların mal ve mülklerini ellerinden alıp hakkı olmayan birisine vermesi; dediğimiz gibi hiç dayanağını bilmediği, delilinin ne olduğunu araştırmadığı kimsenin sadece bir sözüyle bunları yapması caiz midir? Sadece alimlerin fer'î meselelerde verdikleri fetvaları ezberleyip ancak meselenin dayanağı olan şer'î delilleri bilmeden fetva vermesi caiz ise o zaman avam insanların fetva vermeleri caiz olur. Kuşkusuz bu cehalettir ve Kur'an'a muhalefettir. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:

*'Bilmediğin birşeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi o (yaptığından) sorumludur'* [148] *'Allah'a karşı bilmediğiniz şeyler mi söylüyorsunuz?'* [149] Ve alimler kati ve yakîni olmayan şeyin ilimden olmadığını, ancak zan olduğunu görüşbirliği ile söylemişlerdir. Cenab-ı

Allah zan için şöyle buyurmuştur: *'Kuşkusuz zan gerçekten hiçbir şey kazandırmaz'* [150] Resulullah (s.a.v.) ise *'Zandan sakının, kuşkusuz zan sözün yalanıdır'* şeklinde, zanna tâbi olmaktan sakındırıştır."

Sonra İbn Abdilber taklidi savunanları şiddetli bir şekilde eleştirerek sözlerini şöyle sürdürüyor: "Taklid ehli kendini bilimsellik ve bilgi ile nitelenmesine rağmen, uydukları müctehidin sahih hadîse muhalif olan görüşlerini savunarak çelişkinin batağında olduklarını gösteriyorlar. Oysa selef ve ilim ehli böyle yapmamışlardır. Onlar kendilerine hadîs ulaştığı zaman hadîse muhalif sahabe görüşlerini terkedip hadîsi almışlardır. Bunun nice örneklerinden birkaç taneyi zikrediyoruz:

"Selef, Hz. Ömer'in 'Cünüb olan kişi su bulamadığı zaman teyemmüm almaz' sözünü Hz. Ammar'ın rivayet ettiği hadîs kendilerine ulaştığında terketmişlerdir. Hacda ihramı giyerken koku sürmekle ilgili sözünü Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadîs ile ve kıran ve ifrad şeklinde hac farizesini eda etmeye niyetlenen kimsenin temettü (umre ve hac farizesini beraber aynı ihramla eda etmek) şeklinde yapmasını meneden Hz. Ömer'in görüşünü kendilerine ulaşan sahih hadîslerle reddetmişlerdir. Ve cima ederken meninin akmadığı durumda yıkanmanın gerekmediğini söyleyen Hz. Ali,

Osman, Talha, Ebu Eyyub ve Übeyy b. Ka'b'ın sözlerini; yıkanmasının gerektiğini belirten, Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadis kendilerine ulaştığında reddettiler ve hadîse göre hüküm verdiler. Hamile olup kocası ölen kadının iddeti ile ilgili İbn Abbas'ın görüşünü kendilerine ulaşan Sabiata'nın rivayet ettiği hadis ile reddettiler.

Müslüman kâfire varis olabilir' diyen Muaviye ve İbn Abbas'ın sözlerini, bunu meneden hadîslerle reddettiler. İbn Abbas'ın riba ve eşek etiyle ilgili sözlerini de reddetmişlerdir. Ve bunlara benzer daha nice olaylar..."

Peki, taklid ehli, uydukları imamları birer meşale olan bu sahabilerden daha mı üstün tutuyorlar ki, sahih hadîslere muhalif sözlerini reddetmiyorlar; ve en azından hocalarını sahabe konumuna sokup selefin sahih hadîse muhalif sahabe sözlerini reddettiği gibi, hocalarının da sahih hadîse muhalif sözlerini niye reddetmiyorlar?

Aslında taklid ehlinin bundan da daha şaşkıncı tavırları vardır. Örneğin; uydukları müctehidin görüşüne muvafık bir hadîsi delil olarak gösteriyorlar, ama aynı hadîste belirtilen başka bir hüküm tâbi oldukları imamın görüşüne muhalif olduğu için hadîsin o bölümünü reddediyor veya kulakların da duymak istemediği bir şekilde, şaşkıncı zayıf tevillerle gerçek mânâsından uzaklaştırıyorlar.

İkaz kitabında bu hususta çok sayıda örnekler sergilenmiştir. Örneğin: Resulullah bir hadîsi şerifinde aşireti olan Muttaliboğullarına hitab ederek şöyle buyurmuştur: "*Ey Muttaliboğulları! Allah size insanların ellerinin kirli su artığını almayı yakıştırmaz.*" Zekat almaktan kinaye olan Resulullah'ın bu sözünü kullanılmış suyla abdestin alınamayacağına delil göstermişlerdir ve onların zekat almalarının caiz olduğunu söylemişlerdir. Oysa Resulullah Muttaliboğullarına yönelik bu sözleriyle zekat almamalarını kasetmiştir.

Resulullah (s.a.v.) başka bir hadîsinde deniz suyu hakkında şöyle demiştir: "*Onun suyu temizdir, içindeki hayvanlar ölü olsa da helaldir.*" Taklid ehli bu hadîse dayanarak alimlerin dedikleri gibi ölüp su üstüne çıkan balıklar suyu necis kılmaz demiş; sonra delil olarak gösterdikleri bu hadîse muhalefet ederek ölüp su üstüne çıkan balıkların yenmesi helal değildir, demişlerdir. Oysa hadîs açık ve net ibaresiyle, "Deniz balıklarının ölüsü de helaldir." şeklinde ifade etmektedir.

Resulullah'ın satmak istediği inek vb. bir hayvanı çok sütlü olduğunu göstermek için birkaç gün bekletip sütünü almamayı yasaklayan hadîsini, şartlı alışverişten vazgeçme şartının üç günü geçmemesine delil olarak göstermişlerdir. Oysa hadîs kesinlikle alışverişteki vazgeçme seçeneğine ve müddetinin ne kadar olmasına asla değinmemiştir. Ne şaşkıncı birşeydir bu yaptıkları! Hadîsi delalet etmediği birşeye delil olarak gösteriyorlar, delalet ettiği şeyi ise reddediyorlar. Ve bunlara benzer daha nice örnekler vardır."

c. Başka alimler tarafından taklidi savunanlara karşı şöyle bir münazara sergilenmiştir. "Taklid edilmenin gerekliliğini savunanlara soruyoruz. Bu uymayı gerekli kıldığımız, sözlerini şer'î nasıllar yerine koyduğunuz, hatta sözlerini şer'î nasıllardan da üstün tuttuğunuz insanlar daha dünyaya gelmeden önce, insanlar hidayet üzere mi idiler, yoksa şaşırıp kalmış mı idiler? Kuşkusuz onlar hidayet ve doğru yol üzere idiler, yanıtı vermelidirler. Öyleyse, onların Kur'an ve sünnet ve sahabe sözlerinden başka, uydukları birşey var mıydı? Allah, Resulü ve sahabe sözünü herşeyden üstün tutup sadece onlara müracaat etmekten başka, falan müctehid veya başka diğer bir müctehidin sözünü ileri sürüp onlara müracaat ederler miydi? Doğru yol ve hidayet bu iken Cenab-ı Allah'ın dediği gibi: "*Gerçekten sonra sapıklıktan başka ne var? Öyleyse nasıl (Haktan sapıklığa) yöneliyor sunuz?*"

[151] Şayet hasım ehl-i takliden her fırkanın dediği gibi selefin misyonunu taşıyan ve metodlarını izleyip yollarından giden uyduğumuz müctehiddir derse, ona şöyle deriz: Acaba bu hususta uyduğunuz müctehidden başka kimse var mıdır? Yoksa selefin misyonunu taşıyan, onların yolundan giden sadece ve sadece uyduğunuz müctehid midir? "Kuşkusuz bu meziyete ve özelliğe sahip olan sadece ve sadece uyduğumuz müctehiddir" derlerse, onlar akıl etmeyen hayvanlardan da daha sapıklıktadırlar. Şayet "Hayır selefin yolunu takip eden uyduğumuz müctehidden başka müctehidler de vardır" derlerse, onlara şöyle deriz: Öyleyse nasıl uyduğunuz müctehidin bütün söylediklerine uyuyor ve sizin imamınızdan daha bilgili ve daha üstün olabilen diğer müctehidlerin bütün sözlerini reddediyorsunuz? Öyle ki imamınızın hiçbir sözünü red ve diğer müctehidlerin hiçbir sözünü kabul etmiyorsunuz. Sanki hak sadece imamınıza hasrolunmuş ve yanlışlık ondan başkalarına indirgenmiştir. Bu yüzden imamınızın söylediği herşeyi desteklemekle ve ona muhalefet edenlerin her sözlerini reddetmekle görevlenmişsiniz ki, sizden başka ehl-i taklidin diğer fırkaları da size ve imamınıza aynı şekilde bakmaktadır.

d. Başka bir gurup alimler ehl-i taklide Allah katındaki sorumluluğu hatırlatarak şöyle bir münazarayı sergilemişlerdir: Sizler gerçekten yarın kıyamet gününde Cenab-ı Allah'ın huzurunda durarak kullarının can, mal ve namusuyla ilgili verdiğiniz hükümlerden ve verdiğiniz fetvalarla helal, haram ve vacib kıldığımız şeylerden sorulacağınıza inanıyor musunuz? İnanıyoruz, dediklerinde onlara şöyle deriz: Cenab-ı Allah "Size neye dayanarak böyle hüküm verdiniz?" diye sorarsa, cevabınız ne olacaktır? Şayet siz cevaben deseniz ki, "Biz Muhammed b. Hasen'in Ebu Hanife'den rivayet ettiği el-Asl kitabındaki görüşlere, Sahnun'un İbn Kasım'dan rivayet ettiği el-Müdevvene kitabındaki görüşlere ve Rebî'nin rivayet ettiği el-Um kitabındaki görüşlere dayanarak bu helal ve haram kıldığımızı haram ve helal kıldık" dersiniz ve Cenab-ı Hak "Keşke bununla yetinerek bana ulaşıydınız veya bunu yapabiliydiniz; kuşkusuz siz bu kitapları da arkada bırakarak son devir fakihlerinin delillerden soyutlanmış kısa metinlerine yönelmişsiniz. Bunu, Benim veya Resulümün emriyle mi yaptınız?" diye sorarsa, cevabınız ne olacaktır? "Biz bunu Senin ve Resulünün emriyle yaptık" diye söyleyebilirsiniz; kuşkusuz felaha erip kurtulursunuz. Hayır bu cevabı vermeye güç yetiremezseniz, "Hayır biz bunu ne Senin, ne Resulünün, ne de imamlarımızın emriyle yaptık" demekten başka cevabınız kalmaz.

Şayet deseniz ki, biz ile siz bu iki cevaptan birisini vermekte aynı değil miyiz? Evet aynıyız, deriz; fakat bizim verebileceğimiz cevap sizin cevabınızdan farklıdır. Biz Rabbimize şu cevabı veririz: "Ey Rabbimiz! Kuşkusuz biliyorsun ki biz hiç kimsenin sözlerini Senin ve Resulünün sözüne ölçü tutmadık. Bir meselede çekiştiğimiz zaman Sana ve Resulünden başka bir kimseye müracaat edip onların sözlerini Senin ve Resulünün sözlerine tercih etmedik ve bunu yapacak kadar Senden başka kimseden korkumuz da yoktur. Biz hayatımızın her koşullarında kitabını ve bize ulaşan Resulünün hadîslerini ve Resulün olan Hz. Muhammed'in ashabından bize ulaşan sözlerini takip ettik. Senin yolunu tutmaya gayret ettik. Şayet bundan kaymışsak, o bizim bir hatamızdır, kasıtlı olarak kaymış değiliz. Allah, Resulü ve mü'minlerden başka hiç kimseyi dost edinmedik. Dinimizden ayrılmadık. Mü'minleri fırkalara bölüp birliklerini bozmadık. Resulünün sünnetine ulaşmak için imamlarımızı vasıta ve araç kıldık. Resulünden rivayet ettikleri hadîsleri onlardan Senin ve Resulünün emriyle kabul ettik. Sana ve Resulüne karşı boynumuz büküktür, emirlerinizi yerine getirmeye daima hazırız. Biz imamlarımızı sadece onların sözlerine müracaat ederek, sözlerini savunup onlara göre dostluk kurup düşmanlık beslemek suretiyle ilah ve rab edinmedik. Her ne kadar onlar Seni ve Resulünü bizden daha iyi biliyorlarsa da, onların sözlerini Kitabına arzettik, karşılaştırdık, Kitabına ve Resulünün sünnetine uyarı sözlerini kabul ettik, uymayamı reddettik."

İşte kıyamet gününde Rabbimize olan cevabımız bu olacaktır. Allah'ın hatırı için söyleyin ey taklidi savunanlar! Siz böyle misiniz ki, herşeyi bilen,

bâtıla, yalana -hâşâ ve asla- kanmayan Allah'a bu cevabı vermeye güç yetiresiniz?

e. Konumuzu bu sert münazaraya yer vererek bitirmeye çalışacağız. Bazı alimler taklidi savunanlara hitaben şöyle demişlerdir: Ey taklid etmenin gerekliliğini savunan fırkalar! Siz baştan sona kadar bütün sahibileri, tabiîni ve uyduğunuz alim hariç İslâm ümmetinin bütün alimlerini; sözlerine asla itibar edilmez, görüşleri ele alınmaz, fetvalarından hiç istifade edilmez konuma getirmişsiniz. Ele aldığınız takdirde de uyduğunuz imama muhalif sözlerini var olan düşünce ve fikrinizi sarfederek reddetmek için alıyorsunuz. Ancak, uyduğunuz imamın bir görüşü Allah ve Resulünün bir nassına muhalif olduğu zaman ise imamınızı haklı çıkartmak için nassı gerçek mânâsından zorlatma ve hilelerle çıkartmaya çalışıyorsunuz. Nedir bu hal? Ey Allahım! Bu ümmetten, dinini Kitabını ve Resulünün sünnetini muhafaza etmen için sana yalvarıyoruz ve dinini üstün kılacak, düşmanlara karşı savunacak ve nerdeyse iman tohumunu kalblerden çıkartacak, dininin esaslarını yok edecek bu bid'atları kaldıracak, bu ümmetten insanlar gruplar eyle. Ey Rabbim, onları muvaffak kıl.

Sahabe, tabiîn ve İslâm ümmetinin alimlerini hiç kale almayıp fetvalarına asla iltifat etmemekten daha büyük hakaret, saygısızlık ve edepsizlik var mıdır? İşte onlar o uyduklarını sandıkları müctehidi Allah, Resulü ve mü'minlerden başka dost edinmiştir. Allame Fulanî bu tartışmalarda naklettığımız ehl-i taklide yönelik sorular ve cevaplan, altmışa kadar saymıştır. Ancak biz bu zikrettiklerimizle yetiniyoruz. Çünkü şairin dediği gibi:

Yeter akledene tek bir işaret

[\[152\]](#)

Akletmeyen ise yüksek sesle çağırılır.

## Allah Dostları Ve İzledikleri Yol

Bilindiği gibi, Allah dostları yakîn mertebelerine göre üç kısımdırlar:

a. İlâhî keşfe ulaşmayan, ancak çok ibadet eden ilm'el'-yakîn mertebesinde olanlar. Bunların şeyhin emirlerine ve yoluna bağlı kalmaları yeterlidir. Ume'l'-yakîn mertebesinde olan, mürşid şeyhine daima bağlı kalır. Her husustaki adablarına riayet eder, şeyhini yüceltir, şeyhin ondan istediği herşeyi, her ne pahasına olursa olsun, yapar. Şeriata muhalif birşeyi şeyhinde bulsa bile Hz. Musa ile Hızır aleyhisselam hikayesini hatırlayarak asla itirazda bulunmaz. Çünkü şeyhe itiraz sarılmaz bir yaradır, yüksek mertebelere ulaşmanın ve ulu hallere girememenin ana sebebi şeyhe itiraz etmektir. Vaktini kalp ve dil ile zikretmekle imar ederek; zakır mezkurda fani, nazar menzurda gaib olacak bir şekilde doldurur. İşte o zaman zakir Allah'ın efâl ve evsafını ali bir ruh haliyle müşahade eder; evham ve her şüpheden münezzeh olan Allah'ın zâtı kendisine tecelli eder, evsafında fani olur.

Ancak bu mertebeye ulaşamıyorsa, ulaşması için mücahede sırasında Allah'a yalvarır, usûl ilmine dayalı ahkâmı ilgili yazılmış kitapları okur. Şer'î ahkâmı öğrenir ve amel eder. Fakat reyle amel etmekten sakınmalıdır. Çünkü ehl-i sülûk ehl-i hadisin yolunda olmalıdır. Akaid ve furu meselelerinde selefın akidesi olan hadîse tâbi olurlar. Kitab ve sünnete dayanan vusul (Allah'a ulaşmak) kurallarını muhafaza eder, yapmak istediği fiili doğru yol olan şeriata arzeder, iyi ise yapar, değilse yapmaktan kaçınır. Gösteriş ve kibirden uzaklaşarak, za'fiyetini bilerek bütün insanlara rahmet, sevgi, güzel ahlâkla yanaşır. Ancak ve ancak Allah'ın rızasını arar. İşte kul bu kuralları riayet etmekle ehl-i sülûkun ulaştığı yüksek mertebelerin zirvesine ulaşır.

b. Ayne'l'-yakîn mertebesinde olanlar: Seyr-i sulukta mürşidinin mertebesine ulaşamayan, bağlı kalma şartıyla mürşidine tâbi olma zorundadır. Mürşidi onun yetiştirdiğini ve ulvî mertebeyi hakettiğini kendisine bildirdiği zaman ancak mürşidler mertebesine ulaşır. Fakat herhangi bir sebepten dolayı buna ehil görülmediğinde mücahede ederek şeyhine adım adım tâbi olmalıdır ve bütün buyruklarını yerine getirmelidir. Ancak bu da olmayınca selef metoduna bağlı kalarak Kitab ve sünnet nasslarına müracaat eder, onların doğrultusunda hareket eder.

c. Derin ilme sahip, hakkaniyetin zirvesine ulaşan, hakka'l'-yakîn mertebesinde olanlar:

Hakka'l'-yakîn mertebesine ulaşanlar, dinî ahkâmı Allah'ın Resulüne indirdiği şeriata tamamen muvafık, Rabbleri tarafından kendilerine ilham edilen ilimlerle öğreniyorlar. Ancak bu ilham onlara inen yeni bir şeriat olmasını veya onların peygamber olmalarını gerektirmez. Bu yüzden bu mertebeye ulaşanlardan bir kısmı "Kalbim bana Rabbimden sözediyor," başka bir kısmı kendisine soru soranlara "Bekleyin, Cebrail'e sorayım" derdi.

Dediğimiz gibi; bu, ilhamın onlara inen yeni bir şeriat olmasını ve onların peygamber olmalarını gerektirmez. Sözümüzle Zahirîlerin bu husustaki eleştirilerinin geçersiz bir eleştiri olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Cebrail'den maksat vahiy getiren melek değil, kendisinden sorumlu melektir.

Hakka'l'-yakîn mertebesinde olanlar, keşifle hükmederler. Onlar mevhibe deryasından ilim içmişlerdir ve bilgi kaynakları o deryadır. İnançları net ve gayet açıktır. Ancak ve ancak korunmak için gizlenirler veya dolaylı bir şekilde açıklarlar. Onlar asla taklid etmezler, gerçeklerden uzak zanları aşıp yakînın zirvesine ulaşan nasıl taklid eder? Kuşkusuz taklid, bilgisi olmayan avama mahsustur. Şu şiir bu anlamı ne güzel ifade etmiştir:

Haberi kaynağından öğrenebilene

Vasıttadan öğrenmesi haramdır

Abdülhak Dehlevî Şerh Sıratu'l-Müstakîm kitabında şöyle demiştir: "Sofinin mezhebi olmaz, demişlerdir. Ancak doğrusu sofi bağlı olduğu mezhebin meşhur rivayeti olmasa da sahih hadîse muvafık veya ihtiyatı seçerek şer'î meselelerin azimet olanını seçmeli ve onlara göre amel etmelidir."

Ancak sofinin taklid etmesiyle ilgili olarak Allame Sabban'ın dediği en doğrusudur. Allame Sabban şöyle demiştir: "Hakka'l'-yakîn mertebesinde olan sofinin ahkâm meselelerinde başkasına uyması haramdır. Çünkü onlar, dinî vecibelerle ilgili ve başka diğer meselelerle ilgili bilgiyi doğrudan Allah ve Resulünden öğreniyorlar. Geçen şiirde denildiği gibi, bu vasıfta olan başkasına uymaz. Kuşkusuz bu vasıfta olmayan ne mürşid olabilir, ne de varsa müridleri felaha ererler. Nitekim mürşidlerin birtakım geleneksel söz ve tabirlerini ezberleyen ancak meşreplerini hiç tatmayan ve büyük bilgilerce muteber olan usûllerine hiç müracaat etmeyen, mürşid kılıfına giren insanlar vardır.

Hakka'l'-yakîn mertebesine ulaşanların kitapları Rabblerin ilham ettiği kalbleridir. Mirac hadîsinde Resulullah Cenab-ı Allah'ın kendisine şöyle dediğini söylemiştir: "*Ümmetinden indileri (kitapları) kalbleri olan insanlar kıldım, ancak hükümleri telakki ederken onların farklı halleri vardır. Bir kısmının kalbine ilham edilmektedir.*" Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Her ümmet içinde muhaddesler vardır. Ömer b. Hattab, onlardan biridir.*" Ayrıca bir kısmı kalbinden öğrenir. Ebu Yezid ve Seyyid Muhammed b. Musa gibi bir kısmı Allah'ın kâinatındaki muazzam esrarına ulaşır.



Başka bir kısmı Allah'ın Resulünü bizzat müşahade eder her isteklerini ve sorularının cevabını ondan alırlar. Şazeli, Zavli, Ebu Suûd, Metbuli, Mürsî, Suyufî, Konevî, Ebu Medin, Şa'ranî ve Şeyh Muhyiddin bu kısımdandır. Bunu kanıtlayan nice hal ve sözleri bize ulaşmıştır. Hatta Şeyh Muhyiddin gibi bazı tasavvuf alimleri bu halde olanları sahabiden saymışlardır.

Tarikat şeyhi Cüneyd Bağdadî şöyle diyor: "Allah'ın Resulüne tâbi olmayan herkese bütün yollar kapalıdır. Bilgimiz Kitab ve sünnete dayalıdır ve onlarla sınırlıdır. Hadîsleri arayıp öğrenmeyen, fakih alimlerle sohbet edip onların edebiyatı ile edeplenmeyen etbamı yanlış yönlendirir ve onları helaka sürükler."

Sehl b. Abdullah Tusterî'nin şöyle dediği naklolunmuştur. "Yolumuz altı esasa dayalıdır. Allah'ın Kitabı, Resulünün sünneti, helali yemek, zarar ve eziyet vermektен kaçınmak, günahlardan uzak kalmak ve hakları yerine getirip ifa etmek."

Ebu Osman el-Hayrî şöyle demiştir: "Sünneti kavlen ve amelen kendine emir kılanın ağzından hikmet fıskırır. Revasını kendine emir kılanların ağzından ise bid'at fıskırır." Heva için şeriatın hiçbir deliline dayanmadan bir işin yapılmasıdır, denilmiştir. Cenab-ı Allah şöyle diyor: "*Allah'ın Resulüne itaat eden hidayet bulur.*"

Ebu Abbas b. Ataullah ise şöyle diyor: "Allah, sünnet adabına bağlı kalanın kalbini marifet nuru ile aydınlatır. Kuşkusuz Resulullah'ın ahlakıyla ahlâklanmak, söz fiil ve buyruklarına uymaktan daha şerefli bir makam yoktur." Ebu Hamza el-Bağdadî aynı gerçeği vurgulayarak şöyle diyor: "Allah yolunun göstergesi söz, fiil ve her çeşit davranışında Resulullah'a uymaktır."

Ebu Süleyman ed-Daranî'nin şöyle dediği naklolunmuştur: "İnsanlardan bir sözcük bile olsa işittiğimde diyorum ki, seni ancak adil iki şahitle kabul ederim: Kitab ve sünnet."

Şiblî, "Tasavvuf nedir?" sorusuna cevaben şöyle demiştir: "Tasavvuf Resulullah'a uymaktır." Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: "*De k işte benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar...*" [\[153\]](#) Bu âyetten basiretli davranmanın dinin esaslarından olduğu ve hiçbir esasa dayanmadan rastgele işler yapmanın şeriate uymadığı anlaşılmaktadır.

Kuşkusuz insanlar üçe ayrılırlar:

a) Müctehid olmasa da dinî meseleleri çok iyi bilen alim,

b) Orta seviyede olan alim: Bu seviyede olan alime uymak doğru değildir. Ancak onun durumunu ve şeriate muhalefet etmediğini iyi bilip şeriatın kabul edemeyeceği şeyleri ondan almayacak olan ona uyabilir ve hiç kimsenin bilgisini aşması caiz değildir. Cenab-ı Allah şöyle demiştir:

"*Bilmediğin şeyin ardına düşme.*" [\[154\]](#)

c) Avamlar: Avam şüphe etmeyeceği bir şekilde hak olan İslâm dinini öğrenmelidir. Allah'tan korkup zikretmelidir. Hiç şüphe etmediği bu din yolunda çalışmalıdır. Aksi takdirde o din ile alay etmiş ve Allah'ın şeriatına uymamış olur. Allah bizi doğru yoldan saptırmasın, amin.

Ahmed bin Hazreveyhî şöyle diyor: "Deliller gayet açıktır. Yol son derece parlaktır. Bu yola çağıran peygamber doyurmuştur. Alimlerden başka dindeki bu şaşkınlığı kim husule getirmiş olabilir?" İbn Ataullah şöyle diyor: "Doğru ve yanlış yolları birbirinden ayırt etmeyeceğinden korkma, nefis ve hevânın seni yenmesinden kork. Hevânın kalpte yerleşmesi tedavisi mümkün olmayan amansız bir hastalıktır." Salih zâtlardan bir kısmı şöyle diyor: "Dağları tırnakla kazmak, kalpte yerleşen hevâyı gidermekten daha kolaydır." Cenab-ı Allah şöyle diyor: "*Keyfini (nevasını) tanıyan edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördüm mü? Şimdi ona*

*Allah'tan başka kim doğru yolu gösterecek, düşünmüyor musunuz?*" [\[155\]](#) "*Allah bir kimseye nur vermemişse, artık onun nuru olmaz.*" [\[156\]](#)

Arif-i Billah Şa'ranî şöyle diyor: "Bir yerden bana şöyle diyen bir ses işittim: "Cenab-ı Allah'ın '*Uyulanlar (kendilerine) uyanlardan uzak durdular*'" [\[157\]](#)

sözünün anlamını biliyor musun? Ben ona Allah daha iyi bilir, dedim. O şöyle dedi: 'Her peygamber, kıyamet gününde şeriatında olmayan birşeyi ümmetine şeriat olarak gösterenlerden uzak durur ve her müctehid kendisinin söylemediği bir şeyi sadece aklı ile onun mezhebi olarak gösterenlerden uzak durur.' Sonra Şa'ranî bu sözlerle binaen şöyle diyor: "Aklı ile hüküm üreten herkes kıyamet gününde Resulullah'a olan utancından keşke bu hükmü üretmeseydim, der. Sonra kıyamet gününde insanlara zorluk getiren, şeriatın belirttiği ahkâma ilaveten aklı ile yeni hükümler üreten, insana 'Bunu yapmaktan kasdın neydi?' diye sorulur. Kuşkusuz sadece Allah'ın rızasına nail olmak için yaptım, der. Ancak ona şöyle denilir: Allah'ın rızasına, şeriatına tâbi olmakla ulaşırlar; bid'atlar üretmekle değil. Ayrıca Cenab-ı Allah Resulünün sünnetine yeni şeyleri ekleyenleri desteklemez, sadece Resulünün anlattığı şeriatı öğrenip ona uyanı destekler; ki, kuşkusuz insan şeriatın açıklamadığı bir hükümle amel etmekten sorumlu olmaz. Ne dünyada, ne de âhirette onu yapmadığı için kınanır. Ancak ümmetin üzerinde ittifak ettiği bir hükme muhalefet etmek haramdır. Çünkü şeriat, insanların ona uymalarını farz kılmıştır."

Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: "*Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra peygambere karşı gelir ve mü'minlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası*" [\[158\]](#) Resulullah'ın yolundan başka her yol karanlıktır.

Karanlık yolda yürüyen çukurlara düşer ve kötülüklerden emin olmaz. Çünkü uyulması gereken imam, Resulullah'tır, kuşkusuz o nurdur, yolu aydınlıktır. İmam olan Resulullah'ın yolundan çıkan ve koyduğu sınırları aşan kuşkusuz karanlıklarda yürür ve uzaklaştığı nisbette imamının nurundan yararlanamaz, nasibinden mahrum kalır. Bu yüzden büyük imamların sözleri çok net ve gayet aydınlatıcıdır. Çünkü onlar Resulullah'a son derece yakındırlar, ama ondan uzak olanların sözleri böyle değildir. İşte Resulullah bu gerçeğe işaret ederek şöyle diyor: "*Allah'ın rahmeti sözümü duyan, anlayıp da duyduğu gibi başkasına iletmenin üzerine olsun.*" Yani Resulullah'ın sözünü işittiği gibi, harf harf, hiçbir şeyini eksik bırakmadan ve hiçbir şeyi eklemeyen başkalarına ulaştırmak lâzımdır. Resulullah bu hadisi ile bid'atın şeriate kendisinden sonra eklenen hükümler olduğunu ifade etmektedir.

Resulullah'ın ilmine gerçekten varis olmaya ve bu duasına ancak senetle hadîslerini rivayet eden ağzından çıkan her söze ve yaptığı her hareketine özen gösteren hadîşçiler nail olmuştur. Başkaları ise kıyas ve reye göre değil, ancak bildiği sünnet nisbetinde Resulullah'a varis ve bu duasına nail olabilir.

Ebu Davud şöyle diyor: "İmam Ahmed, ömür boyu karpuz yemedi. Ona 'Neden karpuz yemiyorsun?' diye sorulunca şu cevabı verdi: Resulullah'ın karpuzu nasıl yediğini belirten hiçbir haber bana ulaşmadığı için."

Şeyh Muhyiddin İbn Arabî Fütuhât kitabında şöyle demiştir: Resulullah'a varis olan alimler peygamberlik paylarını da alıyorlar. Bu yüzden Hz.

Muaz gibi bazı alimlere Resulullah'ın elçisi denilmiştir. Bu mertebeye ancak senetlerle hadisleri sonraki kuşaklara ileten hadis alimleri ulaşır ve kıyamet gününde peygamberlerle yine ancak onlar haşrolunurlar. Peygamberlikten payları vardır; vahyin taşıyıcısı ve peygamberlerin varisleri onlardır."

Fakihlere gelince, hadis taşımamışlarsa, bu dereceyi hak etmiş olmazlar ve peygamberlerle değil, avam insanlarla haşrolunurlar. Gerçeğe baktığımızda ancak hadis ehline alim denilir ve gerçek imamlar ancak onlardır. Ehl-i hadîsten sayılmayan zâhid ve âbidlerin de fakihlerden bir farkları yoktur. Peygamberlerin varislerinden sayılmadıkları gibi, peygamberlerle değil, avam insanlarla haşrolunacaklardır; ancak fakihlerin avamdan farkları sadece ilimle olduğu gibi, âbid ve zâhidlerin de farkları sadece salih amelleri ile. Keşf âleminde peygamberle beraberliği olan ve ondan hadis alan salih insanlar, kuşkusuz peygamberlerle haşrolunacaklardır ve en mübarek yerlerde peygamberle olan sahabiler zümresinden sayılırlar. Ancak bu keşfe sahip olmayıp rüya âleminde peygamberle beraberliği olan, bu dereceden sayılmadığı gibi, her uyuyuşunda rüyasında peygamberi görse bile sahabe zümresinden sayılmaz. Çünkü sahabe zümresinden sayılması için Resulullah'ı uyanık iken bizzat görüp onunla konuşması, ondan hadis alması ve Resulullah'ın sened itibarıyla illetli olan hadisleri ona düzeltiyor olması lazımdır.

Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: "*Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah herşeyi bilir.*" [\[159\]](#) İşte Allah'ın kendisinden korkan muttaki kullarına ilim ve bilgiyi vermeyi bizzat üstlenmesi onların da peygamberlikte pay sahibi olduklarını kanıtlamaktadır. Böylece Allah onları kendisine yaklaştırıyor. Bu yüzden kendileri Rabbin peygamberini mükellef kıldığı şeriatını peygamberler gibi doğrudan Allah'tan almaktalar ve ondan öğrenmekteler. Onlar ilimde peygamberler gibi üstün derecedeler. Ancak şer'i hükümlerde peygambere tabidirler. Bu yüzden onlar peygamber olmayıp peygamberlerin onlardan gıpta ettikleri kimselerdir. Çünkü onlar ilim ve şeriatı doğrudan Allah'tan alma hususunda peygamberlerle eşittir.

Kuşkusuz ehl-i keşf olan bu zümre ancak peygamberin getirdiği şeriatla amel ederek ve o şeriat doğrultusunda takvada bulunarak bu üstün dereceye ulaşmışlardır. Onlar da ilmi doğrudan Allah'tan alıyorlar, ama peygamberlerin ölçüsüyle ve peygamberlik çerçevesinde olan takvalarıyla. İşte peygamberlerin onlardan gıpta etmeleri bu noktadan kaynaklanıyor. Asla rabblik şaibesinin olmadığı, bir tavırla, Allah'a gerçek kulluk esasına bağlı kalarak hak olan Allah ile beraber olmuşlar. Yalnız bununla birlikte yine peygamberler onlardan daha yüksek makamlardalar. Kıyamet gününde onlar asla endişe etmez ve büyük korkuya kapılmazken; peygamberler kendileri değil, ümmetleri için son derece korkmaktalar. Ve her ümmet akıbeti ne olur acaba diye gayet korkarken, ehl-i keşf olan muttakiler, korku nedir bilmezler. Onlar Cenab-ı Allah'ın "*muttakileri hey'et halinde mahşerde çok merhametli olan Allah'ın huzurunda topladığımız gün*" [\[160\]](#) buyurduğu üzere çok merhametli olan Allah'ın yanında korunmaktalar.

Bundan sonra İbn Arabî sözlerini şöyle sürdürüyor. Keşif derecesine ulaşan ve nur sahibi olan veliler de peygamberler gibi basiret üzere insanları Allah'a ve Resulünün şeriatına çağırırlar; peygambere değil, Allah'a mensub olarak "abdullahız" Allah'ın kuluyuz desinler. Çünkü "abdullah (Allah'ın kulu) Allah'ın emriyle peygamberin vasıtasıyla Allah'a çağırandır. Allah'ın kendisine verdiği fetih ve kalbine bildirdiği ilâhî ilimlerle değil, asıl itibarıyla Resulullah'ın getirdiği şeriatla çağırmalıdır insanları. Çünkü veliye verilen nur vahiy nuru değil, meded nurudur. Bu yüzden veli yeni bir şeriatı getirmiyor; ancak Allah'ın Kitabına ve Resulünün sünnetine başkalarının bilmedikleri yeni bir anlamı getiriyor. İlim peygamberden gelmiştir. Nassların yeni anlamını ise veli vermiştir. Kuşkusuz bu da bir ilimdir.

Ey kardeşim, şimdiye kadar anlattığımızı anlamış isen, esrar-ı ilahiyeye vakıf ve bu konumda olan Allah'ın kullarının hangi dereceye ulaştıklarını; kimlerdir, kimden ilimlerini almaktalar, kimle konuşmaktalar ve kime dayanmaktalar, bunların hepsini farketmiş olmalısın. Ayrıca âhirette hangi derecede olacaklardır ve dünyada nur ve ilahî meded hususunda peygamberlerle ortak oldukları gibi, âhirette de yine ortaklıkları olacak mıdır? Bütün bu soruların cevabına vakıf olmuş olmalısın. Fakat kesinlikle bilmelisin ki, dünyada onlar peygamber sayılmazlar, çünkü onlar tarikatlarını peygamberlerden almışlardır.

"Kuşkusuz Allah'tan başka kanun koyucu yoktur. Cenab-ı Allah, Resulüne hitaben şöyle buyuruyor: '*Biz sana Kitabı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin. Hainlerin savunucusu olma*'" [\[161\]](#). Cenab-ı Allah senin gördüğün biçimde hüküm ver dememiştir ki, zevceleri Âişe ve Hafsa olayında peygamber yemin ederek bal yemeyi kendine yasakladığında Cenab-ı Allah ona itab etti ve şöyle

buyurdu: '*Ey Peygamber! Niçin Allah'ın sana helal kıldığı şeyi eşlerinin hatırı için haram kılıyorsun? Allah başışlayandır, esirgeyendir*'" [\[162\]](#) "Bu demektir ki, 'Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin' sözünden maksat, ancak vahiyle hüküm vermektir; kendi rey ile değil. Dinde rey ile hüküm vermek caiz olsaydı, Peygamberin rey ile hüküm vermesi caiz olurdu. Çünkü onun rey herkesin reyinden daha doğru ve daha gerçektir. Peki peygamberin dışında masum olmayan, rey haktan daha fazla hataya yakın olanın rey hiç kabul edilir mi?

Resulullah'ın (s.a.v.) bahsettiği icthaddan da maksat vâki olan yeni meselenin hükmünü belirtmek için delilleri araştırarak icthad etmektir; yoksa yeni yasa koymak değildir. Çünkü Allah hiç kimseye yasa koyma izni vermemiştir. Rey ile hüküm vermek yasa koymak demektir. Mekke'de Kadı Abdulvehhab el-Ezdi hicrî 599 senesinde bana gördüğü şu rüyasını anlattı. Ezdi şöyle dedi: "Rüyamda ölümünden sonra salih bir adam gördüm. Ona ne gördün diye sordum. Bana birşeyler anlattı. Sonra şöyle dedi: 'Bir kısmı kitapların yüksekte tutulduğunu, bir kısmının da yerlerde kaldığını gördüm.' 'Bu yüksekte tutulan kitaplar nelerdir?' diye sordum. Bana 'hadis kitaplarıdır,' dediler. 'Ya bu yerlerde görünen kitaplar ne kitaplarıdır?' diye sordum. Bana, rey kitaplarıdır. Yazarlarının onlar hakkında sorgulanılması için yerlere serilmiştir, dediler."

İbriz kitabında şöyle denmiştir. Bil ki fetih sahibi olan veli, hakkı ve doğruyu biliyor. Bu yüzden hiçbir mezhebe bağlı kalıp ona uymaz." Sonra Ezdi İbriz kitabında, sözlerini başına gelen şu olayı anlatarak sürdürüyor: "Bu konuyla ilgili bazı büyük fakih hocalarımızla şöyle bir münazara yaptık. Birgün şeyh, bana yönelerek şöyle dedi: 'Seni sevdiğim için sana bir nasihatla bulunacağım.' Ben de başım ve gözümün üstüne, buyrun, dedim. Bana dedi ki, 'İnsanlar senin ehl-i velayet ve keşiften saydığın kişiye farklı bakarken, sen tek başına ona tâbi olmaktadır. İnsanlar onu eleştirirken sen onun veli ve ehi-i keşiften olduğu inanırsın. Kuşkusuz bu durumda senin tek basma haklı olman muhaldir. Ben de 'Ey hocam! Şimdi sana soracağım sorulara yanıt vermenizle nasihatim tamamlar mısınız?' dedim. Şeyh efendi istediğini sor, dedi. Ben dedim ki, Ey hocam! Benim ondan uzaklaşmamı istediğiniz adamlar hiç karşılaşmış sözlerini bizzat dinleyip herhangi bir konuda onunla tartıştınız mı? Ki çoğu insanların onun hakkında düşündüklerini kabul ediyorsunuz.' Şeyh hazretleri Hayır onu görmedim ve hiç karşılaşmadım,' dedi. Ben de aramızdaki sevgi ve samimiyetten dolayı utanmadan ve hiç çekinmeden ona şöyle dedim: 'Ey hocam! Bana görünüyor ki, siz doğrudan yüz çevirip gerçeği şüphelerle

aradınız. Şüphle, iftira ve gerçek dışı yollarla yetinip yakîni ve gerçekleri terkettiniz.' Şeyh efendi "Bu sözlerden maksadın nedir açıklar mısın?" dedi. Ben ona iyice yaklaşarak şöyle dedim: 'Siz son devir fakihlerinin yazdıkları bir fıkıh kitabım okuturken, Müdevvene, Lahamî'nin Tabsire'si İbn Rüşd'ün Beyanı veya İbn Şâs'ın Cevahir'i gibi fıkıh kaynaklarından nakledilen bir ibareyi gördüğümüzde ve sözkonusu kaynaklara müracaat etme imkânınız varsa, nakil (aracı) İbn Merzuk, Hattab ve Tevdih kitabının sahibi gibi güvenilir birisi olsa bile kendiniz bizzat gidip sözkonusu kaynağa bakmadan nakile (aracıya) güvenip mutmain olamıyorsunuz. İşte kendiniz bizzat gidip görmeden güvenilir, adaletli kimsenin rivayeti ile yetinmeyip, yakîni ve gerçeği bulmak için çaldığınız kapı, zan ve şüphle kapısıdır. Ne hayret! Zan ve şüphleyle gerçeklere ulaşılır mı? Siz bu şekilde hiçbir zaman gerçeğe ulaşamazsınız. Çünkü siz zayıf bir zanla neredeyse yakın sayılacak güçlü bir zanna karşı çıktınız. Çünkü adları geçen fıkıh kaynaklarına, zaman açısından zikrettiğimiz ravi ve nakillerin naklettikleri doğru ve gerçeğe daha yakın sayılır. Kuşkusuz onlar adları geçen fıkıh kaynaklarına bizden daha yakındırlar. Başka bir açıdan adları geçen ravilere bu kaynaklar rivayet yoluyla ulaşmıştır. Bizde ise, bu kaynakların ne rivayetleri var, ne de doğru sayacağımız nüshaları vardır. Hattab'ın elindeki nüshanın doğru bir nüsha olmasına ve rivayet yoluyla ona ulaşmasına rağmen ve senin de bunların hiçbirisini almayına rağmen, hangi gerçeğe dayanarak Hattab'ın bu kaynaklardan naklettiğini reddediyorsun. Zan ve şüphleyle yetinip yakın ve gerçeği reddettiğimize gelince: Size diyorum ki, hakkında sana kötü haber ulaşan adam sana çok yakındır. Beraber Medine'de yaşıyorsunuz. Kuşkusuz onunla tanışsanız son derece memnun ve mutlu olacağımıza inanıyorum ki, ona ulaşmak da gayet kolaydır. Gidip onu görürseniz, ya benim gibi ona güvenip mutluluğa ulaşırsınız, ya da onu diğer insanlar gibi eleştirirsiniz ve böylece şüphle karanlığım kalbinden silmiş olursun. İşte bütün bu gerçeklere rağmen âdetine aykırı bir şekilde gidip fâsık ve yalancılara inanmışsın. Ancak bildiğim kadar, kendin bizzat gidip müşahede etmeden şüpheli meseleleri bile güvenilir, adaletli kimselerden de kabul etmiyordun. Bu âdetinizi burada yakîni ve gerçeği ilgilendiren bir meselede neden kullanmıyorsunuz. Bu gerçeklerden yüz çevirme değil midir ey hocam!' Hocaefendi hatasını itiraf ederek şöyle buyurdu: 'Allah'a yemin ederim ki, sana cevap veremeyecek şekilde sana mağlub oldum ve şahit ol ki ben bu hatamdan vazgeçiyorum ve Allah'tan af diliyorum.' Sonra şeyh efendiye şöyle dedim: 'Şayet bu hususta illâki başkasına uyacaksan, iki nedenden dolayı bana uy. Birincisi sen benim meselelere basiretli baktığını iyi biliyorsun, ikincisi, biliyorsun ki, ben bu anlattıkları adamla senelerce haşır-neşir oldum. Onun hakkında başkasının bilmediğini ben bildim. Bu yalancı fâsıklar ise çokları sizin gibi onunla karşılaşmış bile değildir. Onlar da asılsız yaygaraların kurbanı olmuşlardır. Başarı ancak Allah'tandır...' Sonra bu fakihin büyük hocalarından birisiyle karşılaştım. Bana talebesi olan fakihin sizden herkesi cevapsız bırakan delillerinizden bahsettiğini söyledi. Sonra o fakihe yönelerek 'Bana aynen böyle anlatmadın mı?' diye sordu. Evet yanıtını verdikten sonra ikisi birlikte 'İşte bu sözlerle belimizi kırdın' dediler. Çağlarının önde geleni olan bu iki fakih böyleyken, orta dereceli başkalarına ne dersiniz? Onların çoğu dediğimiz gibi asılsız yaygaraların kurbanı olmuşlar. Bakıyorsunuz, en akıllıları birşeyi reddederken en güçlü delili 'Hoca veya şeyh efendimiz böyle yapmazdı veya böyle değildi'. Cenab-ı Allah'ın şu sözlerini anlamıyor mu? '*Arzda birbirine komşu küt'alar, üzüm bağlan, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır, ama ürünlerini birbirinden üstün yaparız. Şüphesiz bunda*

<sup>[163]</sup> *aklını kullanan bir toplum için âyetler vardır*'. İşte zühd de aynen arz ürünleri gibi çeşit çeşittir. İlkbaharda birşeyh efendiyle bahçeye girdik. Şeyh tam bir saat birbirinden farklı, çeşit çeşit olan çiçeklere baktıktan sonra bana yönelerek şöyle dedi: Velilerin hidayet ve doğru yolda olup sevgileri insanların kalplerinde yerleşmiş olmasıyla birlikte birbirlerinden farklı ve değişik makam ve hallerde olmalarını öğrenmek isteyen bu çiçeklerin çeşit çeşit olmalarına ve nasıl herkesçe sevildiğine baksın."

Şayet "Şeyh efendimiz böyle değildi veya böyle yapmazdı" sözleriyle Allah'ın rahmetinden velayeti sadece bildiği veliye has kılsa Allah'ın çok geniş olan rahmetini kendince daraltmış olur. Nitekim camide bevleden arabi "Ey Rabbim, bana ve Muhammed'e rahmet et. Ancak bizimle birlikte başka hiç kimseye rahmet etme" dediğinde Peygamber (s.a.v.) ona '*Çok geniş olan şeyi daraltın*' dedi. Yalnız şayet bu sözünle rahmete nail olacak herkes sadece onun bildiği veli gibi olmalıdır kanısındaysa, bu kanısının yanlış olduğunu bilsin. Çünkü, dediğimiz gibi, velilerin çeşit çeşit oldukları bir gerçektir. Şayet biz bu mantıkla meseleye bakarsak aynı itiraz kendisinin bildiği veli için de geçerli olur. Çünkü o da kendinden önceki veli gibi değildir. Yani üçüncü neden ikinci gibi değildir. Sorulursa mutlaka ikinci neden üçüncüye benzemiyor, sorulacaktır.

Bu konuyu haddinden fazla uzattım ve bazı fakihlerle yaptığım tartışmalara yer verdim ki, fakihler ilim talebeleri ve müctehidler faydalansınlar. Şüphesiz onlar temiz, pak, seçilmiş büyük zatları eleştirmek ve onları reddetmekle mübtela olmuşlar. Bu onlara bir nasihatımızdır. Nasihatımız iyi düşünüp insafli olanlara hak gözüktür ve sözümüzün doğruluk tarafı kendilerine netleşecektir. Doğru ve güçlü delillere dayandıklarını sandığım için bu konuda fakihlerle tartışmalara girdim, ancak bunu denediğimde ne yazık ki sizlere anlattığım gibi çıktı. Allah her şeyi daha iyi bilendir. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, Resulüne, âline ve ashabına salât ve selam olsun Rabbim bizi salih kulları olan peygamberlerle, sahabi ve

<sup>[164]</sup> velilerle hasretsin amin.

[1] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 4.

[2] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 7-12.

[3] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 13-14.

[4] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 14.

[5] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 14-15.

[6] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 15.

[7] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 16-17.

[8] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 17.

[9] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 18-19.

[10] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 19-20.

- [11] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 20.
- [12] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 20.
- [13] Nisa: 4/20
- [14] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 20-21.
- [15] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 21-22.
- [16] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 22.
- [17] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 23.
- [18] Bakara: 2/134.
- [19] Nisa: 4/59.
- [20] Enbiya: 21/78-79.
- [21] Hac: 22/78.
- [22] Bakara: 2/185.
- [23] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 23-28.
- [24] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 29.
- [25] Nur: 24/63.
- [26] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 29-39.
- [27] Buruc: 85/8.
- [28] Âl-i İmran: 3/103.
- [29] Âl-i İmran: 3/105.
- [30] Bakara: 2/203.
- [31] Bakara: 2/.
- [32] Nahl: 16/105.
- [33] İsra: 17/36.
- [34] Nur: 24/16.
- [35] Hucurat: 49/6.
- [36] Hucurat: 49/12.
- [37] Nisa: 4/94.
- [38] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 39-48
- [39] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 49.
- [40] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 49.
- [41] Necm: 53/3-4.
- [42] En'am: 24/50.
- [43] Nahl: 16/144.
- [44] Şûra: 42/42-43.
- [45] Yusuf: 12/40.
- [46] Kehf: 18/26.
- [47] Şûra: 42/48.
- [48] Zuhruf: 43/43.
- [49] Maide: 5/49.
- [50] Nisa: 4/105.
- [51] Maide:5 /3.



- [52] İsrâ: 17/36.
- [53] A'raf: 7/3.
- [54] Bakara: 2/169.
- [55] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 49-51.
- [56] Nisa: 4/80.
- [57] Âl-i İmran: 3/31.
- [58] Haşır: 59/7.
- [59] Nur: 24/63.
- [60] Enfal: 8/24.
- [61] Nisa: 4/13-14.
- [62] En'am: 6/153.
- [63] Maide: 5/44.
- [64] Maide: 5/45.
- [65] Maide: 5/47.
- [66] Nahl: 16/196.
- [67] Nisa: 4/59.
- [68] Şûra: 42/10.
- [69] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 51-55.
- [70] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 55.
- [71] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 55-59.
- [72] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 59-65.
- [73] Teğabün: 64/16.
- [74] Enbiya: 21/7.
- [75] Teğabün: 64/16.
- [76] Teğabün: 64/16.
- [77] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 65-73.
- [78] Tegabun: 64/16.
- [79] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 74-76.
- [80] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 77-78.
- [81] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 78.
- [82] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 78-81.
- [83] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 81-83.
- [84] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 83-84.
- [85] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 84-86.
- [86] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 86-90.
- [87] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 90-93.
- [88] Necm: 53/3-4.
- [89] Ahkâf: 46/9.
- [90] Bakara: 2/169.
- [91] Nisa: 4/60.
- [92] Tevbe: 9/31.
- [93]

En'am: 6/57.

[94] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 93-96.

[95] Tâhâ: 20/114.

[96] Fatır: 35/22.

[97] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 97-102.

[98] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 103.

[99] İstinbat: Hükümleri delillerinden çıkartabilme ilmi.

[100] Nisa: 4/105.

[101] Tahrim: 66/.

[102] Zümer: 39/45.

[103] A'raf: 7/3.

[104] Necm: 53/3-4.

[105] En'am: 6/50.

[106] En'am: 6/38.

[107] Nahl: 16/44.

[108] Nisa: 4/83.

[109] Bakara: 2/82.

[110] Maide: 5/3.

[111] İsrâ: 17/36.

[112] A'raf: 7/3.

[113] Nahl: 16/116.

[114] En'am: 6/21.

[115] Bakara: 2/254.

[116] Tevbe: 9/31.

[117] İsrâ: 17/.

[118] Zuhuruf: 43/23-24.

[119] Enfal: 8/22.

[120] Bakara: 2/166-167.

[121] Enbiya: 21/52-53.

[122] Ahzab: 33/67-68.

[123] Tevbe: 9/115.

[124] Yunus: 12/2.

[125] Nahl: 16/43-44.

[126] Nahl: 16/43-44.

[127] Nisa: 4/59.

[128] A'raf: 7/33.

[129] Ahzab: 33/67.

[130] Şeyh Senusi, Nassın Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 108-121.

[131] Nisa: 4/83.

[132] Nisa: 4/115.

[133] Nisa 4/105.

[134]

- İsra: 17/36.
- [135] A'raf: 7/33.
- [136] Yusuf: 12/76.
- [137] Hadid: 57/29.
- [138] Teğabün: 64/16.
- [139] Tevbe: 9/122.
- [140] Ahkaf: 46/11.
- [141] Câsiye: 45/23.
- [142] Nur: 24/40.
- [143] Tevbe: 9/31.
- [144] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 121-143.
- [145] En'am: 6/153.
- [146] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 143-147.
- [147] Zümer: 39/18.
- [148] İsra: 17/36.
- [149] A'raf: 7/28.
- [150] Yunus: 10/36.
- [151] Yunus: 10/32.
- [152] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 147-155.
- [153] Yunus: 10/108.
- [154] İsra:17.
- [155] Casiye: 45/23.
- [156] Nur: 24/40.
- [157] Bakara: 2/166.
- [158] Nisa: 4/115.
- [159] Bakara: 2/281.
- [160] Meryem: 19/85.
- [161] Nisa: 4/105
- [162] Tahrim: 66/1.
- [163] Ra'd: 13/4.
- [164] Şeyh Senusi, Nassım Uygulanışı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995: 155-169.